

ધ્રમજોધ મથમાળા-પુષ્પ ત્રીલુ

સાચું અને ખોટું [સ્વાદ્વાદ]

લેખક :

શ્રી ધીરજલાલ ટોકરમી શાહ.

પ્રકાશક

શ્રી સુશ્રિકમલ જેન મોહનઅન્યમાળા

કાર્યાધિકારી-લાલચંદ નંદવાડ શાહ

૩ રાવપુરા, ઘીકોટા, વઢવાણ-વડોદરા

પ્રકાશક
મુક્તિકમલ લેન મોહન ત્રયમાળા
રાવપુરા-વડોદરા

આશ્રિતિ પહેલી

પહેલી વાર

બાર યાત્રા

વિ સ ૨૦૦૭ અક્ષયતૃતીયા

મુદ્રક
શ્રી ગુલામયુદ્ધ લક્ષ્મીભાઈ
શ્રી મહોદય પ્રી પ્રેસ-ભાવનગર

વિષયાનુક્રમ.

વિષય

૧ સાચુ અને ખોટું જાણવાની જરૂર

૨ સાચુ અને ખોટું જાણવાનું સાધન

બુદ્ધિનાં મુખ્ય કાર્યો.

ત્રિપુત્ર ભોળો [દર્શાવે]

ચિત્તની પરીક્ષા [દર્શાવે].

સરબુદ્ધિ

કુબુદ્ધિ

ધર્મબુદ્ધિ અને પાપબુદ્ધિ [દર્શાવે]

બુદ્ધિના પ્રકારો

ઔપચારિક બુદ્ધિ

વૈતથિક બુદ્ધિ

કાર્મિક બુદ્ધિ

પારિજામિક બુદ્ધિ

૩ જે માનવ ખોટું છે.

જડમતવાદની યોજના

વસ્તુના પાત્રાં [દર્શાવે]

ચોરની ધૂમ [દર્શાવે]

વાતરોનું રેણુ [દર્શાવે].

શાસ્ત્રપરીક્ષાની જરૂર.

અખબારોના રસદગ

૪ અનૈકાન્તવાદ અથવા સ્વાદ્વાદ

વિશ્વ જ્ઞાનના અમલ છે

પૃષ્ઠનંબર

૧

૬

૭

૧૧

૨૧

૨૬

૩૦

૩૫

૩૮

૪૧

૪૩

૪૪

૪૫

૪૬

૪૭

૪૮

૪૯

૫૦

૫૧

૫૨

૫૩

૫૪

૫૫

વિશ્વ અનાદિ છે	૬૯
વિશ્વનો સર્વનાય સલાવતો નથી	૭૦
દ્રવ્ય દૃષ્ટિ અને પર્વાય દૃષ્ટિ	૭૨
બને દૃષ્ટિઓની વાસ્તવિકતા	૭૨
બાવધાની ઢાલ [દૃષ્ટાત]	૭૩
હાથીનું નિરીક્ષણ [દૃષ્ટાત]	૭૬
કુચન વૈષ [દૃષ્ટાત]	૮૧
અસત્ય અને સત્યની બાજમા	૮૬
અનેકાન્ત દૃષ્ટિ	૮૭
અનેકાન્ત દૃષ્ટિનું મહત્ત્વ	૮૮
અનેકાન્ત દૃષ્ટિનો સ્વીકાર	૯૦
અનેકાન્તવાદ એ જ સ્વાદ્વાદ	૯૧
સ્વાદ્વાદનું સાહિત્ય	૯૧
સ્વાદ્વાદ વિષે ગેરસમજ અને અવળો પ્રચાર	૯૪
અબ્યાસીઓના અભિપ્રાય	૯૫
સ્વાદ્વાદનો સંદેશ	૯૬
ઉપસંહાર	૯૬

સાચું અને ખોટું

લાણવાની જરૂર

સત્યજન અને દુર્જન એક નથી, સદાચારી અને દુરાચારી સમાન નથી, ચોગી અને ભોગી મરખા નથી

સખરસ અને સાકરમા ફેર પાડ્ય છે, મગ અને મરીમા તફાવત હોય છે, ધૂળ અને તેજમતૂરીમા કોઈ ને કોઈ પ્રકારનો ભેદ અવશ્ય હોય છે

તે જ રીતે 'સાચું' અને 'ખોટું' એક નથી, 'સાચું' અને 'ખોટું' સમાન નથી, તેમ 'સાચું' અને 'ખોટું' સરખું પણ નથી સાચામા અને ખોટામા ફેર હોય છે, સાચા અને ખોટામા તફાવત હોય છે, સાચા અને ખોટામા કોઈ ને કોઈ પ્રકારનો ભેદ અવશ્ય હોય છે

‘બધું જ સાચુ છે’ કે ‘બધું જ ખોટુ છે’ એમ માનવું એ મૂઢતાની નિશાની છે એનો અર્થ તો એ થયો કે-આ જગત્માં સાચા અને ખોટા જેવા કંઈ ભેદો હસ્તી ધરાવતા નથી અને ખરેખર જો તેમજ હોય તો ‘સાચુ કરવાનો અને ખોટુ છોડવાનો’ આશ્રહ રાખવો, ઉપદેશ દેવો કે પ્રચાર કરવો એ સરાસર ભૂવ ગણાય, ફાગટનો પરિશ્રમ લેખાય કે એક જાતની મૂર્ખતા જ મનાય અને એ રીતે જો ‘સાચુ કરવાનો અને ખોટુ છોડવાનો’ આશ્રહ રાખનારને, ઉપદેશ દેનારને કે પ્રચાર કરનારને મૂર્ખ માનીએ તો જગત્નો કંઈ પણ મહા પુરુષ તેમાથી બાકી રહે નહિ, કારણ કે તે દરેકે એક યા બીજા પ્રકારે ‘સાચુ કરવાનો અને ખોટુ છોડવાનો’ આશ્રહ રાખેલો છે, ઉપદેશ દીધેલો છે અને પ્રચાર કરેલો છે એટલે જગતના તમામ મહાપુરુષોને મૂર્ખ ઠરાવવા જેટલી આપણી હિમ્મત ન હોય-અને ન જ હોય-તો ઉત્તમ રસ્તો એ છે કે ‘બધું જ સાચુ છે’ કે ‘બધું જ ખોટુ છે’ એમ માનવાનું છોડી દઈને ‘અમુક સાચુ છે’ અને ‘અમુક ખોટુ છે’ તેમ માનવું જોઈએ.

કંઈ જમવા બેસનાર કદી એમ કહે છે ખરો કે ‘મને ગમે તે આપો, કારણ કે બધું જ સરખું છે ?’ કદી તે એમ કહે તો તેનું પરિણામ શું આવે ? સભવ છે કે તેના બાણામાં ‘શાટલી’ ‘દાળ’ ‘ચાક’ ‘ચટણી’ ‘સાયતુ’ અને ‘ભાત’ પીરસાવાને બદલે કાચુ અનાજ, કોકમ, રાઈ, મેથી, ફલના છોડા, ધૂળ, રાખ, કચરો ગમે તે પીરસાય, કારણ કે ગમે તેમા એ બધાનો સમાવેશ થાય છે.

કંઈ શાકભાજી લેવા જનાર કાછીયાને કદી એમ કહે છે

ખરો કે ‘ મને ગમે તે શાક આપ, કારણ કે બધું જ સરખું છે ? ’ કહી તે એમ કહે તો સભવ છે કે તેની થેલીમાં ફૂણી કાકડી, તાજાં તુરિયા કે પાકેલા ટામેટાને બદલે ઘરડો ગવાર, વાસી ગલકા કે ઉતરી ગયેલી દૂધી આવી પડે, કારણ કે ગમે તેમાં એ બધા શાકનો સમાવેશ થાય છે

કોઈ કાપડ લેવા જનાર કાપડિયાને કહી એમ કહે છે ખરો કે ‘ મને તું ગમે તે કાપડ આપ, કારણ કે બધું જ સરખું છે ? ’ કહી તે એમ કહે તો સભવ છે કે તેના હાથમાં પહેરણ, ડગલા અને ટ્રોપીના કાપડને બદલે ચોળી, ચણિયા અને સાડીનું કાપડ આવી પડે, અથવા તો શરબતી મલમલ અને સેનાને સ્થાને થોડા છાપનો માદરપાટ કે બગમરાનો ચાતારો ચાક્ષાં રજૂ થાય, કારણ કે ગમે તે કાપડમાં એ બધાનો સમાવેશ થાય છે

કોઈ આગગાડીનો સુસાફર સ્ટેશન માસ્તર કે ટિકીટ આપનારને કહી એમ કહે છે ખરો કે ‘ મને ગમે તે સ્ટેશનની ટિકીટ આપો, કારણ કે બધા જ સ્ટેશન સરખા છે ? ’ અને કહી કહે તો સભવ છે કે તેને વડોદરાને ઠેકાણે વઢવાણ જવું પડે, અમદાવાદના સ્થળે અહમદનગર ઉતરવું પડે અને પુનાને બદલે પાચોરા પહોંચવું પડે, કારણ કે ગમે તે સ્ટેશનમાં એ બધાનો સમાવેશ થાય છે

એટલે બધું જ સરખું છે કે બધું જ સાચું છે એમ માનવાથી કોઈ પણ વ્યવહાર સફલ થતો નથી

જો બધું જ ખોટું હોય તો ખાવાનો, પીવાનો, હરવાનો

ફરવાનો, બોલવાનો, ચાલવાનો, વાતો કરવાનો, વિવાહ કરવાનો, ગાવાનો, શાવાનો, સૂવાનો, બેસવાનો પ્રભુભક્તિનો, જપતપનો અને કોઈ પણ ક્રિયા કરવાનો કાઈ જ અર્થ નથી, કારણ કે બધામા તે સઘળી ક્રિયાઓનો સમાવેશ થાય છે

એટલે ‘બધુ જ સાચુ છે’ કે ‘બધુ જ ખોટુ છે’ એમ માનવુ એ યુક્તિ અને અનુભવથી વિરુદ્ધ છે, અને તેથી નિરાધાર (નિરુ+આધાર=આધાર વિનાનુ), અપ્રામાણિક (અ+પ્રામાણિક=ન પ્રામાણિક=પ્રમાણુ વિનાનુ), ગેરવ્યાજબી (ગયરુ+વ્યાજબી=નહિ વ્યાજબી) કે ખોટુ (તથ્ય વિનાનુ) છે, જ્યારે ‘અમુક સાચુ છે’ અને ‘અમુક ખોટુ છે’ એમ માનવુ એ સાધાર (સ+આધાર=આધારવાળુ), પ્રામાણિક, વ્યાજબી કે સાચુ (તથ્યવાળુ) છે

જ્યાં અમુક સાચુ હોય અને અમુક ખોટુ હોય, ત્યાં ‘કયુ સાચુ છે અને કયુ ખોટુ છે ?’ એ ભણવાની જરૂર છે, જેથી સાચાને ખોટુ અને ખોટાને સાચુ માનવાનો પ્રસંગ આવે નહિ

સાચાને સાચુ માનવુ અને ખોટાને ખોટુ માનવુ એ વ્યાજબી છે, યોગ્ય છે, ન્યાયી છે, સગત છે, અવિસવાદી છે કે ‘મમ્યક્ષ’ છે, અને સાચાને ખોટુ માનવુ અને ખોટાને સાચુ માનવુ એ ગેરવ્યાજબી છે, અયોગ્ય છે, અન્યાયી છે, અસગત છે, વિસવાદી છે કે મિથ્યા છે, તેથી ‘સાચાને સાચુ માનનાર અને ખોટાને ખોટુ માનનાર’ મનની વૃત્તિને, મનન વલણને કે મનના આગ્રહને નિર્જન્યોની પરિભાષામા સમ્યક્

(સમ્યક્પણ) કહેવાય છે અને તેથી વિરુદ્ધ મનોવૃત્તિને, મનના વલણને કે મનના આગ્રહને 'મિથ્યાત્વ' (મિથ્યાપણ) કહેવાય છે

‘સમ્યક્ત્વ’નું પારપરિક ફલ (છેડે આવનારું પરિણામ) સિદ્ધિ છે અને ‘મિથ્યાત્વ’નું પારપરિક ફલ ભવજનમણુ છે તેથી ‘સમ્યક્ત્વ’ ઈષ્ટ કે ઉપાદેય છે અને ‘મિથ્યાત્વ’ અનિષ્ટ કે હેય છે લૌકિક બાબમાં કહીએ તો જેમને સાચા પર પ્રેમ છે, તે આખરે તરવાના અને બારી બધા ખૂટવાના તેથી જેઓ અમન્યુ છે, શાણા છે, ઠાઠા અને વિવેકી છે, તેમણે ‘સાચુ શુ અને ખોટું શુ ?’ અથવા ‘માચુ કેને કહેવાય અને ખોટું કેને કહેવાય ?’ તે બાણવાની જરૂર છે આ સબધી જૈન ધર્મનું દિગ્ગિહિડું કેવા પ્રકારનું છે, તેનો ખ્યાલ હવે પછીના પૃષ્ઠોમાં આપવામાં આવ્યો છે

સાચું અને ખોટું

જાણવાનું સાધન

ખાવું-પીવું, ઠાંકવું-એસવું, જવું-આવવું, સૂવું-ઊંઘવું, રક્ષણ કરવું, અવાજ કરવો, પ્રજોત્પત્તિ કરવી અને તેની સાર સલાખ કરવી વગેરે ઠેકઠાક વ્યવહારો મનુષ્યમા અને પશુ-પક્ષીઓમા સમાનપણે જોવામા આવે છે, એટલે કે તેમા મનુષ્યની કોઈ વિશિષ્ટતા નથી પરંતુ સત્સંગ કરવો, સદાચાર પાળવો, એક જીજ્ઞાસુ મદદ કરવી, એક જીજ્ઞાસુ બહુ કરવું, શુભની સેવા કરવી, પ્રભુની ભક્તિ કરવી, ધાર્મિક અનુષ્ઠાનો કરવા, ભણવું, ભણાવવું, વાચવું, વિચારવું, સાધનસામગ્રી અનુકૂળ હતા તેના તરફ ત્યાગ-ભાવના કેળવવી વગેરે ઠેકઠાક વ્યવહારો એવા છે કે જે મનુષ્યની ખાસ વિશિષ્ટતા છે.

આ વિશિષ્ટતા એને આભારી છે તે વિચારવું ઘટે છે એક વાનર, એક કૂતરો કે એક ઘેડું ખાવું-પીવું, જવું-

આવડુ, સૂવડુ-ઊંઘડુ આદિ જે જે વ્યવહારો કરે છે, તે જીવન ધારણ કરવા પૂરતા જ હોય છે એટલે તેમા કોઈ વિશિષ્ટ હેતુ કે વિશિષ્ટ ઉદ્દેશ નજરે પડતો નથી, જ્યારે મનુષ્યના વ્યવહારો વિશિષ્ટ હેતુપૂર્વક, વિશિષ્ટ ઉદ્દેશથી કે શ્રેષ્ઠસંધેયની સિદ્ધિ અર્થે થતા જણાય છે તેથી તેમા હિત-અહિતનો, સારા ખરાબનો કે સાચા-ખોટાનો ભેદ નજરે પડે છે અને તે જ એની વિશિષ્ટતા છે બીજા શબ્દોમા કહીએ તો પશુ-પંખીઓ ખોટા સાચા પોતાનો વ્યવહાર શ્રેષ્ઠસંધેયના કે પ્રેરણા- (Instinct) વડે કરે છે, જ્યારે મનુષ્ય પોતાનો વ્યવહાર બુદ્ધિપૂર્વક કરે છે કે જે એની ખાસ વિશેષતા છે

બુદ્ધિના મુખ્ય કાર્યો

બુદ્ધિના મુખ્ય કાર્યો બે છે (૧) સત્ અને અસતની તુલના કરવી કે જેને 'પ્રમાણપરીક્ષા' કે 'વિવેક' કહેવામા આવે છે અને (૨) સાચા અને ખોટાનો નિશ્ચય કરવો કે જેને 'અતુમાન' કે 'નિર્ણય' કહેવામા આવે છે થોડા હાથોથી આ વાતને વધુ સ્પષ્ટ રીતે સમજાવવા

૧ એક સાચો અને ખોટો રૂપીઓ ખરખવા માટે રજૂ થાય છે એટલે બુદ્ધિ પોતાનું કાર્ય શરૂ કરે છે

જ આ રૂપીઆની છાપ ખરાબર જણાય છે, જ્યારે આ રૂપીઆની છાપ ખરાબર જણાતી નથી

આ આ રૂપીઆનો રંગ ચાલી જેવો લાગે છે, જ્યારે આ રૂપીઆના રંગમા કશાઈ કે સીસાનું મિશ્રણ હોય તેવું લાગે

સાચું અને ખોટું

ભણવાનું સાધન

ખાવું-પીવું, ઊઠવું-જેમવું, જવું-આવવું, સૂવું-જાંઘવું રક્ષણ કરવું, અવાજ કરવો, પ્રજોત્પત્તિ કરવી અને તેની સાર સંભાળ કરવી વગેરે ઠેકઠાક વ્યવહારો મનુષ્યમાં અને પશુ-પક્ષીઓમાં સમાનપણે જોવામાં આવે છે, એટલે કે તેમાં મનુષ્યની કોઈ વિશિષ્ટતા નથી પરંતુ સત્સંગ કરવો, સદાચાર પાળવો, એક બીજાને મદદ કરવી, એક બીજાનું બહુ કરવું, શુરની સેવા કરવી, પ્રભુની ભક્તિ કરવી, ધાર્મિક અનુષ્ઠાનો કરવા, ભણવું, ભણાવવું, વાચવું, વિચારવું, સાધનસામગ્રી અનુકૂળ છતાં તેના તરફ ત્યાગ-ભાવના ફેળવવી વગેરે ઠેકઠાક વ્યવહારો એવા છે કે જે મનુષ્યની ખાસ વિશિષ્ટતા છે.

આ વિશિષ્ટતા રહેને આભારી છે તે વિચારવું ઘટે છે એક વાનર, એક દૂતરો કે એક ઘેડું ખાવું-પીવું, જવું.

આવડુ, સુવુ-ભાવવુ આ-રે એ અનુરૂપે ૩૦ છે, તે
 જીવન ધારણ કરવા પૂરતા જ હોય છે એટલે તેના કોઈ
 વિશિષ્ટ હેતુ કે વિશિષ્ટ દેશ નથી હોતો નથી, જ્યારે
 મનુષ્યના વ્યવહારો વિશિષ્ટ હેતુપૂર્વક, વિશિષ્ટ દેશથી કે
 શોક્ષસંધેયની સિદ્ધિ અર્થે થતા જાય છે તેથી તેના કિત-
 અકિતનો, સારા ખરાબનો કે સુખ-જેટલો તે નથી પડે
 છે અને તે જ એની વિશિષ્ટતા છે જોઈ શકાય તેવી છે તે
 પશુ-પક્ષીઓ માટે જોવાનો અવકાશ દેવતાના કે પ્રેમા-
 (Instinct) વડે કરે છે, જ્યારે મનુષ્ય પોતાના વ્યવહાર
 બુદ્ધિપૂર્વક કરે છે કે જે એની જાત વિશેષ છે

બુદ્ધિના મુખ્ય કાર્યો

બુદ્ધિના મુખ્ય કાર્યો બે છે (૧) સ્વ અને અન્યની
 તુલના કરવી કે જેને 'પ્રમાણપરીક્ષા' કે 'વિવેક' કહેવામાં
 આવે છે અને (૨) સાચા અને જોડાનો નિર્ણય કરવો કે
 જેને 'અનુમાન' કે 'નિર્ણય' કહેવામાં આવે છે થોડા
 દૃષ્ટાંતોથી આ વાતને વધુ સ્પષ્ટ રીતે જાણી શકાય

૧ એક સાચો અને જોડો કપડો પારખવા માટે રમ-
 થાય છે એટલે બુદ્ધિ પોતાનું કાર્ય શરૂ કરે છે

અથવા રૂપીઆની છાપ બરાબર જણાય છે, જ્યારે આ
 રૂપીઆની છાપ બરાબર જણાવી નથી

આથ રૂપીઆનો રંગ સડી જવો લાગે છે, જ્યારે
 આ રૂપીઆના રંગમાં કલાઈ કે લીધનું મિશ્રણ હોય તો
 લાગે છે

૬ આ રૂપીઆની કિનારી એકધારી છે, જ્યારે આ રૂપીઆની કિનારી એકધારી નથી

૭ તેથી આ રૂપીઓ સાચો છે અને આ રૂપીઓ ખોટો છે

આ વિચારણામાં જ, આ, ૬ વિગેરે વિવેક છે અને ૭ એ નિર્ણય છે

૮ ‘ બાર હાથનું ચીમડું અને તેર હાથનું બી ’ એવું કથન પરીક્ષા માટે રજૂ થાય છે, એટલે જુદી પોતાનું કાર્ય શરૂ કરે છે

જ ચીમડું બહુબહુ તો હાથ લાગુ હોય છે દેશવિશેષ થી કાઢ્ય હોઈ હાથ લાગુ પડ્યું હોઈ શકે પરંતુ તેથી એટલું ચીમડું કોઈપણ વખતે જોવામાં કે સાલગવામાં આવ્યું નથી

આ વગી બાર હાથ લાગી વસ્તુની અદર તેર હાથ લાગી વસ્તુ સમાઈ શકે નહિ એ નિશ્ચિત છે

૭ તેથી ‘ બાર હાથનું ચીમડું અને તેર હાથનું બી ’ એ કથન ખોટું છે

અહીં જ અને આ વિવેક છે અને ૭ એ નિર્ણય છે

૯ ‘ વાઝણીનો પુત્ર રોજ નદીએ નાવા બાંધે છે ’ એવું કથન પરીક્ષા માટે રજૂ થતા જુદાં કાર્ય શરૂ થાય છે, તે વિચારવા લાગે છે કે

જ વાઝણી એટલે પુત્ર વિનાની, તેને પુત્ર કેમ કરીને

હોય ? અને જો તેને પુત્ર હોય તો તે વાજણી કહેવાય શી રીતે ?

આ વળી જેની હસ્તી જ ન હોય તે કોઈ પણ ક્રિયા કરે જ કેવી રીતે ? મૂલ નાસ્તિ કુત શાસ્ત્ર ? જ્યાં મૂળ જ નથી, ત્યાં ડાળીની વાત કેવી ?

ક તેથી ‘ વાજણીનો પુત્ર રોજ નદીએ નાવા બાંધ છે ’ એમ કહેવું ખોટું છે

ઠેકઠીક વાર સાચા-ખોટાનો નિર્ણય કરતા પહેલાં બુદ્ધિને વિવેક અને નિર્ણયની એક હારમાગ્રામાંથી પસાર થવું પડે છે જેમકે ‘ તરણાં એધે ડૂંગર રે, ડૂંગર કોઈ દેખે નહિ ! ’ એ કથન પરીક્ષા માટે રચ્ય થયું છે, તો બુદ્ધિ નીચે મુજબ વિચારેા કરવા લાગશે —

વિવેક-તરણું ધણું જ નાનું હોય છે અને ડૂંગર ઘણો મોટો હોય છે,

નિર્ણય-તેથી તરણાંની એધે ડૂંગર છુપાય તે બની શકે નહિ

વિવેક-ડૂંગર એક સ્થૂલ વસ્તુને સહુ કોઈ દેખી શકે છે, સિવાય કે અંધ,

નિર્ણય-તેથી ‘ ડૂંગર કોઈ દેખે નહિ ’ એમ કહેવું પણ ખોટું છે

વિવેક-પરતું એક ભક્તવિ ખોટું બોલે નહિ, કારણ કે તે પ્રામાણિક હોય છે

નિર્ણય-તેથી મારા ઉપરના અનુમાનમા જ ખામી હોવાનો સંભવ છે

વિવેક-એ ખામી કયા હશે ? શુ તેણે વાપરેલા શબ્દોના અર્થો મારા સમજવામા નહિ આવ્યા હોય ? ઘણી વખત તેણે બને છે,

નિર્ણય-તેથી એ અર્થો સમજવામા ભૂલ કરી હોય તેમ જણાય છે

વિવેક-શબ્દનો અર્થ ભાષા પ્રમાણે અને ભાવ પ્રમાણે થઈ શકે છે તેમા ભાષા પ્રમાણે વાત બંધબેસતી આવતી નથી

નિર્ણય-તેથી અહીં ભાવ પ્રમાણે વિચાર કરવો યોગ્ય લાગે છે

વિવેક-ભાવ પ્રમાણે અર્થ વિચારીએ તો તરણુ એટલે ઘણુ નાનુ કે નજીવુ અને દૂગર એટલે ઘણુ મોટુ કે મહાન્

નિર્ણય-તેથી નાનાની પાછળ ઘણુ મોટુ હુપાયેલુ હોય છે તેમ કહેવાનો આશય જણાય છે

વિવેક-નાના બનાવોની પાછળ મોટુ રહસ્ય હુપાયેલુ હોય છે એ હકીકત ઘણી વખત જોવામા આવે છે

નિર્ણય-તેથી અહીં પણ તેવો જ અર્થ સગત જણાય છે

વિવેક-ફરક ઘટનાની પાછળનું મહાન્ રહસ્ય મનુષ્યો સમજી શકતા નથી

નિર્ણય નોથી ‘હૂગર કોઈ દેખે નહિ !’ એમ કહેવું સાચુ છે

આખરી નિર્ણય બધા વિચાર કરતા લાગે છે કે ‘તરણા એથે હૂગર રે, હૂગર કોઈ દેખે નહિ !’ એ કથન સાચુ છે

આ વિચારણા પરથી એક બીજી વાત સ્પષ્ટ થાય છે કે— ખુદ્દિ જ્યારે સત અને અસતનો વિવેક કરવા લાગે છે ત્યારે ચૈતન્યના બડાળમાં પડેલ મજ્જાવીત સરકારો, અનુભવો કે પ્રતીતિઓ પૈની કેટલાકને ઉપયોગમાં લે છે અને તેનો હેતુ કે દલીલ તરીકે ઉપયોગ કરે છે આ હેતુ કે દલીલ પ્રમાણે જો રજૂ થયેલી વસ્તુ બરાબર જણાય તો એને તે ‘સાચુ’ કહે છે અને તેથી ભિન્ન કે વિરુદ્ધ જણાય તો એને તે ‘ખોટું’ કહે છે ‘તરણા એથે હૂગરવાળા’ કથનને તેણે અમુક હેતુથી કે અમુક દલીલથી ‘ખોટું’ ઠરાવ્યું હતું અને પાછું તે જ કથનને બીજા હેતુથી કે બીજી દલીલથી ‘સાચુ’ ઠરાવ્યું એટલે એક કથન કે એક કામ અમુક હેતુથી કે અમુક દલીલથી વિચારતા સાચુ લાગે છે અને તે જ કથન કે તે જ કામ બીજા હેતુથી કે બીજી દલીલથી વિચારતા ખોટું લાગે છે

આ વાતનો વધારે ખ્યાલ નીચેના બે દૃષ્ટાંતો વિચારવાથી આવી શકશે —

શ્રેષ્ઠિપુત્ર ભોળો

છાણ્ડલ નામના એક શેઠે મરતી વખતે પોતાના પુત્ર ભોળાને પાસે બોલાવીને કહ્યું કે ‘બેટા! હું તો હવે આ સસાર ની વિદાય લઉં છું, પણ તારું મહુ થાય તે માટે કેટલીક

નિર્ણય-તેથી મારા ઉપરના અનુમાનમા જ ખામી હોવાનો સભવ છે

વિવેક-એ ખામી ક્યા હશે ? શુ તેણે વાપરેલા શબ્દોના અર્થો મારા સમજવામા નહિ આજ્યા હોય ? ઘણી વખત તેવુ બને છે,

નિર્ણય-તેથી મેં અર્થો સમજવામા ભૂલ કરી હોય તેમ જણાય છે

વિવેક-ગાંધેનો અર્થ ભાષા પ્રમાણે અને ભાવ પ્રમાણે થઈ શકે છે તેમા ભાષા પ્રમાણે ત્યાં બધેસતી આવતી નથી

નિર્ણય-તેથી અહીં ભાવ પ્રમાણે વિચાર કરવો યોગ્ય લાગે છે

વિવેક-ભાવ પ્રમાણે અર્થ વિચારીએ તો તરણુ એટલે ઘણુ નાનુ કે નણુ અને ફૂગર એટલે ઘણુ મોટુ કે મહાનુ

નિર્ણય-તેથી નાનાની પાછળ ઘણુ મોટુ હુપાયેલુ હોય છે તેમ કહેવાનો આશય જણાય છે

વિવેક-નાના બનાવોની પાછળ મોટુ રહસ્ય હુપાયેલુ હોય છે એ હક્રીક્ત ઘણી વખત જોવામા આવે છે

નિર્ણય-તેથી અહીં પણ તેવો જ અર્થ સંગત જણાય છે

વિવેક-ફરેક ઘટનાની પાછળનુ મહાનુ રહસ્ય મનુષ્યો સમજી શકતા નથી

નિર્ણય -તેથી 'ડૂંગર કોઈ દેખે નહિ !' એમ કહેવું સાચુ છે

આ ખરી નિર્ણય બધો વિચાર કરતા લાગે છે કે 'તરણા એથે ડૂંગર રે, ડૂંગર કોઈ દેખે નહિ !' એ કથન સાચુ છે

આ વિચારણા પરથી એક બીજી વાત સ્પષ્ટ થાય છે કે - બુદ્ધિ ત્યારે સત અને અસતનો વિવેક કરવા લાગે જ્યારે ચૈતન્યના બહાણમાં પડેલ સંખ્યાતીત સરકારો, અતુભવો કે પ્રતીતિઓ પૈકી કેટલાકને ઉપયોગમાં લે છે અને તેનો હેતુ કે દલીલ તરીકે ઉપયોગ કરે છે આ હેતુ કે દલીલ પ્રમાણે જો રજૂ થયેલી વસ્તુ બરાબર જણાય તો એને તે 'સાચુ' કહે છે અને તેથી ભિન્ન કે વિરુદ્ધ જણાય તો એને તે 'ખોટું' કહે છે 'તરણા એથે ડૂંગરવાળા' કથનને તેણે અમુક હેતુથી કે અમુક દલીલથી 'ખોટું' ઠરાવ્યું હતું અને પાછું તે જ કથનને બીજા હેતુથી કે બીજી દલીલોથી 'સાચુ' ઠરાવ્યું એટલે એક કથન કે એક કામ અમુક હેતુથી કે અમુક દલીલથી વિચારતા સાચુ લાગે છે અને તે જ કથન કે તે જ કામ બીજા હેતુથી કે બીજી દલીલોથી વિચારતા ખોટું લાગે છે.

આ વાતનો વધારે ખ્યાલ નીચેના બે દૃષ્ટાંતો સ્પષ્ટ કરી આવી શકશે —

શ્રેષ્ઠપુત્ર બોળો

છાજીદત્ત નામના એક શેઠે મરતી વખતે પુત્રના પુત્ર બોળાને પાસે બોલાવીને કહ્યું કે 'બેટા! હું તે દરેક કામ સર

શિખામણે! આપતો બાઉ છું તે તું જરાજર સાબળી લે અને તેનો સાવધાનીપૂર્વક જમણ કરજે તે શિખામણે! આ પ્રકારની છે (૧) ઘર ફરતી દાતની વાડ કરજે (૨) દ્રવ્ય આપીને લેવા જઈશ નહિ (૩) આને બાધી મારજે (૪) હામેચા મીકું જમજે (૫) ગામેગામ ઘર કરજે (૬) દુષ્ટ પડે ત્યારે ગગાનો કાઠો ખોદજે અને (૭) સડેહ પડે તો પાટલીપુત્ર જઈ મારા મિત્ર સોમદત્તને પૂછજે

શેઠ સ્વર્ગવાની થયા અને લોગાએ પિતાની શિખામણોને અમલ કર્યો, પરંતુ તેમ કરતા તેની પાસેનું બધું દ્રવ્ય ખલાસ થયું અને તે નિર્ધન થઈ ગયો. તેથી બધેથી હડધૂત થવા લાગ્યો. કહ્યું છે કે—

“નકલ્લિએ પૂજા પામતા, ધન સાથે ગુણુ જાય,
દ્રવ્યવિહુણા માનવી, મૃતકે મમ તોલાય
ભૂપણુ ગિરિજા-કેતનુ તસ રિપુ તસ પતિ જેહ,
તસ રામા જન્મ ઘર નહીં, ખરો વિગુતો તેહ ”

મનુષ્યો! ધનવડે પૂજાય છે અને ધન જતા જાણે નિર્ગુણ જની ગયા હોય તેવા લેખાય છે ખરેખર! દ્રવ્ય વિનાના માનવીની ગણતરી મડદા જેવી જ થાય છે

ગિરિબલકત એટલે પાર્વતીના પતિ શિવજી તેમનું ભૂષણ તે સાથે તેનો રિપુ તે ગરુડ તેના પતિ તે વિષ્ણુ, અને તેની રામા તે લક્ષ્મી એ જેના ઘરમા હોતી નથી, તે બિચારે બધા ઠેકાણે વગેવાય છે

આ પ્રમાણે શિખામણીનું પરિણામ જૂર આવવાથી સોજાના મનમાં મંદેહ ઉત્પન્ન થયો કે ‘પિતા જાહે શાણા હતા અને મારું નિરંતર સહુ આહવાસ હતા તે મને ખોટી શિખામણી કેમ આપે? માટે મારી જૂઠા તો નહિ થઈ હોય?’ એટલે તે પાટલીપુત્ર નગરે ગયો અને તેના પિતાના મિત્ર સોમ દત્તને મળ્યો.

સોમદત્તે તેનો ઉચિત આદરસત્કાર કરીને પૂછ્યું કે ‘હે વત્સ! તું જાણી વાતે કુશળ તો છે ને?’

તે વખતે સોજાએ જવાબ આપ્યો કે ‘વડીલશ્રી! મારા પિતાની શિખામણીને સાચી માનીને મેં તે સુજળ વર્તન કર્યું, તો હું નિર્ધન અને દુખી દુખી થઈ ગયો, માટે હવે આપ રસ્તો બતાવો કે મારે શું કરવું?’

સોમદત્તે કહ્યું ‘ભાઈ સોજા! તારા પિતાએ શું શું કહ્યું હતું અને તેનો અમલ તે કેવી રીતે કર્યો તે મને કહી બતાવ, પછી મારે જો કંઈ કહેવું થયે તે કહીશ.’

સોજાએ કહ્યું ‘મારા પિતાશ્રીએ એમ કહ્યું હતું કે ‘ઘર ફરતી દાવની વાડ કરજે’ એટલે મેં હાલરો રૂપિયા ખર્ચાને સાધીદાત મગાવ્યા અને તેથી મારા ઘર ફરતી વાડ કરાવી પણ લોકો એને કાઢી ગયા અને મારા પૈસાનું પાણી થયું.

મારા પિતાશ્રીએ બીજું એમ કહ્યું હતું કે ‘દ્રવ્ય આપીને લેવા જઈશ નહિ’ તે પ્રમાણે લોકોને દ્રવ્ય આપીને હું લેવા ગયો નહિ. પરંતુ તેમ કરતા કંઈ પણ મને જરૂર થાય છે.

દ્રવ્ય પાછુ આપવા આવ્યો જ નહિ અને મારુ બધુ લેણુ
જોડુ થયુ

મારા પિતાશ્રીએ ત્રીજી એમ કહ્યુ હતુ કે ‘ સીને બાધી
મારજે ’ તે પ્રમાણે મે સીને બાધીને મારી, તો મારાથી
નારાજ થઈને તે પોતાને પિયર ચાવી ગઈ અને ઘરમા હું
એકલો જ રહ્યો

મારા પિતાશ્રીએ ચોથુ એમ કહ્યુ હતુ કે ‘ હમેશા મીઠુ
જમજે ’ તે પ્રમાણે હમેશા હું લાડ, બરડી, પેડા, મેસુર,
મગજ, મોહનયાળ, શુભાબળજી, ગગન ગાઠિયા વગેરે મીઠાઈઓ
ખાવા લાગ્યો એટલે મારા શરીરમા અનેક પ્રકારના રોગો
ઉત્પન્ન થયા

મારા પિતાશ્રીએ પાંચમુ એમ કહ્યુ હતુ કે ‘ ગામે ગામ
ઘર કરજે ’ તે પ્રમાણે મે ઘણા ગામેમા જમીનો ખરીદી
અને ત્યાં ઘરો બાંધ્યા પણ એમ કરતા બધા ઘરો લોકોએ
ઠાઈ ને ઠાઈ પ્રકારની તકરારો ઊભી કરીને બચાવી પાડ્યા હું
એકલો બધે ક્યાંથી પહોંચુ ?

મારા પિતાશ્રીએ છઠ્ઠુ એમ કહ્યુ હતુ કે ‘ હું ખ પડે
ત્યારે ગગાનો કાઠો જોદજે ’ તે પ્રમાણે, હું ખ પડતા મે
ગગાનો કાઠો અનેક ઠેકાણે જોઈયો પણ ત્યાંથી કાંઈ પણ દ્રવ્ય
મળ્યુ નહિ અને મારો બધો પરિશ્રમ ફેગટ ગયો

મારા પિતાશ્રીએ સાતમુ એમ કહ્યુ હતુ કે ‘ સદેહ પડે
તો પાટ-પુત્ર જઈ મારા મિત્ર સોમદત્તને પૂછજે ’ તે
પ્રમાણે મને સદેહ પડતા હું આપની પાસે આવ્યો છું, માટે

આપ મારી સારસલાજી કરો. હવે આપના વિના આ જગત્માં મારું કોઈ જ નથી.

આ પ્રમાણે યોજાની બધી હકીકત સાલજીને સોમદત્તે કહ્યું કે 'હે વત્સ ! તારા પિતા ઘણા જ અનુભવી અને કાબેલ હતા. તેમણે જે શિખામણો આપેલી છે, તે ઘણી જ સુદર છે અને તે પ્રમાણે વર્તવામાં આવે તો કોઈ પણ દિવસ દુખી થવાનો વખત આવે જ નહિ. પણ એ શિખામણોનું સાચું રહસ્ય તું સમજ્યો નહિ, બધું જ ભિલકું ક્યું અને તું હેરાન-પરેશાન થઈ ગયો, માટે એ શિખામણોનું સાચું રહસ્ય સમજી લે તે આ પ્રમાણે છે.

(૧) ' ધર કરતી દાતની વાડ કરજે ' એટલે ધરની આસપાસ રહેતા લોકો સાથે વાણીનો એવો બ્યવહાર કરજે કે જેથી બધા આપણને વાડરૂપ ધાય અને આપણુ રક્ષણ કરે જે માણસો ખાડેશીઓ બોડે સારાસારી રાખતા નથી અને વાતવાતમાં વઢી પડે છે, દત્તકલહ કરે છે, તેઓને અનેક પ્રસંગોએ વેઠવું પડે છે અને નહિ ધારેલી મુશીબનો ઉઠાવવી પડે છે તેથી દાતની વાડ કરવી-મીઠા ચખ્છાપ્રયોગોથી રક્ષણની બ્યવસ્થા કરવી-એ સર્વથા ઉચિત છે.

(૨) ' દ્રવ્ય આપીને લેવા જઈશ નહિ ' એટલે દ્રવ્ય એવી રીતે આપજે કે આપ્યા પછી તેમની પાસે લેવા જવાનો વખત આવે નહિ. આવું ત્યારે જ બને કે જ્યારે સામા પાસેથી પૈસા કરતા દોડુ-બમટી કિમતનું ઘરેલું બાનામાં લીધું હોય એ રીતનો બ્યવહાર કર્યા વિના લોકો આપણુ

૧૨ પૂછતા આવે નહિ અને લીધેલું પાછું આપી જાય નહિ તેથી 'દ્રવ્ય આપીને લેવા જઈશ નહિ' લેવા જવું પડે તેવો પ્રસંગ બિલો કરીશ નહિ, એમ કહ્યું તે સર્વથા ઉચિત ॥

(૩) 'સીને બાધી મારજે' એટલે તેને કામમા એવી રીતે પડેલી રહે કે જેથી તેને બીજા કોઈ નબળા વિચારે આવે નહિ તે પર એક દૃષ્ટાંત કહ્યું તે સામળ

શ્રીપુર નગરમા જિનદત્ત નામનો એક શેઠ વસતો હતો તેનો મોટો પુત્ર પરદેશમા કમાવા ગયો હવે તેની બાર્યા શ્રીમતી પતિનો દીર્ઘ વિયોગ થવાથી ક્રમાતુર થઈ એટલે તેણે પોતાની પાસે રહેનારી એક વિશ્વાસુ ઘરઠી સીને કહ્યું કે 'મને કામવિકાર બહુ થયો છે, માટે કોઈ પુરપને બોલાવી લાવ'

ડાશી સમજી ગઈ કે શેઠની આ પુત્રવધૂ મોટા ભાગે નવરી રહે છે, તેથી તેને આવેા દુષ્ટ વિચાર આવ્યો છે એટલે તે ડાશીએ તેના સસરાને એકાતમા બોલાવીને કહ્યું કે 'હવે વહુનું મન વશ રહેતું નથી ચૌવનવલી સી નવરી રહે તેા એ શિયળ કેમ પાળી શકે ? માટે તે સબધી વિચાર કરીને ચોખ્ખ લાગે તેવો ઉપાય કરા'

સસરા સમજી હતો તેણે દીર્ઘ વિચાર કરીને ઘરના સર્વ માણસોને ભેગા કર્યા અને પોતાની સી પર કૃત્રિમ શરસો કરીને કહ્યું કે 'હવેથી તમારે તમામ કામ વહૂને પૂછીને કરવું પૈસા ટકા જે જોઈએ, તે તેની પાસેથી માગી લેવા' આ પ્રમાણે બધાની સમક્ષ તેણે ઘરનો સઘળો કારભાર વહૂને સોંપ્યો

ચેતના ધરમા નોકરચાકરો ઘણા હતા અને મેમાન-પરોણા આવ્યા જ કરતા હતા એ બધાની સારસભાજ કરતા અને દરેકને પૂછેલી વાતનો જવાબ આપતા વહુને ઘડીની પણ નવરાચ રહેતી નહીં તે કાયમ કામમા ને કામમા ગુથાયેલી જ રહેતી પછી ચેતની ગ્રેરણાથી યમીએ વહુને એકાતમા બોલાવીને કહ્યું કે ‘ તમારા માટે કોઈ પુરુષને લઈ આવુ ? ’

તે સામળી વહુએ જવાબ આપ્યો કે ‘ જરે ટોશીમા ! મને તો ઘડીની પણ કુરસદ મળતી નથી રાત્રિ પડે છે અને સૂવાનો સમય થાય છે, ત્યાં તો યાગીને દોષપોષ થઈ બાઉ ધુ એટલે હાથ સિવાય બીજી કોઈ વસ્તુની ઇચ્છા થતી નથી માટે તમારે એ વાત જૂની જ જવી. હવે ફરીને ક્યારેય પણ તે સંભારણો નહિ ’

ટોશીએ તે વાત ચેતને કરી એટલે ચેતને ઘણી જ શાંતિ થઈ એવામા તે સીનેા પતિ પરદેશથી ધણુ ધન કમાઈને ઘેર આવી ગયો અને તે સી પોતાના પતિ સાથે યથેદ મુખ્ય સોગવવા લાગી

માટે ‘ સીને બાધી મારવી ’ એટલે કામકાજથી પરવરેલી રાખવી એ સર્વથા યોગ્ય છે

(૪) ‘ દમિયા મીકુ જમજે ’ એટલે કોઈ પણ સોજનને મીકુ કરીને જમજે કોઈ પણ સોજન મીકુ ત્યારે જ લાગે છે કે જ્યારે જૂખ કકડીને લાગી હોય ગમે તેવુ સ્વાદિષ્ટ સોજન પણ વિના જૂખે મીકુ લાગતુ નથી જેઓ ખરી જૂખ વિના

આય છે કે મીઠાઈઓને ખાવાથી જાડા અથવા શક્તિવાળા થવાશે એમ માનીને તેનું વારવાર સેવન કરે છે, તેમની જાડા બગડે છે અને અપચો થાય છે તે અપચો જ સર્વ રોગોનું મૂળ છે આયુર્વેદના લાખ પ્રલોકોનો સાર એ જ છે-પહેલાં જમણું બરાબર પચી જાય પછી જ બીજું સોજન કરવું તેથી મીઠું જમવાનો અર્થ 'લાડ, બરફી, પેડા, મેમુર, મગજ, મોહનયાળ, ગુલાબજાળુ, ગગન ગાઠિયા' વગેરે ઉડાવવાનો નથી, પણ ખરી જૂએ ખાવાનો છે, તેથી 'હમેશા મીઠું જમજે' એમ કહ્યું તે સર્વથા યોગ્ય છે

(૫) 'ગામેગામ ઘર કરજે' એટલે અનેક ઠેકાણે મિત્રે બનાવજે કે જે સમય આવ્યે ઉપયોગી થાય તે માટે એક વાત કહ્યું તે સામળ

ગોદાવરી નદીના કિનારે શિમળાનું મોટું ઝાડ હતું તેમાં લઘુપતનક નામનો એક કાગડો રહેતો હતો તેણે એક દિવસ સવારમાં કોઈ શિકારીને જોઈને વિચાર્યું કે 'આજનો દિવસ જરૂર ખરાબ જશે, કારણ કે સવારના પહેારમાં કાળમુખાનું મો જોયું છે' તેવામાં એ શિકારીએ ચોખ્ખાના દાણા વેરીને જાળ ચાંચરી અને થોડક દૂર સ્થાઈ બેઠો હવે થોડી વાર આકાશ માં ઊડતા કેટલાક કપૂતરાઓ એ દાણા જોયા અને તેથી નીચે ઉતરીને તેને ચણવાનો વિચાર કર્યો તે જોઈને ચિત્રચીવ નામના તેમના વયોવૃદ્ધ સરદારે કહ્યું કે 'લાઈઓ ! જે કામ કરો તે વિચારીને કરજો આ નિર્જન જગલમાં અનાજ કેવું ? અને ન્યા અનાજનો સલાવ નથી ત્યાં ચોખ્ખાના દાણા કેવા ? એટલે તેમાં શકલું કારણ છે '

તે સાલળીને એક કબૂતરે કહ્યું ‘ ઘરડા માણસો! તો દરેક વખતે ઠર બતાવ્યા જ કરે, તેથી શું આપણે કોઈ કામ કરવું જ નહિ? જો એમ કરીએ તો દાત અને અક્ષને વેર થાય માટે હિમ્મતથી કામ લ્યો અને દૂધ જેવા સફેદ ચોખાના દાણા ચણીને મેજ ઉડાવો ’ એટલે બધા કબૂતરો નીચે ઉતર્યા અને જેવા ચોખાના દાણા ચણવા ગયા, તેવા જ ભળમા સપડાઈ ગયા આવું અનિષ્ટ પરિણામ આવવાથી તેઓ પેલા જીવાન કબૂતરને કપકો આપવા લાગ્યા કે ‘ તારા દોઢડહાપણથી જ આ ખરાબી જિંબી થઈ છે ’

તે સાલળીને ચિત્રથીવે કહ્યું કે ‘ ભાઈઓ! આ સમય લડવાનો કે વાદવિવાદ કરવાનો નથી જો તેમ કરશો તો હમણા જ શિકારી આવી પહોંચશે અને આપણે બધા પકડાઈ જઈશું માટે જરા પણ સમય ગુમાયા વિના બધા એકી સાથે બળ કરો જેથી આપણે આ ભાગ સાથે જ આકાશમા ઊડી જઈશું ’

બધા કબૂતરોએ તેમ કર્યું તો ભળના ખીલા ઉખડી ગયા અને તેઓ ભાગ પ્રાપ્તે આકાશમા ઊડવાને સક્તિમાન થયા આ જોઈને શિકારી નિરાશ થઈને ચાલ્યો ગયો અને પેલા લપુપતનક નામનો કાગડો ‘ હવે શું બને છે? ’ તે કૌતુક જોવાના હેતુથી તેમની પાછળ ગયો

કેટલુંક ઊડ્યા પછી ચિત્રથીવે કહ્યું કે ‘ ભાઈઓ! હવે આપણે ભયમાથી સદતર મુક્ત થયા છીએ, માટે આ નીચે વહી રહેલી ગડગી નદીના કિનારે ઉતરો ત્યાં હિરણ્યક નામનો ઊદરનો રાજા રહે છે, તે આપણો મિત્ર હોવાથી આપણને

જાળમાંથી મુક્ત કરશે ' તેથી જાણી કળૂતરો ગડકીના કિનારે ઉતર્યા અને હિરણ્યકન્થા અનેક દ્વારવાળા રહેઠાણ પાસે ગયા

હિરણ્યકે મિત્ર તરીકેની ફરજ જાળવીને તે કળૂતરોના બંધનો છેદી નાખ્યા એટલે તે પોતાના ઠેકાણે ગયા આ જોઈ લઘુપતનકે વિચાર કર્યો કે ' આ હિરણ્યક બહુ ચતુર જણાય છે અને તેની શુદ્ધિ ઉત્તમ છે હું જો કે પ્રકૃતિથી અચળ છું અને કોઈનો વિશ્વાસ કરતો નથી, તથા બનતા મુખી કોઈથી ઉતરાતો નથી, છતાં પણ આની સાથે મિત્રતા કરું, કારણ કે વિત્તાહીન કે સાધનહીન દશામાં શુદ્ધિવાળો મિત્ર મહત્ત્વ ગણાય છે ' તેથી તેણે હિરણ્યકન્થા દર આગળ જઈને કહ્યું કે ' હું લઘુપતનક નામનો કાગડો છું અને તારી સાથે મિત્રતા ધરું છું '

તે સાંભળી હિરણ્યકે કહ્યું ' હું લોભ્ય છું અને તું લોકતા છે, તેથી આપણા બે વચ્ચે પ્રીતિ કેવી રીતે થાય ? '

કાગડાએ કહ્યું ' અરે ઉદરજી ! તમને ખાઉં એમાં મારું પેટ કયા ભરાઈ જવાનું હંતુ ? પણ તમે જાણો તો કેાઈક દિવસ-ચિત્રપ્રીતને ઉપયોગી થયા તેમ મને પણ ઉપયોગી થાઓ, તેથી મારી માગણીનો અનાદર કરશો નહિ '

હિરણ્યકે કહ્યું ' તું સ્વભાવથી અપળ છે અને અપળનો રનેહ કરવામાં સાર નહિ કહ્યું છે કે ' બિવાડીનો, પાડાનો, મેદાનો, કાગડાનો અને કાપુરુષનો વિશ્વાસ કરવો નહિ '

લઘુપતનકે કહ્યું ' એ જાણી ઠીક છે પ્રમાણે તો બંને

ખાનુના મળી રહે, માટે તમે મારી ભાવના સામે જુઓ હું કાઈ પણ રીતે તમારી મિત્રતા ઇચ્છુ છું જો તમે મારું કહ્યું નહિ માનો તો અનાહારી રહીને ગ્રાણ્યનો ત્યાગ કરીશ ’

આ સાંભળીને હિરણ્યકે તેની મિત્રતા કરી

એક વાર લઘુપતનકે હિરણ્યકેને કહ્યું કે ‘ મિત્ર ! આ દેશમાં ભારે દુકાળ પડ્યો છે અને પેટ ભરતા પણ ભારે મુશ્કેલી પડે છે, તેથી પાસેના દક્ષિણપથમાં કર્પૂરગૌર નામનું એક સરોવર છે, ત્યાં મારો પ્રિય મિત્ર મન્થરક નામનો કાચબો વસે છે, એની પાસે જઈ છું ’

હિરણ્યકે કહ્યું ‘ કાગડભાઈ ! તો પછી અહીં એકલા રહીને મારે શું કરવું છે ? હું પણ તમારી સાથે જ આવીશ ’

એટલે કાગડએ ઉઠરને ચાચમાં લીધા અને તે બંને કર્પૂરગૌર સરોવરના કિનારે, જ્યાં મન્થરક કાચબો રહેતો હતો ત્યાં પહોંચ્યા મન્થરકે તે બંનેનું યોગ્ય સ્વાગત કર્યું અને મિત્રભાવે જણાવ્યું કે ‘ આ ઘર તમારું જ છે, તેથી ખાઓ, પીઓ ને મજા કરો ’

હવે ત્રણે મિત્રો સરોવરના કિનારે રહે છે અને વિવિધ વાર્તાલાપો તથા જ્ઞાનગોષ્ઠી કરતા સમય વીતાવે છે એવામાં ચિત્રાગ નામનો એક મૃગ ત્યાં પાછી પીવાને આવ્યો તેને જોઈને અતિથિ-સત્કારમાં અતિકુશલ એવા મન્થરકે કહ્યું કે ‘ પધારો હરણ્ય ભાઈ ! મળ્યો તો ખસો ? ’

ચિત્રાગે કહ્યું ‘ ભાઈ ! મળ્યો તો એવી જ છે ! શિકારી કૂતરાઓ પાછળ પડ્યા હતા, તેમનાથી માડ માડ બચ્યો છું ’

મથરકે કહ્યું ‘ અન્ય રથને લય હોય તો અહીં રહો
આ લીધુ કુભાર વન છે, તેમા ચારો ચરનો અને આ શીતળ
જળથી બરેલુ સુદર સરોવર છે, તેનુ પાણી પીને ’

ચિત્રાગે કહ્યું ‘ તમારી સંજ્ઞાનતાને ધન્ય છે ! નો બધા
તમારા જેવા બધા અને માયાનુ હોય તો કેવુ આરુ ? તમારી
સાથે રહેવાનુ મને ખૂબ જ ગમે પણ તમે મારા મિત્ર બનો
તો અહીં રહી શકાય, કારણ કે આ અભાવ્યા પ્રદેશમા ખીલ
કોઇ ભેડે માટે બોળખાણુ નથી ’

મથરકે કહ્યું ‘ હરણુભાઈ ! તમે ઘણા નિખાલસ અને
બહા દેખાઓ છો, તેથી તમારી સાથે મિત્રતા રાખવામા અમને
કોઇ બાતનો વાધો નથી અત્યારથી જ તમે અમારા મિત્ર ’

લઘુપતનકે કાગડો, હિરણ્યક જીંદર, મથરકે કાચબો અને
ચિત્રાગ મૃગ એ ચારે જણા પરમ મિત્ર બનીને ત્યા રહેવા
લાગ્યા એવામા એક દિવસ એવુ બન્યુ કે-મોડા સમય સુધી
ચિત્રાગ પાછો ફર્યો નહિ તેથી બધા મિત્રો આકુળવ્યાકુળ બની
ગયા અને ‘તેનુ શુ થયુ હશે ?’ તે વિચાર કરવા લાગ્યા
આખરે લઘુપતનકે તેની બાળ કાઢી લાવવાનુ માથે લીધુ અને
તે આકાશમા ઊડીને ચારે તરફ જોવા લાગ્યો ત્યા એક તળાવના
કાંઠે ખીલે બાધેલા ચામડાના મજબૂત ફસામા ફસાયેલા
ચિત્રાગને જોયો તે જોઈને લઘુપતનકે પૂછ્યુ કે ‘ભાઈ ! આવી
કાલત શાથી થઈ ?’

ચિત્રાગે કહ્યું ‘ અત્યારે એ કહેવાનો વખત નથી, માટે

તુ જરા પણ કાલશેષ કર્યા વિના હિરણ્યકને અહીં તેડી લાવ,
જોથી તે મને આ પાશમાંથી છૂટા કરે .

લઘુપતનક મથકે પાછો ફર્યો અને હિરણ્યકને ચાચમા
જપાડીને લેતો આવ્યો. ધીમે ધીમે આવતો મથરક પણ
ત્યાં આવી પહોંચ્યો. આ જોઈને હિરણ્યકે કહ્યું કે ‘ભાઈ મથ
રક ! તે આ ઠીક કર્યું નહીં તારે તારું ઠેકાણું છોડવું
જોઈતું ન હતું, કારણ કે આ ફાસો છેલ્લા ચિત્રાગ તાસી
છૂટ્યો, લઘુપતનક બાંહે ચડી જશે અને હું કોઈ દરમા પેસી
જઈશ પણ તું શું કરીશ ?’ જોમ કહીને તે ચિત્રાગની
ભાગ કાપવા લાગ્યો. જોવામાં શિકારી ત્યાં આવી ચડ્યો. એટલે
હિરણ્યક પાસેના દરમા પેસી ગયો, લઘુપતનક આકાશમાં
ઊડી ગયો અને ચિત્રાગ ભેર કરીને નાસી છૂટ્યો. માત્ર એક
મથરક બાકી રહ્યો તેને મદ મદ આવતો જોઈને શિકારીએ
કહ્યું કે ‘મૂંગલો તો છટકી ગયો, પણ આ કાચબો ઠીક છે’
અને તેણે કાચબાને પકડી લીધો. પછી તેને દોઢીથી બાંધી,
મનુષ્યના ઉંડે લટકાવીને ચાલવા લાગ્યો.

પાછળ ત્રણે મિત્રો લેગા થયા અને મથરખને દોઢ પલ્લ
રીતે બચાવવો જોઈએ એવા નિર્ણય પર આગ્રહ તે નિર્ણય
અનુસાર ચિત્રાગે નહીના કિનારે શબજત્ત યત્નિ પકડાવું હતું,
લઘુપતનકે તેના ઉપર બેસીને તેની આજ કલ્પનો રાખ તેણે
રૂખાવ કરવાનો હતો, અને તેથી ચિત્રાગે દ બૂને લેવા માટે
કાચબાને નીચે મૂકે તે વખતે હિરણ્યકે તેનું બધન ઠેક
નાખવાનું હતું.

આ યોજના મુજબ ચિત્રાગ આગળ જઈને નદીને કિનારે મહદુ થઈને પડ્યો અને લઘુપતનક તેની આખ ઠાલવા લાગ્યો. આ જોઈને શિકારીએ કાચળાને જમીન પર ફેંક્યો અને હરણને લેવા માટે આગળ વધ્યો. તે જ વખતે હિરણ્યકે મથરકનુ બધન કાપી નાખ્યું અને તે નદીના જાડા પાણીમાં સરળી ગયો. અહીં ચિત્રાગે પણ મથરકને છૂટો થયેલો જોતા છતગ ભારી અને વન બણી નામી ગયો. લઘુપતનક કા-કા કરતો આકાશમાં જિલ્યો અને હિરણ્યક નજીકના દરમાં પેસી ગયો.

શિકારીએ પાછા આવીને જોયું તો દોરી કાપેલી પડી હતી અને કાચળે તેમાંથી અદ્દર થઈ ગયો હતો.

પછી આ ત્યારે મિત્રોએ લાખા સમય સુધી એક-બીજાના સહકારથી ખાધું, પીધું ને મોજ કરી.

તેથી તારા પિતાએ એમ કહ્યું કે ‘ગામે ગામ ધર કરને એટલે કે ઠેકઠેકાણે મિત્ર બનાવજે’ તે સર્વથા યોગ્ય જ છે.

(૬) ‘હું ખ પડે ત્યારે ગગાનો કાઠો ખોદજે’ એટલે તું હું ખમા આવી પડે અને દ્રવ્યની જરૂર હોય, ત્યારે ગગા નામની ગાયને જે ઠેકાણે બાંધવામાં આવે છે, તેની ગમાણ પાસેનો જાગ ખોદજે, એટલે તને યથેષ્ટ દ્રવ્ય મળશે નહિ કે ગગાનદીનો કિનારો ખોદજે કે જે સેકડો ગાઉ લાંબો છે અને તેના મોટા કિનારે કામઠેકાણા વિના ખોદાય જ શી રીતે ! તેથી હે વત્સ ! તું ઘેર ખાટો ફરીને મારા કદામ મુજબ ગગા ગાયની ગમાણ પાસેનો જાગ ખોદી જો, ત્યાંથી તને યથેષ્ટ દ્રવ્ય જરૂર મળશે.’

લોખાએ તે પ્રમાણે કહ્યું તો તેને જોઈતું દ્રવ્ય મળી ગયું આથી તે પોતાના પિતાની જે શિખામણોને ખોટી અને અનર્થકારી માનતો થયો હતો, તે જ શિખામણોને સાચી અને લાભ કરનારી સમજવા લાગ્યો તથા તેના અનુસરણથી સર્વ વાતે સુખી થયો.

તાત્પર્ય કે ' જે વાત એક ગીતે વિચારતા ખોટી લાગે છે, તે જ વાત બીજી રીતે વિચારતા સાચી લાગે છે '

ચિત્રની પરીક્ષા

એક ચિત્રકારે ઘણી મહેનતે એક ચિત્ર તૈયાર કર્યું આ ચિત્રમાં તેણે એક નવયૌવનાને વીણા વગાડતી બતાવી હતી

આ ચિત્ર લઈને તે એક રાજા પાસે ગયો રાજાએ તેને જોઈને કહ્યું કે ' આ ચિત્ર આમ તો ઠીક જણાય છે, પણ જો રાજસભામાં મૂકવું હોય તો તેમાં કોઈ પણ પ્રકારની ભૂલ નથી તેની ખાતરી કરી લેવી જોઈએ એ માટે માટે મારી સભાના પડિતોનો અભિપ્રાય લેવો પડશે જો તેઓ આ ચિત્રને કોઈ પણ ખામી વિનાનું જાહેર કરશે, તો હું ઘણી ખુશીથી તેને ખરીદી લઉંશ અને તમને મોટું ઇનામ આપીશ, તેથી આ વાત મજબૂર હોય તો જણાવો '

ચિત્રકારે રાજાની વાત મજબૂર કરી, એટલે તે ચિત્રને બીજા દિવસે રાજસભા સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવ્યું તે વખતે રાજાએ સભાના સર્વે પડિતોને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે ' આજે તમારી સમક્ષ એક ચિત્ર રજૂ થયું છે તેમાં કોઈ પણ પ્રકારની ભૂલ છે કે

કેમ તે હું જાણુવા ઇચ્છું છું, માટે ફરેક પડિતે પોતાનો અભિપ્રાય લખીને જણાવવો '

તે પરથી પડિતોએ ચિત્રનું નિરીક્ષણ કર્યું અને પોત પોતાનો અભિપ્રાય નીચે મુજબ લખી જણાવ્યો

એક અભિપ્રાય ' આ ચિત્ર બધી રીતે સુદર છે, પણ તેમા વાળનું સૌદર્ય જોઈએ તે રીતે પ્રકટ થતું નથી '

બીજો અભિપ્રાય ' આ ચિત્ર એકદર સારું છે, પણ વીણાવાદન કરનારી સુદરીમા જે પ્રકારનું શ્વેતોદીપન થતું જોઈએ તે જણાતું નથી '

ત્રીજો અભિપ્રાય ' આ ચિત્ર ચિત્રકારના અત્યંતિમ કૌશલ્યને રજૂ કરે ॥ પણ તેમા દશવિંદી વર્ણાંકન પ્રસ્તુત નથી તે માટે વસતાંકનનો સમય પસંદ કરવો જોઈતો હતો '

ચોથો અભિપ્રાય ' આ ચિત્રની નાચિકામા અગસોષક જોઈએ તેવું જણાતું નથી '

પાંચમો અભિપ્રાય ' આ ચિત્રમા વજ્રભૂષા પર જોઈએ તેટલું ધ્યાન અપાયું નથી બીજી રીતે ચિત્ર વખાણવાલાયક છે

છઠ્ઠો અભિપ્રાય ' આ ચિત્રનું રેખાંકન યોગ્ય જણાય ॥

સાતમો અભિપ્રાય ' આ ચિત્રના રંગવિધાનમા જોઈએ તેવી દીપ્તિ નથી '

આઠમો અભિપ્રાય ' આ ચિત્રનું આયોજન મનોહર નથી

રાત્રીએ પડિતોના આ અભિપ્રાયથી ચિત્રકારને વાકે

કર્યો ત્યારે તેના આશ્રયનો પાર રહ્યો નહિ, પરંતુ યોડી જ વારમાં તે સમજી ગયો કે ‘ પોતે રાજાની શરત કબૂલ કરવામાં ભારે છક્કડ ખાધી હતી, કારણ કે કોઈ પણ કૃતિમાંથી જો ભૂત જ કાઢવી હોય તો તે કોઈ ને કોઈ પ્રકારે કાઢી શકાય છે અને મારા ચિત્ર સંબંધી પણ તેવું જ બન્યું છે ’

હવે જો ચિત્રકાર નિરાશ ન થતા બીજા રાજા પાસે ગયો અને તેને જો ચિત્ર બતાવતા જ તેણે અદ્ભુત વર્ણન કરવા લાગ્યો.

ચિત્રકારે કહ્યું ‘ આપ નામદાર કલાના મહાન પ્રશસક તરીકે જગતભરમાં વિખ્યાત છો, એટલે આ ચિત્ર આપને બતાવવા માટે જ લાગ્યો છું હું ઈચ્છું છું કે-આપ તેની રેખાઓ, રંગવિધાન, આયોજન ને ભાવનિરૂપણમાં રહેલા અદ્ભુત સૌન્દર્યની યોગ્ય કબર કરશો. વળી આપની સમાધિ પુરધર વિદ્વાનોથી વિરાજિત છે જો તેઓ પણ આ ચિત્રની ખૂબીઓ વિષે પોતપોતાનો અભિપ્રાય જણાવશે તો હું ધણો જ આભારી થઈશ ’

રાજાએ જો ચિત્ર બીજા દિવસે રાજસભામાં રજૂ કરવાની સૂચના આપી અને ચિત્રકારના ઉત્તારાને બદોબસ્ત કર્યો.

બીજા દિવસે જો ચિત્ર રાજસભા સમક્ષ રજૂ થયું તે વખતે રાજાએ ત્યાં વિરાજતા વિદ્વાનોને આ ચિત્રની ખૂબીઓ યોગ્ય ભાષામાં વર્ણવી બતાવવાનું જણાવ્યું તે પરથી જો વિદ્વાનોએ એક પછી એક જો ચિત્રની ખૂબીઓ જણાવવા લાગ્યા.

પ્રથમ વિદ્વાને કહ્યું ‘ આ સુદરીની સુવાસથી મધમધતી કાયાને ચદનતુ વૃક્ષ જાણીને કેશકલાપરૂપી મહાન મણિધરે તેનો આશ્રય કર્યો છે ’

બીજા વિદ્વાને કહ્યું ‘ આ મૃગનયનાના નયનોને જોને જ હરણો જ મલમા આપ્યા ગયા છે ’

ત્રીજા વિદ્વાને કહ્યું ‘ આ સુદરીના કપોલ કમલને પણ શરમાવે છે ’

ચોથા વિદ્વાને કહ્યું ‘ વીણાનું વાદન કરતી આ નવયૌવના સમસ્ત જગત્ના ત્રિવિધ તાપનું સહરણુ કરી રહી છે ’

પાંચમા વિદ્વાને કહ્યું ‘ નેત્રોને નવપલ્લવિત કરનારી આ રમણી રણા, ઉર્વશી કે મેનકાની યાદ તાણ કરાવે છે ’

છઠ્ઠા વિદ્વાને કહ્યું ‘ આ સુદરીની ઉત્તમ વસ્ત્રવિભૂષા એમ સૂચવે છે કે તે કોઈ પૃથ્વીપતિની પુત્રી છે ’

સાતમા વિદ્વાને કહ્યું ‘ આ ચિત્રમા સુદરીના સ્વરૂપે કલાદેવી સાક્ષાત્ વિરાજે છે ’

આઠમા વિદ્વાને કહ્યું ‘ અક્ષય કીર્તિને આપનાર આ ચિત્ર ભૂમિપતિના ભવનનો સબ્ય શણગાર છે ’

વિદ્વાનોના આ પ્રકારના મનોહર વર્ણનો સાંભળીને તે રાજા અત્યંત પ્રસન્ન થયો અને તેણે મોટી રકમ આપીને તે ચિત્ર ખરીદી લીધું

તાત્પર્ય કે-જે ચિત્ર એક રીતે વિચાર કરતા ખામીવાળું

જણાતું હતું, તે જ ચિત્ર બીજી રીતે વિચાર કરતા
પૂર્ણીઓવાળું જણાયું

સદ્બુદ્ધિ

બુદ્ધિ સદ્બુદ્ધિથી દોરાય તો મનુષ્યને સન્માર્ગે લઇ જાય છે અને અસદ્બુદ્ધિથી દોરાય તો ભારે અનર્થ ઉપજાવે. બીજી રીતે કહીએ તો સદ્બુદ્ધિથી દોરાતી બુદ્ધિ એ સદ્બુદ્ધિ છે અને તેનું પરિણામ ન્યાય, નીતિ, આચાર તથા ધર્મનું પાલન છે, જ્યારે અસદ્બુદ્ધિથી દોરાતી બુદ્ધિ એ કુબુદ્ધિ છે અને તેનું પરિણામ અન્યાય, અનીતિ, અનાચાર અને અધર્મ છે.

લોકોમાં એક કહેવત છે કે 'જેનું શાક બગડયું, તેને દિવસ બગડ્યો અને જેનું અથાણું બગડયું તેનું વરસ બગડયું' આ કહેવતમાં એટલું ઉમેરી શકાય કે 'જેની બુદ્ધિ બગડી તેનું જીવન બગડયું' એટલે જીવનને સુધારવા માટે, જીવનના સઘળા કર્તવ્યો સારી રીતે પાર પાડવા માટે અને સાત્ત્વિક પુરુષાર્થની યથાર્થ સાધના કરવા માટે સદ્બુદ્ધિની જરૂર છે તે સંબંધી એક કવિએ ઠીક કહ્યું છે કે -

શ્રિય પ્રસૂતે વિપદ રુણદિ, ધેયાસિ સૂતે મલિન પ્રમાર્ટિ ।

સસ્કારયોગાઘ પર પુનીતે, શુદ્ધા દિ બુદ્ધિઃ કિલ કામધેનુ ॥

“ખરેખર! સદ્બુદ્ધિ એ કામધેનુ ગાય જેવી છે, કારણ કે તે લક્ષ્મીને જન્મ આપે છે, વિપત્તિઓને શકે છે, કન્યાઓને ઉત્પન્ન કરે છે, પાપને જૂસી નાખે છે અને યોગ્ય ઉપાયોથી બીજાને પણ પવિત્ર બનાવે છે ”

કુબુદ્ધિ

કુબુદ્ધિનું પરિણામ ખૂબ છે ‘ ફૂડના ડાડિયા કપાળમાં
વાગે ’ ‘ ફૂડ ત્યા ધુડ ’ ‘ ખાડો બોદે તે પડે ’ વગેરે કહેવતો
કુબુદ્ધિથી આવનારા આખરી અનિષ્ટ પરિણામનું સૂચન કરે છે
છે તે સળધી નીચેનું દહાત વિચારવા યોગ્ય છે

ધર્મબુદ્ધિ અને પાપબુદ્ધિ

એક નગરમાં ધર્મબુદ્ધિ અને પાપબુદ્ધિ નામના બે વહિવટી
રહેતા હતા તેઓ એક બીજાને સારી રીતે ઓળખતા હતા
એટલું જ નહીં પણ વખત આવ્યે એક બીજાનું કામ પૂરું
કરતા હતા, તેથી બંને વચ્ચે મૈત્રી થઈ હરે એક વખત
બંને મિત્રોએ પરદેશમાં જવાનો વિચાર કર્યો કારણ કે વિદેશ
સિંપ અને ધનની વૃદ્ધિ પરદેશમાં ગયા વિના થતી નથી

બંને મિત્રો પરદેશ ગયા અને ત્યાં સારી કમાણી કરી
પછી તેઓ ઘેર આવવાને નીકળ્યા તેઓ ગામની નજીક આવ્યા
એટલે પાપબુદ્ધિની બુદ્ધિમાં ફેર પડ્યો તે વિચાર કરવા લાગ્યો
કે ‘ આ ધર્મબુદ્ધિનું ધન કોઈ પણ રીતે પડાવી લઉં
એકદમ ધનવાન થઈ જાઉં તેથી કોઈ યુક્તિ લઠાવવા કે ’ એ
તેણે ધર્મબુદ્ધિને કહ્યું ‘ ભાઈ ! આ ધન કમાતા આપણ
ઘણી મહેનત પડી છે એટલે તે રફેદફે ન થઈ જાય તે નોંધ
નોંધએ બે આપણે આ બધું ધન ઘરે લઈ જઈશું તો કુ
બીઓ અને સળધીઓ માગણી કર્યા વિના નહિ રહે
તેમની માગણી થશે એટલે કાંઈ ને કાંઈ તો આપવું જ પડે
માટે સારો રસ્તો એ છે કે આ ધનનો મોટો ભાગ આ

અહીં એક ઝાડના મૂળ આગળ દાટી દઈએ અને જરૂર જેટલું જ ઘેર લઈ જઈએ પછી જરૂર પડશે તેમ અહીંથી ધન કાઢી જઈશું.

ધર્મખુદિ સરલ હતો તેના પેટમાં કોઈ પણ જાતનું પાપ ન હતું વળી તે જધાને પોતાના જેવો જ સરલ સમજતો હતો એટલે તેમ કરવાને કબૂલ થયો.

જને જણાએ પોતાના ધનનો મોટો ભાગ ત્યાં દાટી દીધો, અને થોડું ધન લઈને પોતાને ઘેર આવ્યા.

એક રાત્રે પાપખુદિએ ત્યાં જઈને બધું ધન કાઢી લીધું અને ખાડો પૂરીને તથા જમીન સરખી કરીને પાછો ઘેર આવતો રહ્યો.

હવે થોડા દિવસ બાદ ધર્મખુદિને ધનની જરૂર પડી એટલે પાપખુદિને સાથે લઈને, તે ધનવાળી જગ્યાએ ગયો અને જમીન ખોદી, પરંતુ તેમાંથી કાંઈ પણ નીકળ્યું નહિ આ જોતા જ પાપખુદિ પત્યર સાથે માથું ફૂટવા મળ્યો અને બોલવા લાગ્યો કે 'હાથ ! હાથ ! હવે હું શું કરીશ ? મારી પાસે જે કાંઈ હતું, તે બધું આમાં જ હતું ? હવે મારા છોકરા-પૈયાની શી વહે થશે ? આ વાતનો બેઠ તારા અને મારા સિવાય બીજા કોઈ પણ જાણતું ન હતું, તેથી જ મારું ધન હરી ગયો છે, માટે મારા ભાગનું ધન મને સોંપી દે નહિ તો રાજદરબારમાં જઈને ફરિયાદ કરવી પડશે.'

ધર્મખુદિએ કહ્યું 'અરે દુરાત્મન ! આ તું શું બોલે છે ? હું કદી પણ ચોરી કરું જ નહિ, પણ લાગે છે કે આ

ધન તુ એકલો જ ઉપાડી ગયો છે, માટે ચૂપચાપ મારો જાગ્ર પાછો આપી દે નહિ તો હું તને રાજદરબારમા ખેંચી જઈશ. '

આમ બંને જણા વિવાદ કરતા ધર્માધિકારી પાસે ગયા ધર્માધિકારીએ બંનેની હકીકત સાબળીને કહ્યું કે- ' આ બાબત માં દિવ્ય કરવું પડશે ' તે સાબળીને પાપભુદ્ધિએ કહ્યું કે ' આ ન્યાય ઠીક નથી પહેલાં પત્ર, પછી સાક્ષી અને એ બેયનો અભાવ હોય તો જ દિવ્યનો આશ્રય લેવાય, પણ મારે તો વૃક્ષદેવતા સાક્ષી છે, તે અમારામાથી દોષિત કોણ છે અને નિર્દોષ કોણ છે, તે કહી આપશે ' તેથી ધર્માધિકારી એ બંનેના જામીન લીધા અને ' આવતી કાલે સવારે આવજો ' એમ જણાવીને જવા દીધા

પાપભુદ્ધિએ ઘેર જઈને પોતાના પિતાને કહ્યું કે ' પૂજ્ય પિતાજી ! ધન મેં ચોર્યું છે, પણ તમારા વચનથી મને તે પછી જાત એમ છે '

પિતાએ કહ્યું ' વત્સ ! એ કેવી રીતે બની શકે ? '

પાપભુદ્ધિએ કહ્યું ' પિતાજી ! એ પ્રદેશમાં ખીજડાનું એક મોટું વૃક્ષ ■ અને તેમાં એક મોટી બખોલ છે એ બખોલમાં તમે હંમણા જ દાખલ થઈ જાઓ કે જેથી ખીજડા કોઈને પણ ખબર પડે નહિ પછી સવારે બધાની સમક્ષ હું પૂછ કે ' હે વૃક્ષદેવતા ! તમે અમારા બંનેના સાક્ષી છો, માટે કહી દો કે અમારામાથી કોણ ચોર છે ? ' તે વેળાએ તમારે જણાવવું કે ' ધર્મભુદ્ધિ ચોર છે '

પિતાએ કહ્યું ' આ ઉપાય જરાજર નથી એનું પરિણામ સારું આવવા સંભવ નથી '

પાપજીવિએ કહ્યું 'એ તમે મારા કથા પ્રમાણે નહિ ક'.'
તે આપણા જવાબે નાચ થયો.'

છેવટે તેના પિતાએ એ વાત કમળ કરીને શત્રીના અધ
કરમા તે ખીજડની જાણવામાં લઈને ગયો.

સચાઈ અધિકારીઓ સાથે, ધર્મજીવિ અને પાપજીવિ વચ્ચે
વાળી જગ્યાએ ગયા ત્યાં કેટલાક સાક્ષવચનો નહોત્યાં.
એવા વચનો નીકળ્યા કે 'આ ધન ધર્મજીવિએ દઈ દેવું છે.'

આ સામળીને આશ્ચર્યચકિત થયેલા અધિકારીએ ધર્મ-
જીવિને શું દઈ દેવો તેનો વિચાર કર્યો હતો એવામાં
ધર્મજીવિએ જે વૃક્ષમાથી વાણી નીકળી હતી તેની અનુસર
થોડું સૂકું પાસ પાથરીને તેને સળગાવ્યું અને તેની અવધી
સળગી જોઈ તેવા લોકો તથા ખીજડ અને અન્ય અધી
થોડી વારમાં તે વૃક્ષ સળગી જઈયું અને તેની અવધી-
દગધ પુરુષ કરેલું કદન કરતો બહાર નીકળ્યો.

રાજમાધિકારીઓએ તેને પૂછ્યું કે 'તેણે કેવું કર્યું છે ?'
એટલે તેણે જવાબ આપ્યો કે 'હું જે અધી દયા કરી
છે અને તે તરત જ મરણ પામે. અધિકારીઓ બધી
વાત પામી ગયા, તેથી તેમણે ધર્મજીવિને પાકું અપકું
ને પાપજીવિને શૂનીની શિક્ષા કરી.

તાત્પર્ય કે 'કુખુજીવિ દેવો અને સાચા છે'
જીવિના મન.

પૂર્વ મહર્ષિઓએ જીવિના રાજા માન્ય કે (૧)

ઔત્પત્તિકી (૨) વૈનયિકી (૩) કાર્મિકી અને (૪) પારિણામિકી તેમા ઉત્પત્તિ એટલે જન્મ એ જ જેનું કારણ છે તે ઔત્પત્તિકી કહેવાય છે તાત્પર્ય કે જે બુદ્ધિ સૂત્ર, શુરુ કે વડીલની મદદ વિના જન્માતરીય સસ્કારજન્ય ક્ષયોપશમની તીવ્રતાથી જ વસ્તુના યથાર્થ મર્મને પકડી શકે છે અને તેના યોગ્ય ઉપાયો થોણ શકે છે તે ઔત્પત્તિકી ગણાય છે જે બુદ્ધિ શુરુ અને શાસ્ત્રનો યોગ્ય વિનય કરવાથી પ્રકટે ૩ અથવા તેા વિનય એટલે શિક્ષણવડે ઉત્પન્ન થાય છે તે વૈનયિકી કહેવાય છે જે બુદ્ધિ કર્મ એટલે વારવારના અભ્યાસથી ઉત્પન્ન થાય છે તે કાર્મિકી કહેવાય છે, અને જે બુદ્ધિ અનુભવથી પાકટ થયેલી હોય છે તથા હેતુ અને અનુમાનના જ્ઞાનવાળી હોય છે તે પારિણામિકી કહેવાય છે

બુદ્ધિના આ ચાર પ્રકારનું સ્વરૂપ તેના દૃષ્ટાંતો સમજવાથી મરાબર ખ્યાલમા આવી જશે

આત્પત્તિકી બુદ્ધિ

કાકડીવાળો

એક ગામડિયો કાકડીનું ગાડું ભરીને નજીકના શહેરમાં વેચવા ગયો ત્યાં ચાલાક માણસ તેને લેટી ગયો તેણે કહ્યું ‘કોઈ માણસ આ ગાડાની બધી કાકડીઓ ખાઈ જાય તો તે શું આપે ?’ ગામ બનવું અશક્ય માનીને પેલા ગામડિયાને કહ્યું કે ‘જો કોઈ એમ કરે તો તેને નગરના દરવાજામાં બહાર નીકળી શકે નહિ તેવો લાડૂ આપું’

પેલા ચાલાક માણસે તે શરતનો સ્વીકાર કરીને બધી

કાકડીઓ ચાખી લીધી પછી પેલો ગામડિયો એ કાકડીઓને વેચવા લાગ્યો ત્યારે લોકોએ કહ્યું કે ‘આ બધી કાકડીઓ ખાધે-ની છે’ એટલે પેલા આવાક માણસે તે જવાબને પકડી લીધો અને જણાવ્યું કે ‘મારી શરત મેં પૂરી કરી છે, માટે તારી શરત તું પૂરી કર’

ગામડિયાએ તો માન્યું હતું કે ‘આવો લાડૂ આપવાનો વખત જ આવવાનો નથી’ તેથી તેણે એ સબધી કાઢી પણ વિચાર ક્યો? ન હતો એટલે તે ગભરાયો અને પોતાને શરત માઠી મુક્ત કરવા માટે પેલા માણસને પચીસ રૂપિયા આપવા લાગ્યો પરંતુ પેલા માણસે તે રૂપિયા લીધા નહિ, તેથી ગામડિયાએ પચાસ રૂપીઆ આપવા માઠ્યા, સો રૂપીઆ આપવા માઠ્યા, બસો રૂપીઆ આપવા માઠ્યા ને છેવટે ત્રણસો રૂપીઆ આપવા માઠ્યા, છતાં તેણે લીધા નહિ ત્યારે ગામડિયાને લાગ્યું કે-આ ધૂત મને છોડવાનો નથી, તેથી કોઈ નિપુણ બુદ્ધિવાળાને શોધી કાઢું કે જે આ કોનડાનો બિકેલ કરે એટલે તે એવા માણસ પાસે ગયો કે જે તેની ઔત્પત્તિકી બુદ્ધિ માટે પકાતો હતો ગામડિયાએ તેને બધી હકીકત કહી સંભળાવી તે વખતે પેલા ઔત્પત્તિકી બુદ્ધિવાળાએ કહ્યું ‘એમા મુઝાય છે શું? તું એ માણસને એવો લાડૂ આપી શકીશ કે જે નગરના દરવાજા માઠી બહાર નીકળે નહિ’ એમ કહીને તેણે ઉપાય બતાવ્યો

હવે તે ગામડિયો કંદોઈની દુકાનેથી મુકીમા સમાય તેવો એક લાડૂ લઈને પેલા ધૂત તથા નગરલોકો સાથે શહેરના દરવાજે ગયો અને તે લાડૂને દરવાજા વચ્ચે મૂકીને કહેવા લાગ્યો કે ‘અરે લાડૂ! તું નગરના દરવાજામાંથી બહાર નીકળ

લાડુ નગરના દરવાજામાથી બહાર નીકળી શક્યો નહિ એટલે તેણે એ લાડુ ધૂતને આપતા જણાવ્યું કે ‘ આ લાડુ એવો છે કે જે નગરના દરવાજામાથી બહાર નીકળી શકે તેવો નથી ’

પેલો ધૂત શેરના માથે સવાશેર મળેલો બાણીને ચાટ પડી ગયો અને ત્યાંથી ચૂપચાપ ચાલતો થયો.

કાગડોની સખ્યા

એક રાજાએ પોતાના મંત્રીને પૂછ્યું કે-આ વીણાતટ (બેનાતટ) નગરમા કાગડોની સખ્યા કેટલી હશે ? મંત્રી ઔત્પત્તિની બુદ્ધિવાળો હતો, એટલે તેણે તરત જ જવાબ આપ્યો કે ‘ સાઠ હજાર ’

રાજાએ પૂછ્યું ‘ જો એથી ઓછા થાય તો ? ’

મંત્રીએ કહ્યું ‘ કોઈ કામ પ્રસંગે બહાર ગયેલા સમજવા ’

ત્યારે રાજાએ ફરીને પૂછ્યું ‘ અને જો વધારે થાય તો ? ’

મંત્રીએ ઠંડા કલેજે જવાબ આપ્યો ‘ તો ખીના મહેમાન તરીકે આવેલા સમજવા ’

એ સાંભળી રાજા ચૂપ થઈ ગયો અને તેની બુદ્ધિની પ્રશંસા કરવા લાગ્યો.

વૈનયિકી બુદ્ધિ

જે શિષ્યો

એક સિદ્ધપુત્ર પાસે જી શિષ્યો નિમિત્તરાગ્રને અભ્યાસ કરતા હતા તેમા પહેલો શિષ્ય ગુરુની લલિત ખૂબ જ કરતો

તથા તેઓ જે કાંઈ શીખવતા તે જરાબર શ્રદ્ધા કરી લેતો અને પછી તેના પર ચિંતાન-મનન કરતો. જ્યારે બીજો શિષ્ય ગુરુની ભક્તિ ઉપર ઉપરથી જ કરતો અને ગુરુ શિષ્ય આપતા ત્યારે પણ જોઈએ તેવું લક્ષ્ય આપતો નહિ.

એક વાર ગુરુએ કોઈ કામ પ્રસંગે આ બંને શિષ્યોને બહાર ગામ મોકલ્યા ત્યાં રસ્તામાં કોઈ જાનવરના પગલા પડેલા જોઈને બીજા શિષ્યે કહ્યું ‘ આ પગલા હાથીના છે ’ તે વખતે પહેલા શિષ્યે કહ્યું કે ‘ આ પગલા હાથીના નહિ પણ હાથણીના છે વળી તે હાથણી ડાબી આખે ફાણી છે અને તેના પર કોઈ રાજાની રાણી બેઠેલી છે, જે સૌભાગ્યવતી અને સગલાં છે તે આજકાલમાં એક સુદર પુત્રને પ્રસવશે ’

આ સાંભળી બીજા શિષ્યે કહ્યું ‘ આ ટાઢા પહોર છે તેના તે ઠીક ઉપયોગ કર્યો આ વાતમાથી કેટલા ટકા બાદ કરવાના? ’

પહેલા શિષ્યે કહ્યું ‘ જે વાત મને જરાબર સ્પષ્ટ સમજાય છે, તે જ તને કહી છે એમાં અભયબી પામવા જેવું કાંઈ જ નથી આગળ આવીશું એટલે બધી વાત જરાબર જણાઈ આવશે ’

હવે તે શિષ્યો કેટલુંક ચાલ્યા પછી એક ગામના પાદરે આવી પહોંચ્યા ત્યાં તળાવના કિનારે કોઈ રાજાનો રમાલો પડ્યો હોય તેમ જણાયું એટલે તે બંને નજીક ગયા અને જોયું તો એક તળુમા હાથણી બાધેલી હતી આ હાથણી ડાબી આખે ફાણી હતી અને તેઓ જિજ્ઞાસુ હાથણીને જોયું છે, તેટલામાં એક દાસીએ તળુમાથી બહાર આવીને પાસે જોડેલા ચાંદીદારને

કહ્યું કે ‘ જ્યને મહારાજને ખબર આપેા કે રાણીજીએ એક સુદર પુત્રને જન્મ આપ્યો છે ’

આ સાલળી બીજે શિષ્ય જાડા વિચારમા પડી ગયો અને મનમા બોલ્યો કે ‘ ગુરુજી આને કોઈક ગુપ્ત વિદ્યા શીખવી લાગે છે અને મને તેનાથી અન્તર્યેો રાખ્યો છે ’

પછી તે બંને શિષ્યો તજાવમા હાથ પગ ધોઈને તેના કિનારે રહેલા એક વિશાળ વડની છયામા આરામ લેવા બેઠા એવામા ત્યાં થઈને એક ઠાસી નીકળી તેણે આ બંનેને પડિત જેવા બેઠેને પૂછ્યું કે ‘ હે બાઈ ! મારો પરદેશ ગયેલો પુત્ર ક્યારે આવશે ? ’ આ પ્રશ્ન પૂછતા જ તેના મસ્તક પરનો પાણીનો ઘડો નીચે પડ્યો અને ફૂટી ગયો

આ બેઠેને બીજા શિષ્યે તરત જવાબ આપ્યો કે ‘ હે વૃદ્ધા ! તારો પુત્ર આ ઘડાની જેમ નાશ પામ્યો છે, તે પાછો ક્યાંથી આવી શકે ? માટે પ્રભુના નામની માળા ફેરવ ’ આ સાલળી પહેલા શિષ્યે કહ્યું ‘ ઠાસીમા ! જસયે ફીકર કર્યો નહિ તમારો પુત્ર સાલ્નેનરવો છે અને તમે અહીંથી ઘેર પહોચ્યો કે તરત જ તેનો મેળાપ થશે ’

ઠાસી પહેલા શિષ્યને આશીર્વાદ આપીને ઘેર ગઈ અને બેઠું તો પોતાનો પુત્ર પરદેશથી ઘેર આવી પહોચ્યો હતો તેણે પોતાના પુત્રને બે પડિતોએ આપેલા જવાબની વાત કરી એટલે તેનો પુત્ર પ્રથમ શિષ્ય પર ખૂબ પ્રસન્ન થયો અને તજાવ ના કિનારે આવીને તેને સારી દક્ષિણા આપી આ બેઠે બીજે શિષ્ય મનમા બળડી બિલ્લો ‘ આની બધી વાત સાચી કેમ પડે

છે ? અને મારી જોકે ય વાત સાચી કેમ પડતી નથી ? જરૂર ગુરુએ બણાવવામા પક્ષપાત કરેલો છે ,

તે શિષ્યો ગુરુએ સોંપેલું કામ કરીને પાછા ફર્યા અને ગુરુની આગળ હાજર થયા તે વખતે પહેલા શિષ્યે નીચે નમીને તેમને પચાગ પ્રણિપાત કર્યા, ન્યારે બીજા શિષ્ય સ્થબની જેમ અક્કડ જિભો રહ્યો આ જોઈ ગુરુએ કહ્યું કે ‘ હે શિષ્ય ! શિષ્ટાચારનો લોપ કરવો ઉચિત નથી ’ શિષ્યે વળતો ઉત્તર આપ્યો કે ‘ જોને તમે બરાબર શિક્ષણ આપ્યું હોય તે તમને નમે હું શા માટે નમું ? ’ ગુરુએ પૂછ્યું કે ‘ મે તને બરાબર બણાવ્યો નથી ? ’ શિષ્યે કહ્યું ‘ હા, તેમજ છે જો તમે મને બરાબર બણાવ્યો હોત તો આ તમારા માનીતા શિષ્યની જેમ મારા જવાબો પણ સાચા પડત, પરંતુ તેવું કાંઈ બન્યું નથી ’ પછી તેણે રસ્તામા બનેલી બધી વાત કહી સંભળાવી

ત્યારે ગુરુએ પ્રથમ શિષ્યને કહ્યું કે ‘ મે તને કેાઈ શુભ વિદ્યા શીખવી છે ? ’ પ્રથમ શિષ્યે તેનો સ્પષ્ટ ઇન્કાર કર્યો અને જણાવ્યું કે ‘ જ્યારે જ્યારે આપ મને નિમિત્તશાસ્ત્ર શીખવતા હતા ત્યારે હું બરાબર ધ્યાન આપતો હતો અને તેના રહસ્યો પર ઝોંકતમા વિચાર કરતો હતો તેથી મારી બુદ્ધિનો જે કાંઈ વિકાસ થયો છે તેના આધારે જ મે આ સઘળી જાણતો બરાબર કહેવી છે અમે બંનેએ જાનવરના જે પગલા જોયા તેમા જે વાત તો દીવા જેવી સ્પષ્ટ હતી કે તે પગલા હાથીના છે પણ તે નરના છે કે માદાના છે, તે વિચારવાનું હતું જે જાણતનો વિચાર કરતા મારું ધ્યાન ત્યાં

આગળ થયેલા પેશાબ પર દોરાયુ તેના પરથી મેં નક્કી કર્યું કે એ પગલા નરના નહિ પણ માદાના જ છે વળી રસ્તા પર મેં નજર કરી તો જમણી બાજુના ઝાડના પાદડા તોડેલા હતા પણ ડાબી બાજુના પાદડા જેમ ને તેમ હતા, તેથી મેં નિશ્ચય કર્યો કે આ હાથણી ડાબી આપે કાણી હોવી જોઈએ, નહિ તો એ બાજુના પાદડા પણ જરૂર તેણે તોડ્યા હોત આવા વાહન પર બેસનાર કોઈ સાધારણ મનુષ્ય ન હોય એટલે મેં ધાર્યું કે તે કોઈ રાજાની રાણી જ હોવી જોઈએ વળી આગળ જતા તેણે હાથણીને ડાબી રાખી હતી, નીચે ઉતરીને પેશાબ કર્યો હતો તે વખતે પવનથી ઉડેલા તેના વસ્ત્રના કેટલાક તાતણા બાજુના વિટપ (ઝાડ) પર લરાઈ ગયા હતા તે રંગે લાલ હોવાથી મેં ભણ્યું કે તે રાણી નક્કી સૌભાગ્ય વતી હોવી જોઈએ વળી તે રાણી પેશાબ કરીને જિભી થઈ ત્યારે હાથનો ધાપો મૂકીને જિભી થઈ કે જેની રેખાઓ રતીમા કપડા રીતે પડેની હતી એટલે મેં ભણ્યું કે તે સગર્ભા છે અને ચાલતી વખતે તેણે જમણા પગ પહેલેા ઉપાડેલો અને ભારથી મૂકેલો એટલે મેં અનુમાન કર્યું કે જરૂર તેને પૂરા દિવસો બાથ છે અને તેના ગર્ભમાં પુત્ર છે એટલે તે થોડાજ સમયમાં પુત્રને પ્રસવશે વળી ડોસીએ જમને બનેને પ્રશ્ન પૂછ્યો ત્યારે પાણીનો ઘડો પડી ગયો, તેનો અર્થ મેં એવો કર્યો કે માટીનો ઘડો જેમ માટીમાં મળી ગયો તેમ આ ડોસીનો પુત્ર પણ ડોસીને મળી જશે

હવે, આ મારો ખુલાસો છે આપે આપેલા સુદર શિક્ષણ સિવાય આવી નિરીક્ષણ શક્તિ અને આવી અનુમાન છુદ્ધિ

પ્રારામ્ભ આવડ નહિ, માટે આપશ્રીનો હું જીવનપર્યંત
મણી છું ’

આ સામળી ગુરુજી તેને ધન્યવાદ અને આશીર્વાદ આપ્યા
તથા બીજા શિષ્યને કહ્યું ‘હે વત્સ ! આ વાતનો બધો
ખુલાસો તે સામળી લીધો છે, માટે તેમા કમુર તારી જ છે
અમે તો જે કાર્થ શાસ્ત્રીય સિદ્ધાંતો છે તે તમારી આગળ રજૂ
કરીએ છીએ ને તેને બરાબર શીખવીએ છીએ એ ગ્રહણ કર
વાનું અને તેના પર ચિંતન-મનન કરવાનું કામ તમારું છે’

અહીં પહેલા શિષ્યની બુદ્ધિ ગુરુ અને શાસ્ત્રનો વિનય
કરવાવડે ઉત્પન્ન થઈ તેથી તે વૈનયિકી બાણવી

પાણીની શોધ

એક રાજા સુવાન સૈનિકોનું લશ્કર લઇને વિજય યાત્રા
કરવાને નીકળ્યો. અનુક્રમે તે પોતાના લશ્કર સાથે એક
જંગલમા આવી ચડ્યો. આ જંગલમા કોઈ પણ સ્થળે
પાણી મળ્યું નહિ તેથી બધા તૃષ્ણાતર થઈને પાણીની શોધ
કરવા લાગ્યા, પણ તેમા કોઈને સફલતા મળી નહિ તે વખતે
એક વૃદ્ધ સૈનિકે કહ્યું કે ‘ગધેડાઓને જૂટા મૂકો. ભૂમિ સૂકતા
તે જે સ્થળે પહોંચશે ત્યાંથી પાણી મળી આવશે’ એટલે
રાજાએ ગધેડાને જૂટા મૂકાવ્યા તો તેઓ ભૂમિ સૂકતા સૂકતા
એવા સ્થળે પહોંચ્યા કે જ્યાં પાણીથી ભરેલું એક તળાવ હતું
એ તળાવનું પાણી પીને રાજાએ તથા સૈનિકોએ પ્રાણ બચાવ્યા

અહીં વૃદ્ધ સૈનિકની બુદ્ધિ વૈનયિકી બાણવી, કારણ કે તેણે
એ બુદ્ધિ વડીલોના વિનયથી મેળવી હતી

કાર્મિકી બુદ્ધિ

ચેર અને ખેડૂત

એક નગરમાં કોઈક ચેરે સત્રિના સમયે પૈસાદારના ઘરમાં અટ્ટહલ કમલના આકારનું ખાતર પાડીને ચેરી કરી સવારે લોકો લેગા થયા અને તે ખાતરનો આકાર જોઈને કહેવા લાગ્યા કે ' આ ચેર ઘણો જ હોશિયાર જણાય છે, નહિ તો આવું અટ્ટહલ કમલના આકારનું ખાતર કેમ પાડી શકે ? જ્યાં પ્રાણુનું જોખમ હોય ત્યાં આવી કલા બતાવવી એ ખરેખર ઘણું મુશ્કેલ છે '

એ વખતે, ખસે જોયો અને દાતા લઈને જિલેલો એક ખેડૂત બોલી જાયો કે ' રાતદિવસના અભ્યાસથી તેમ બની શકે છે, માટે એમાં નવાઈ પામવા જેવું કંઈ નથી '

હવે લેગા થયેલા લોકોમાં ચેરી કરનારો ચેર પણ સારા કપડા પહેરીને જિલો હતો અને લોકોના મુખેથી ચોતાના કાર્યની પ્રશંસા સાંભળીને ખૂબ ફૂલાતો હતો, ત્યાં રંગમાં ભગ પાડ નારા આ શબ્દો સાંભળીને તેને ઘણો જ ગુસ્સો આવી ગયો તેથી ખેડૂતની પાછળ પાછળ તે એના ખેતરે પહોંચ્યો અને ત્યાં ખેડૂતની ગરદન પકડીને બોલ્યો કે ' તને જાનથી મારીશ '

ખેડૂતે કહ્યું ' પણ કંઈ વાક કે ગુનો ? મને જાનથી શા માટે મારવો છે ? '

ચેરે કહ્યું ' તું કોઈના વખાણ સાંભળી શકતો નથી અને ખરેખર પ્રશંસા કરવા યોગ્ય કામની પણ નિંદા કરે છે

મોઢે આજે સવારે, તે પેલા ચોના ઘરમા પટેલા ખાતરને વખણુ નદિ અને ઉગરુ એમ હતુ કે ' -૧૧' દિવસના અભ્યાસથી તેમ બની શકે છે, મોઢે એમા નવાઈ પામવા જેણુ કહી નથી ' તારી આ પૂછતા જલ્દી તને ચોખ્ખા શિખા કરવા માણુ ' ૧૩ '

જેતે હતુ ' એ એમ જ હોય તો મને હોય મૂકો, જેથી મારુ બેઠણુ સચુ છે તેની ખાતરી કરી બનાવુ '

દાર એને હોય મૂક્યો, એટલે તે જેતે અનાજ વાવવા મોના કાવણી ઉપાડી અને મના દાણાની એક મૂડી બરીને હતુ કે ' તુ કહે તો આ મને નીચા મેના વાણુ ' કહે તો સવાજ મેના વાણુ, કહે તો પડખાના વાણુ અને કહે તો કોઈક આગળના અતરે વાણુ, મોઢે તારી મરણ હોય તે જણાવ. '

દારે હતુ ' બધા મન અવગા મેના વાવ ' એટલે જેતે તે પ્રમત્ત વારી બનાવ્યુ તેથી દાર થતો ખુશ થયો અને બેઠી બિયો કે- ' ખરેખર ! અભ્યાસથી સર્વ કાર્ય બના શકે છે તેમ નવાઈ પામવા જેણુ કહી નથી ' અને તે ચાલતો થયો

તેણની ધાર

માગતી ધાયણ મોઢે ચડી હતી પછગ તેલ લવા મોઢે આવેલ. પસાકો બૂલબૂલ કરવા લગ્ય કે ' અત્યારે પસાકે વેળાએ ઉપર જવાણુ બહુ સૂએ છે ! ' એ સામગીને મામલીએ મોઢે ઉપરથી જવાજ આપ્યે કે ' તેલ એઈણુ હોય તે આ બારીની નીચે આવો, બધને હુ અટોચી જ તેલ આપીશ '

એટલે તેવ લેવા આવનારાઓ પોતાના કામ સાથે બારી નીચે
ગોઠવાઈ ગયા

પહેલાંએ કહ્યું ‘ પાચેર તેલ આપ ’

ગાગ-નીએ કહ્યું ‘ તારું કામ જમીન પર મૂક ’ અને તેણે
ઉપરથી ધાર કરી તો પાચેરનું વાસણ બરાબર ભરાઈ રહ્યું

બીજાએ કહ્યું ‘ અર્ધા ચેર આપ ’

ત્રીજાએ કહ્યું ‘ એક ચેર આપ ’

ચોથાએ કહ્યું ‘ સવાચેર ને નવટાક આપ ’

તે દરેકને ગાગવીએ તેમના કથા પ્રમાણે જ તેલ આપ્યું
આ જોઈને બધા કહેવા લાગ્યા કે ‘ ધન્ય છે ગાગવીની કુશલતાને !
મેંડે ઊભા ઊભા તેલની ધાર કરવી અને તેમા જરા પણ તેલ
કામની બહાર જાય નહિ કે માપથી વધારે ઓછું આવે નહિ,
એ તો ખરેખર ધણ જ અદ્ભુત કહેવાય ’

ગાગવીએ કહ્યું ‘ એ તો સતદિવસનો મહાવરો પડે એટલે
બધુ યે આવડે એમા અદ્ભુત જેવું કાંઈ નથી ’

કાઠીગરો અને કલાકારો

એક રસોયો ડાઘથી પીરસવા છતાં બધાને સરખું પીરસી
શકે છે

એક વણકર સૂતરની દડીઓ જોઈને કહી આવે છે કે
આનાથી આટલું જ કાપડ ઉતરશે

એક સુધાર ‘ અમુક માપનું ગાડું બનાવવું છે ’ એમ
જણતા જ કહી આવે છે કે તેમા આટલું લાકડું જોઈશે

એક દરજી કાપડનું માપ જાણતા જ કહી શકે છે કે તેમાંથી
જમુક કપડા બની શકશે

એક કુલાર માટીના પીંડ પરથી કહી શકે છે કે તેમાંથી
કેટલા નળિયા કે કેટલા ઘડા ઉતરી શકશે

એક ચિત્રકાર પશુ, પક્ષી, વેલ, પુટ્ટી વગેરેનું ચિત્રામણ
આબેહૂબ કહી શકે છે

એક શિવ્વી જુદા જુદા લાવવાળી મૂર્તિઓ, જાણે સાચી જ
હોય તેવી બનાવી શકે છે

એક લેખક વિચારોને એટલી સુંદર રીતે ગોઠવી શકે છે
કે જેને વાચતા જ માણસના મન પર સચોટ અસર થાય છે

એટલે સતત અભ્યાસથી-કર્મથી બુદ્ધિમાં એક પ્રકારની
વિશદતા આવે છે, જે બીજાની સરખામણીમાં અદ્ભુત લાગે છે

પારિણામિકી બુદ્ધિ

હાત ભારનારને શિક્ષા

એક રાજાને સેવકોએ કહ્યું કે ‘ મહારાજ ! સફેદ વાળ-
વાળા અને છૂર્ત શરીરવાળા વૃદ્ધોને નોકરીમાં ન રાખતા જે
તરજુ હોય તેને જ નોકરીમાં રાખવા ’

રાજા ઠરેલ હતો એટલે કે પારિણામિકી બુદ્ધિવાળો હતો
તેણે કહ્યું ‘ વારુ, તમારી વાત ધ્યાનમાં રાખીશ. ’

પછી થોડા દિવસ બાદ તરજુ સેવકોને સેવા કરીને પૂછ્યું
કે ‘ મને હાત ભારનારને શુ શિક્ષા કરવી જોઈએ ? ’ તે સાંભળી

ને તરુણ સેવકો તરત જ બોલી બિઠ્યા કે ‘ એને ગરદન મારવો બેઠાંએ ’ પછી તે જ પ્રશ્ન વૃદ્ધ સેવકોને પૂછ્યો, એટલે તેમણે કહ્યું કે ‘ એનો જવાબ થોડી વાર પછી આપીશું ’

બધા વૃદ્ધ સેવકો ભોગા થઈને વિચાર કરવા લાગ્યા કે ‘ રાજાને લાત કોણ મારી શકે ? તેની રાણી અથવા પુત્ર સિવાય તેવું કામ કોઈ પણ કરી શકે નહિ અને રાણીનો અથવા પુત્રનો તો સત્કાર જ કરવો બેઠાંએ ’ થોડી વાર પછી તેમણે જવાબ આપ્યો કે ‘ મહારાજ ! આપને લાત મારનારનો સત્કાર કરવો બેઠાંએ ’

એ જવાબથી રાજા ધણે પ્રુથ થયો, ડરણ કે તેણે એ જ આશયથી પ્રશ્ન કર્યો હતો.

રાજાએ તેનો હવાલો આપીને તરુણ સેવકોને જણાવ્યું કે ‘ હવે તમે કહો તો માત્ર તરુણને જ નોકરીમાં રાખુ અને તમે કહો તો વૃદ્ધોને પણ રાખું ’

સેવકોએ કાંઈ પણ જવાબ ન આપતા નીચું બેસી અને રાજાના ઠરેલપણાની મનોમન પ્રશંસા કરી

હીરાની પરીક્ષા

એક કલાકર ઝવેરીએ ખડી સાકરના દુકડામાંથી હીરા બનાવ્યો અને તેને પહેલ પાડવા વગેરેની ક્રિયા કરીને આંગેલૂ બનાવ્યો. પછી તે એક સખ આગળ લઈ ગયો અને ખૂબ આડબરથી કહ્યું કે ‘ મહારાજ ! આજ ઝવેરાતની પરીક્ષા કરવામાં એકા છે, તો આ હીરાનું મૂલ્ય શું છે, તે કહી આપો ’

રાજાએ તે હીરા હાથમાં લીધો અને વિચાર કર્યો કે ‘આમાં કાંઈ પણ કારણ હોય તેમજ નહિ તો આજે રાત્રી આવી દબનો પ્રશ્ન કરે નહિ’ એવામાં એક માણી જિંદગી આવી અને તેના પર બેઠી એથી રાજાએ અનુમાન કર્યું કે નક્કી ખાદ્ય પદાર્થનો—સાકરનો જ આ બનાવેલો છે, નહિ તો તેના પર માણી બેસે નહિ એટલે તેણે એ હીરાને સુખમાં મૂકતા જણાવ્યું કે ‘જે રાત્રી ! તમારા હીરાની કિંમત આટલી છે !’

જે રાત્રી રાજાની પારિવારિકી સુધ્ધિ જોઈને ખુશ થઈ ગયો

મોઢકપ્રિય

એક રાજકુમારને મીઠાઈ ખાવાનો ઘણો શોખ હતો અને તેમાં પણ મોઢક બહુ પ્રિય હતા, તેથી અવારનવાર વિવિધ પ્રકારના મોઢકો બનાવીને જમતો હતો એક વાર મોઢક ઘણા સ્વાદિષ્ટ થવાના કારણે, તેણે એનું આકર્ષક લેખન કર્યું તેથી એને અપચત થયો અને શરીરમાંથી ફૂગાં મુકવા પવન ફૂટવા લાગ્યો તે જોઈને તેણે વિચાર કર્યો કે ‘અહો ! ગમે તેવું મનોહર લેખન જમવામાં આવે, પણ આ શરીરના ચોગે, તે ઘડીકમાં જ અપવિત્ર બની જાય છે ! તેથી આ શરીર અપવિત્રતાનું ધામ છે અને અશુચિનો ભંડાર છે અને જે વસ્તુ આટલી અપવિત્ર અશુચિવાળી છે, તેને ખુશ રાખવા માટે નવા નવા મિષ્ટાન્નો જમવા એ કોઈ પણ રીતે હાથપણનું કામ નથી એથી હવે મિષ્ટાન્નો જમવાથી સંયમ ! અને તેણે તે જ દિવસથી પ્રતિજ્ઞા કરી કે ‘હવે પછી કોઈ મિષ્ટાન્નો જમવું નહિ અને ભાણામાં જે કોઈ સ્વાદિષ્ટ કે બેસ્વાદિષ્ટ હાજર થાય, તેને આનંદથી આરોગવું’

તેમ કરતા એ રાજકુમાર સ્વાદને જિતી શક્યો અને પરિણામે ખીલ ઇંદ્રિયોને જિતવામા પણ સમર્થ થયો.

અહીં મોદકપ્રિય રાજકુમારને જોટું છોડવાની જે બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થઈ તે પારિણામિકી સમજવી.

આર પ્રકારની બુદ્ધિનુ તાત્પર્ય એ છે કે-કેટલાક માણસો અદ્ભુત બુદ્ધિને લીધે કોઈની પાસે શિખ્યા ન હોય છતાં સાચું અને જોટું પારખી શકે છે, જ્યારે કેટલાક માણસો શુરુ અને શાસ્ત્રનો વિનય કરવાથી બુદ્ધિનો વિકાસ એવી રીતે કરી શકે છે કે જેથી સાચું અને જોટું પારખવાને શક્તિમાન થાય છે કેટલાકમા આવી બુદ્ધિ સવત અભ્યાસના પરિણામે આવે છે અને કેટલાકમા આવી બુદ્ધિ વૃદ્ધાવસ્થાના કારણે-કરેલપણાના કારણે કે યોગ્ય અનુભવો કરવાની શક્તિને લીધે આવે છે.

સારાશ કે આ જગતમા સર્વસાધારણ મનુષ્યોને માટે સાચું અને જોટું જાણવાનું સાધન બુદ્ધિ છે અને તેના વડે તે સાચા અને જોટાનો નિર્ણય કરે છે.

૩

જે માનવું જોતું છે.

આપણે જે કાંઈ માનીએ છીએ તે બધું જ સાચું હોતું નથી, કારણ કે તેમાની કેટલીક માન્યતાઓ તે આપણે કાંઈ પણ ઉઠો વિચાર કર્યા વિના માત્ર બીજાના સૂચનથી જ સ્વીકારી લીધેલી હોય છે અને કેટલીક માન્યતાઓ લાગણીનો વિષય બની જવાથી તેના સાચા-જોટાપણા વિષે આપણે વધારે વિચાર કરવાનું જ પસંદ કરતા નથી તેથી આપણું કયું માનવું સાચું ■ અને કયું માનવું જોટું છે, તેનો વિચાર કરવાની જરૂર પડે છે

બહુમતવાદની પોકળતા

કેટલાક મનુષ્યો એમ માને છે કે ‘ઘણા માણસો કહેતા હોય માટે જ તે સાચું અને ઘણા માણસો કહેતા હોય માટે

જ તે ખેડુ' પરતુ આ માન્યતા કેટલા અશે વ્યાજની છે, તેનો ખ્યાલ નીચેના દૃષ્ટાંતો પર વિચાર કરવાથી આવી શકશે

વરુના પગલા

એક માણસ પોતાની સ્ત્રીને તેડીને ઘેર આવતો હતો. પાસે ભાતુ કે પાણી કાંઈ હતું નહિ! હવે રસ્તામાં સ્ત્રીને ખૂબ તરથ લાગી, એટલે તેણે પતિને કહ્યું કે 'હે નાથ' મને ખૂબ તરથ લાગી છે!'

પતિએ તેનો જવાબ આપતા જણાવ્યું કે- 'હે પ્રિયે! ખેડ ન કર અહીંથી થોડે દૂર, આપણા માર્ગમાં, સુદર વૃક્ષોની છાયાવાળું, મનોહર કમલોથી સુશોભિત અને સ્વાદુ જલથી ભરેલું એક રમણીય સરોવર આવશે '

તે સાંભળીને સ્ત્રીને આશ્ચર્યન મળ્યું અને તેણે પહેલાની માફક જ માર્ગ કાપવાનું ચાલુ રાખ્યું, પરતુ ઘણું ચાલવા છતાં જ્યારે સરોવર દેખાયું નહિ, ત્યારે તેણે પતિને પુનઃ પૂછ્યું કે 'હે નાથ! હવે સરોવર ક્યારે આવશે?'

પતિએ કહ્યું કે 'તે આવવાની તૈયારીમાં છે, માટે જરા પશુ ચિંતા કરીશ નહિ '

આમ પેલી સ્ત્રી સરોવરની આશામાં ને આશામાં ઘેર પહોંચી અને ત્યાં જ જલપાન કરીને સ્વસ્થ બની પછી તેણે પતિને કહ્યું કે 'તમારા જેવા તો કોઈ કળાસ જોયા નહિ!'

પતિએ કહ્યું 'એમાં કળાસ શાના? તને શું કળી લીધી?

ત્રીજો કહ્યું ‘માર્ગમાં સરોવર ન હોવા છતાં ‘મુદર વૃક્ષોની છાયાવાળું, મનોહર કમવોથી સુશોભિત અને સ્વાદુ જલથી ભરેલું એક રમણીય સરોવર’ જતાવવું એ ઠગાઈ નહિ તો બીજું શું કહેવાય ?’

પતિએ કહ્યું ‘એ શબ્દો આશ્વાસનના હતા, માટે ઠગાઈ કહેવાય નહિ જો એ વખતે મેં સરોવરની આશા ન આપી હોત, તો ઘર સુધી તું પહોંચી શકત જ નહિ એટલે તારા હિતની ખાતર મેં એવી આશા આપી હતી, અને તેથી તેને ઠગાઈ-ખગાઈ ગણી શકાય નહિ.’

ત્રીજો કહ્યું ‘આ તો તમારી વાક્યતુરાઈ છે હું તો એ/હું જાણુ કે ઠગાઈ એટલે ઠગાઈ પછી તે ગમે તે કારણે કરવામાં આવી હોય અને તમે આ વાતનો સ્વીકાર કરવા તૈયાર ન હો, તો આવો આપણે પાચ માણસને પૂછી જોઈએ’

પતિએ કહ્યું ‘ઘણી વાર પાચ માણસો જોતા હોય છે મેં એક માણસ સાથે હોય છે તેથી એ ન્યાય મારે કબૂલ નથી મારા આ મતવ્યની ખાતરી તને થોડા જ વખતમાં કરાવી આપીશ’

હવે તે માણસે પોતાની સીધી છૂપી રીતે, વરુના પગલાં વાળી ચાખડીઓ બતાવી અને એક વખત પરોઢિયાના સમયે, તેના વડે, નગરના દરવાજા બહાર વરુના આંગેડૂબ પગલાં પાડી દીધા પછી સવારમાં લોકો નગર બહાર નીકળતા તેણે એ પગલાં બતાવીને કહ્યું કે ‘અરે ભાઈઓ! રાત્રિના સમયે આ નગરમાં એક વરુ આવેલું જણાય છે જુઓ તેના પગલાં !

માટે આજથી બધા ચેતતા રહેજો !’ આટલું કહીને, તે પોતાને ઘેર પાછો ફર્યો

હવે વરુની વાત તો આખા નગરમાં કલોપકલ્પ પ્રસરી ગઈ અને એરે-એટ્ટે-હાટે-વાટે-ઘાટે ન્યા નુઓ ત્યા એ જ વાત થવા લાગી એમ કરતા તે માણસની પોતાની સ્ત્રી પાછી ભરવા માટે પનઘટ પર ગઈ, ન્યા તેણે એ વાત સાંભળી, તેથી ઘેર આવીને પતિને કહ્યું કે ‘માભાન્યુ ? આજે તો આપણા નગરમાં એક મોટું વરુ આવ્યું હતું અને તે કાંઈના સાત ખોટના છોકરાને ઉપાડી ગયું છે !’

પતિએ કહ્યું કે ‘એ વાત બનવાભેગ નથી આવા મોટા રાહોરમાં વરુ કયાથી આવે ?’

સ્ત્રીએ કહ્યું કે ‘ન્યા નુઓ ત્યા આ વાત સંભળાય છે, તો શું બધા ખોટા અને તમે જ એક સાચા ? તે દિવસે પણ તમે એવી જ હઠ પકડી હતી બન્યો આવો વિચિત્ર સ્વભાવ તે કેને જમે ?’

તે વખતે પેલા માણસે કહ્યું કે ‘બધા માણસો ખોટા છે અને હું એક સાચો છું, કારણ કે આ વાતનું ખરૂં રહસ્ય મારા સિવાય બીજા કોઈ પણ બાણતુ નથી અને તને કહી દઉં કે આ અસત્ય વાતનો પ્રચાર મેં જ કર્યો છે અને લોકોએ તેને પકડી લીધી છે એક વાત ચાલી એટલે ચાલી ! પછી કોણ નુઓ છે કે તેમાં સાચું શું અને ખોટું શું ? મારે તને ખાતરી કરી આપવી હતી કે પાંચ માણસોનું કહેવું પણ કેટલું પોકળ હોય છે ! જો તારે એ વાતનો વધારે પુરાવો જોઈતો હોય

તો જોઈ લે આ વરુના પગલા' એમ કહીને તેણે વરુના બનાવટી પગલા પાડનારી ચાખડીએ તેની આગળ મૂકી. તેથી શ્રીને ખાતરી થઈ ગઈ કે 'ઘણા માણસો કહેતા હોય છતાં તે એટલું હોઈ શકે છે'

ચોરની જૂમ

એક વાર પવનના ઝપાટાથી છાપરા પરનું એક નીચું ખસી ગયું. તેથી થોડો ખડખડટ થયો. એ ખડખડટ સાંભળીને શેરીનું એક દૂતરુ બસવા લાગ્યું અને તેના બસવાને અવાજ સાંભળીને બીજા પણ એ ચાર દૂતરુ બસવા લાગ્યા. એ અવાજથી એક માણસે અનુમાન કર્યું કે 'નકી કોઈ ચોર આટલામા પેસી ગયો છે!' અને તેણે જૂમ મારી કે 'ચોર! ચોર!!' એ જૂમ સાંભળીને બીજા માણસે જૂમ મારી કે 'ચોર! ચોર!! પકડો! પકડો!!' એ જૂમ સાંભળીને ત્રીજા માણસે જૂમ મારી કે 'ચોર! ચોર!! પકડો! પકડો!! આ બધા!' બસ એ તો ચારે બાજુથી ચોર-ચોર અને પકડો-પકડોની જૂમ પડવા લાગી.

એ સાંભળીને ઘણા માણસો બગી બિઠ્યા ને હાથમા જે કાંઈ આવ્યું, તે લઈને બહાર નીકળ્યા. તેમણે ગામના આખા સુધી ગલીએ ગલી અને ચોરીએ ચોરી તપાસી લીધી, પણ કોઈ ચોર મળ્યો નહિ, તેથી આશ્ચર્ય પામીને તેઓ અદર અદર પૂછવા લાગ્યા કે 'પહેલી જૂમ કોણે પાડી હતી?'

એકે કહ્યું કે 'મેં બીજાની જૂમ સાંભળી હતી, તેથી જૂમ પાડી હતી.' બીજાએ કહ્યું કે 'મેં ત્રીજાની જૂમ સાંભળી હતી,

તેથી જૂમ પાડી હતી ' ત્રીજાએ કહ્યું કે ' મેં ચોથાની જૂમ માલગી હતી, તેથી જૂમ પાડી હતી ' એમ બધા બીજાનું નામ લેવા મળ્યા હવે જે માણને ખરેખર જૂમ પાડી હતી, તે તો ઘરની બહાર જ નીકળ્યો ન હતો, કારણ કે ચોરના ખ્યાન માત્રથી તે હેબતાઈ ગયો હતો આ સંયોગમા ' પંડેલી જૂમ કેણે પાડી હતી ? ' તેનો પત્તો ક્યાથી લાગે ? એટલે બધા માણસો ધીમે ધીમે વિખરાઈ ગયા ને ફરી નિદ્રાને ખોળે પડ્યા

તાત્પર્ય કે-એક વાત ઘણા જણાએ કહેવા છતાં તે ખોટી હતી

કટલાએક માણસો એમ માને છે કે ' ઘણા માણસો કરતા હોય તે જ માચુ ' પરંતુ એ માન્યતા પણ ભૂલભરેલી છે સત્ય ॥ કે ઘણા માણસોનું કરવું પણ ખોટું હોય આ વાતની પ્રતીતિ નીચેના દૃષ્ટાંતો વિચારવાથી થઈ શકશે

વાનરોનું ટોળું

રાજાના કુવરોએ વાનરોનું એક ટોળું પાળ્યું હતું તેને તેઓ સારું સારું ખવડાવતા, નવડાવતા-ધીવડાવતા, રમોડતા અને દૂધાવતા આથી બધા વાનરોને ત્યાં જૂબ જ ગમી ગયું હતું હવે તે જ ઠેકાણે ઘેગાનું એક નાનું ટોળું પાળવામા આવ્યું હતું, જે નાના રાજકુમારોને સવારી કરવા માટે ઉપયોગી હતું આ ઘેગાઓમા એક ઘેગો વકરેલો હતો તે રાજ રાજાન રમોડામા પેસી જતો અને જે દેએ તે ખાઈ જતો આર્થ રસોઈયાને તેના પર બહુ ક્રોધ આવતો અને હાથમા લાકડું

વાસણ, પથર વગેરે જે કાંઈ આવતુ, તેનો છૂટો ઘા કરતો. આમ વારવાર બન્યા જ કરતુ ન તો ઘેટો પોતાની આદત છોડતો કે ન તો રસોઈયો તેના પર ઘા કર્યા વિના રહેતો.

આ બોધને એક સમજી વાનરે જાધા વાનરોને એકાતમા બોલાવીને કહ્યું કે ' જ્યાં ઘેટાની અને રસોઈયાની લડાઈ રોજ ચાલુ હોય, ત્યાં છેવટે વાનરોનો મરેા સમજવો, માટે જ્યાં સુધી આપણા પર આકૃત આવી નથી, ત્યાં સુધીમા આપણે આ રાજભવનને છોડીને વનમા ગાવ્યા જઈએ ત્યાં આપણે સુખેથી રહી શકીશુ '

આ સામ્રાજીને એક વાનરે કહ્યું ' ઘેટા અને રસોઈયાની લડાઈ ચાલતી હોય તેમા આપણે શુ ? ઘેટો ઘેટાની વાત જાણે અને રસોઈયો રસોઈયાની વાત જાણે એ બંને એમનુ ફાડી લેશે, તેથી આપણને શી રીતે હરકત આવવાની છે ? '

બીજા વાનરે કહ્યું ' ઘેટા અને રસોઈયાની લડાઈ તો ઘણા દિવસથી ચાલે છે તેના લીધે હજી સુધી આપણને કાંઈ હરકત આવી નથી, તો હવે પછી શી રીતે આવશે ? '

ત્રીજા વાનરે કહ્યું ' હીર્ણસૂત્રી થવામા શુ મળ છે ? જ્યાં કોઈ પણ આકૃતની સંભાવના નથી, ત્યાં મહાન આકૃતની સંભાવના કરવી અને ગ્રાસ થયેવા સુખચેતને છોડી દેવા એ કોઈ પણ રીતે બ્યાજબી નથી '

ચોથા વાનરે કહ્યું ' કયા રાજભવનના અમૃત જેવા મીઠા લોજન અને કયા વનના તૂરા-કડવા-તીખા-ખારા અને લૂખા

ફળો ? આપણને જે સુખ અહીં મળે છે, તે વનમા કદી પણ મળવાનું નથી, માટે ‘ પડ પાણી પગ પર ’ની નીતિને અનુસરવું ચોખ્ખું નથી ’

પાત્રમા વાનરે કહ્યું ‘એ તો સમજાવો કે ઘોઠા અને રસો ધુવો અદરઅદર લહે, તેમા આપણો મરણ શી રીતે થાય ?’

સમજી વાનરે કહ્યું ‘ એ બધું અત્યારે નહિ સમજાય પણ એ પ્રશ્ન પર મેં બહુ જાણણી વિચાર કર્યો છે અને તેમા જે ભાવી નજરે પડ્યું છે, તે તમને કહી બતાવ્યું છે, માટે મારા પર વિશ્વાસ રાખીને આ સ્થાનને છોડી દો અને ગમે તે બીજે ઠેકાણે ચાલો ’

એ સામળીને એક વાનરે કહ્યું કે ‘ આ બાબત ઘણી ગંભીર છે, તેથી એક માણસની શિખામણ પ્રમાણે વર્તી શકાય નહિ વળી પથ કહે, તે જ હમેશા પ્રમાણ હોય અને બહુ મતિ જે કાંઈ ફેસલો કરે તે જ બ્યાજબી ગણી શકાય, માટે આ બાબતમા બધા વાનરભાઈઓના મત લેવો ’

એ પરથી બધા વાનરોના મત લેવાયા તેમા કોઈએ પણ સમજી વાનરની વાતને ટેકો આપ્યો નહિ, એટલે એકમત વિરુદ્ધ નક્કી કરવામા આવ્યું કે ‘ હાલ આપણે જે પ્રમાણે રાજભવનમા રહીએ છીએ, તે જ પ્રમાણે ચૂકેવાનું ચાલુ રાખવું ’

પોતાના બધુઓની આ હાલત જોઈને સમજી વાનર અત્યંત દુઃખી થયો અને તે એકલો જ વનમા ચાલ્યો ગયો. બધા વાનરો તેને મૂર્ખ માનીને, તેની મૂર્ખાઈ પર હસવા લાગ્યા.

ઘેટા અને રસોઈયાની લગાઈ પહેલાની જેમ જ ચાલુ રહી તેમા એક દિવસ કોઈ ભણેલા રસોઈયાએ ઘેટા પર સળગાવી દીધું કે કયું તેથી એ ઘેટો સળગી ઉઠ્યો અને ખૂમાળ કરતો પાસેની અશ્વશાળામા પેઠા ત્યા જમીન પર આજોટા તે પોતાનું સળગેલું શરીર ઝુલવવા લાગ્યો હવે અશ્વશાળામાંથી ભરેલી હતી અને જમીન પર પણ ઘણું ઘણું પથરાયેલું હતું તેથી ભેતભેતામા પ્રચંડ આગ ભભૂકી નીકળી નેહું કેટલાક ઘોડાને જીવતા જરખી લીધા અને કેટલાક આખા અગે ફાડી દીધા આ ઘોડાઓ અતિ કિમતી હતા અને રાત્રીને બહુ વહેવા લાગ્યા, તેથી રાત્રીએ કુશલ વૈદ્યો ભાગીને પૂછ્યું કે ‘ઘોડા ફાડી ગયા હોય, તેની શાંતિ ઉપાય શું ?’

વૈદ્યોએ પશુચિકિત્સાના પુસ્તકો જોયા—ખાસ કરીને શાંતિ દોષનો અર્થ જોયો, અને તેના આધારે જણાવ્યું કે ‘વાનરની ચરખી લગાડવામા આવે તો ફાંસેલા ઘોડાઓને તર શાંતિ થઈ જાય, માટે જેમ અને તેમ જલદી વાનર ચરખી મેળવો’

એ સાલજીને રાત્રીએ કહ્યું ‘એ ઉપાય તો સત્વર શક્યો, કારણ કે આપણા રાજભવનમા જ વાનરોનું એક ટો પાળેલું છે’ પછી રાજાના હુકમથી તે બધા વાનરોનો ઉપયોગ કરવામા આવ્યો અને તેમના મૃત દેહમાથી યથેષ્ટ ચરખા મેળવીને ફાંસેલા ઘોડાઓને લગાડવામા આવી

આ બનાવની ખબર પડતા પેલા સમજી વાનરે યુક્તિ

પ્રયુક્તિથી રાજા ઉપરનું વૈર લીધું, પણ તેથી જે વાનરોએ પોતાના ખ્યાસ પ્રાણુ ગુમાવ્યા હતા, તે તો પાછા ન જ આવ્યા તાત્પર્ય કે-બહુ વાનરોએ રાજાજનમા રહેવાનું નક્કી કર્યું હતું છતાં તે 'ખોદુ' હતું અને માત્ર એક જ વાનરે વનમા જવાનું પસંદ કર્યું હતું, છતાં તે 'સાચુ' હતું

શાસ્ત્રપરીક્ષાની જરૂર

કેટલાક એમ માને છે કે 'શાસ્ત્રોમા જે કાર્ય લખ્યું છે, તે બધું જ સાચું છે' પરંતુ તેમનું એ માનવું ખોદુ છે, કારણ કે શાસ્ત્રોની રચના મનુષ્યોદ્વારા થાય છે અને બધા મનુષ્યો કાર્ય પૂર્ણ જાની, વિશુદ્ધ ચારિત્રગ્રીવ, સંપૂર્ણ પ્રામાણિક કે તદ્દન સ્વાર્થરહિત હોતા નથી એટલે તેમની રચનામા એક યા બીજા પ્રકારે 'ખોદુ' દાખલ થઈ ગયું હોય તેવો સંભવ છે

વળી શાસ્ત્ર શબ્દ કોઈ પણ વિષયની અધરચનાને છેડે લગાડી શકાય છે જેમકે-ધર્મશાસ્ત્ર, આચારશાસ્ત્ર, નીતિશાસ્ત્ર, મત્રશાસ્ત્ર, વ્યાકરણશાસ્ત્ર, બ્યુત્પત્તિશાસ્ત્ર, કાવ્યશાસ્ત્ર, અલંકારશાસ્ત્ર, નાટ્યશાસ્ત્ર, સંગીતશાસ્ત્ર, જ્યોતિષશાસ્ત્ર, શિલ્પશાસ્ત્ર, વૈદકશાસ્ત્ર, ન્યાયશાસ્ત્ર, તર્કશાસ્ત્ર, ગ્રાહીશાસ્ત્ર, ભૂસ્તરશાસ્ત્ર, ખગોળશાસ્ત્ર, ગણિતશાસ્ત્ર, અર્થશાસ્ત્ર, કૃષિશાસ્ત્ર, સમાજશાસ્ત્ર, નૃવંશશાસ્ત્ર, કાળશાસ્ત્ર, પ્રજનનશાસ્ત્ર, રસાયણશાસ્ત્ર, ઉદ્યોગશાસ્ત્ર, સહારશાસ્ત્ર વગેરે વગેરે, એટલે બધા જ શાસ્ત્રો પવિત્ર અને પ્રામાણિક હોય તેમ માનવાને કારણ નથી છતાં દુનિયાની ખાતર માની લઈએ કે તે શાસ્ત્રો પ્રામાણિકપણે રચાયેલા છે,

તો પણ એક જ વિષય પરત્વે તે બધાનો અભિપ્રાય જુદો જુદો હોઈને તેમા ' સાચુ શું અને ખોટું શું ? ' તે બાજુવાની જરૂર પડે જ છે

દાખલા તરીકે એક માણસને બરાબર ઠીક રહેતું ન હતું, તેથી તેણે એક કુશળ વૈદ્યની સલાહ લીધી એટલે તે કુશળ વૈદ્ય જણાવ્યું કે ' શરીરમા રહેલા વાત, પિત્ત અને કફમા કોઈ પણ પ્રકારની વિવૃત્તિ પેદા થાય તો જ રોગ ઉત્પન્ન થાય છે, માટે તેમા કાર્ક બગાડો થયેલો હોવો જોઈએ અને તમારી નાડીપરીક્ષા કરતા, તેમ જ બીજા લક્ષણો જોતા, એમ જણાય છે કે વાત કુપિત થયો છે અને તે જ તમને હેરાન કરે છે ' પછી તે માણસે એક જોશીની સલાહ લીધી તો તેણે જવાબ આપ્યો કે ' મનુષ્યના જીવન પર ઘડોની અસર અતિ બળવાન હોય છે અને તેમા અમુક અમુક ઘડોની દૃષ્ટિ બરાબર ન હોય તો તેની તબિયત લથડી જાય છે અને તમારા ઘડો જોતા એમ લાગે છે કે મગજ અને ચાંદી તમારી વિરુદ્ધ છે અને તે જ તમને મતાવી રહ્યો છે માટે અદ્યક્ષાતિ કરાવવી જોઈએ ' પછી તે માણસે એક દેવીબક્તની સલાહ લીધી તો તેણે જણાવ્યું કે ' આ જગતમા અનેક પ્રકારના દેવ-દેવી, દુર્ગા-પિશાચ, યક્ષ-બ્યતર, ઘડિયુ-શાકિયુ આદિ જોવામા આવે છે, તેમાથી જો કોઈનો અપરાધ થયો હોય કે કોઈને પણ કૂકું પડ્યું હોય તો આપણામા તે પ્રવેશ કરે છે અને હેરાન કરે છે એટલે અને લાગે છે કે તમને કોઈ બ્યતરનો વળગાટ હોવો જોઈએ, માટે મગજવારને રોજ મારી ખાસે કાઢી બિનનુકરાર કરાવો અને તે તમારા જમણા હાથે બાધા એટલે તમને

બધી વાતની શાંતિ થશે ' હવે તે માણસે પોતાની બધી હકીકત રજૂ કરીને એક સાધુ મહાત્માને પૂછ્યું કે ' આવી તબિયતનું કારણ શું હશે ? ' ત્યારે તે સાધુ મહાત્માએ જણાવ્યું કે ' મહાનુભાવ ! આપણાં અનુકૂળ અને પ્રતિકૂળ સ્થિતિના આધાર મુખ્યત્વે પ્રારબ્ધ કે કર્મ ઉપર છે, તેથી તમારી પ્રતિકૂળ સ્થિતિનું કારણ અશુભ કર્મનો ઉદય છે માટે પુણ્ય કરવા તરફ ખાસ ધ્યાન આપો '

આ રીતે એક જ બાબતનો ખુલાસો જુના જુદા શાસ્ત્રોને બાજુનારાઓએ જુદો જુદો આપવાથી તે માણસ વિચારમંદ થયો કે ' આમા કોનું માથું માનવું અને કોનું યોદ્ધા માનવું ? ' છેવટે તેને સાધુમહાત્માના અભિપ્રાય પર શ્રદ્ધા બેઠી કારણ કે પહેલાં ત્રણની સરખામણીમાં તેઓ કોઈ પણ જાતના સ્વાર્થથી પ્રેરાયેલા ન હતા સાધુમહાત્માએ કદાચ મુજબ વર્તન કરતા તે માણસને ઘણો ફાયદો થયો એવું જોઈ શકાય અનેક પ્રકારનાં વાથી અને તે દરેકના અભિપ્રાયો જુના જુદા હોવાથી તેમ સાચા કયા અને ખોટા કયા તે જાણવાની જરૂર રહે જ છે

જેમ બધા ઘોડા સરખા હોતા નથી, જેમ બધા પુરુષો સરખા હોતા નથી, તેમ બધા શાસ્ત્રો પણ સરખા હોતા નથી એટલે કે તેમાના કેટલાક વીતરાણ અને સર્વજ્ઞના પ્રજ્ઞેલા હોઈને સાચા હોય તો કેટલાક રાગીઓના સ્વતંત્રપણે રચેલા હોઈને અર્ધસત્ય અસત્ય હોય છે અને કેટલાક તો અમામાણિક પુરુષોની કૃતિએ હોઈને ' શાસ્ત્રસજ્ઞ 'ને પણ યોગ્ય નથી શું નીચેના વિચારો પ્રસિદ્ધ કરનારને શાસ્ત્રની સજ્ઞ આપી શકાય ખરી ?

“ હે સુદર નેત્રવાળી ! ઈચ્છા પ્રમાણે જા અને પી હે સુદર અંગવાળી ! જે યૌવનાદિક વીતી જશે તે તને ફરીથી પ્રાપ્ત થશે નહિ હે ભીર ! જે સુખાદિક ગયું છે, એટલે તે તજ્યું છે, તે ફરીથી પ્રાપ્ત થશે નહિ, કારણ કે આ શરીર દેવજ મહાભૂતનો સમુદાય જ છે ”

“ જીવવું ત્યાં સુધી મોજથી જીવવું પાસે પૈસા ન હોય તો કોઈનું ડેવું કરીને પણ માલમવીદા ઉઠાડવા કારણ કે આ દેહ એક વાર ભસ્મીભૂત થયા પછી પાછો મળવાનો નથી ”

“ મદ્ય, માત્સ્ય, મત્સ્ય, મુદ્રા અને મૈથુન એ પાંચ પ્રકારના આચારને અનુસરવાથી હે દેવિ ! મનુષ્યોનો શીઘ્ર મોક્ષ થાય છે ”

“ લોહીનો કાદવ થાય તેવડો મોટો પશુચર કરવાથી સ્વર્ગમુખની પ્રાપ્તિ થાય છે ”

એટલે સુદા મનુષ્યોએ શાસ્ત્રોની સજ્ઞામાત્રથી લોળપાઈ ન જતા, તેમા કેવો ઉપદેશ આપ્યો છે અને વસ્તુતુ સ્વરૂપ કેવા પ્રકારનું બતાવ્યું છે, તેની પરીક્ષા કરવી ઘટે છે, અને તેમા જેનું કથન અવિસવાદી, પ્રામાણિક અને ન્યાયપુરસ્કરનું જણાય તેનો જ સાચા તરીકે સ્વીકાર કરવો યોગ્ય છે

અખખારોના રગદગ

કેટલાક એમ માને છે કે ‘ અખખારોમા જે કંઈ છપાય છે, તે બધું જ સાચું ’ પરંતુ એ સમજ ભૂલભરેલી છે

કરણ કે અખબારોએ પોતાની અમુક પ્રકારની નીતિ પસંદ કરેલી હોય છે, તેથી જે કાંઈ બનાવે બને, તેને તેઓ પોતાના બીજામાં જ દાખે છે અને તેને લગતી જે કાંઈ નોંધ કે અભિપ્રાય પ્રગટ કરે છે, તેમાં પણ એ જ નીતિને વાગી રહે છે આ વાતની વિશેષ પ્રતીતિ એક જ બનાવ પર પ્રગટ થયેલા નીચેના લખાણો પરથી થઈ શકશે —

(૧) સરકારી લેદનીતિના પરિણામે મુબઇના મજૂરો વચ્ચે થયેલી ગભીર મારામારી

દિલ્હી તા - -૩૨

“ વર્તમાન સરકારની મૂંઝવણી વલણથી મજૂરોની હાલત દિનપ્રતિદિન બગડી રહી છે તેમાં ચે મજૂરોનું સંગઠન તોડવા માટે સરકાર જે લેદલાવની નીતિ ધારણ કરી રહી છે, તેના માફા પરિણામો હવે સ્પષ્ટ રીતે જણાવા લાગ્યા છે ગઈ કાલે મુબઇના મજૂરો વચ્ચે ગભીર પ્રકારની મારામારી થઈ, તે એ વાતનો એક અચૂક પુરાવો છે અને સરકારને પૂછીએ છીએ કે આવી ગભીર મારામારી એકાએક કેમ થઈ ? શું મજૂરોમાં અરસપરસ વધતા જતા અવિશ્વાસની તેને બિલકુલ માહિતી ન હતી ? કે જાણીપૂછીને આખા આદા કાન કરવામાં આવ્યા છે ? જનતા માને છે કે આ પ્રકારની ગભીર મારામારી એ સરકારની લેદલાવની નીતિનું સ્પષ્ટ પરિણામ છે, એટલે તે અખબારમણી નીતિ વિનાવિવબે બધ થવી જ નેહએ આ સબધમાં વધારે સમાચારોની રાહ જોવાઈ રહી છે ”

(૨) મુબઈના મજૂરોમા ફાટી નીકળેલું હુલ્લડ.

તે માટે સરકારે લીધેલા તાકીદના પગલા

દિલ્હી તા - - ૩૨

" મુબઈ ઇલાકામા લૂટફાટ અને મારામારીના બનાવો દિનપ્રતિદિન વધી રહ્યા છે આ બનાવોમા રાજદ્વારી હિત ધરાવતી એક ટોળકીનો દૂષો દોરીસચાર હોય તેમ માનવાને માટે સરકાર પાસે કેટલાક પુરાવાઓ આવી પડ્યા છે ગઈ કાલે મુબઈના મજૂર લગ્નામા જે તોફાન ફાટી નીકળ્યું, તેમા પશુ એવા જ કોઈ દૂષા હાથનો દોરીસચાર હતો તેમ જણાય છે પરંતુ સરકાર સચેત છે અને તેણે તાકીદના પગલા ભર્યા છે આવા પ્રસંગે નાગરિકોની ફરજ છે કે તેણે સરકારી તત્ત્વને પૂરેપૂરી મદદ કરવી અને સ્વાર્થી તત્ત્વોને દૂર કરવાની શૂભેચ્છામા પોતાનો પૂરેપૂરો ફાળો નોંધાવવો

આ હુલ્લડની વધારે વિગતો મેળવવા માટે અમારા ખાસ પ્રતિનિધિ કોશીશ કરી રહ્યા છે

(૩) મુબઈમા મજૂરોનું છમકેલું સરકારે ઊગતા જ દાબી દીધું.

લડન - - ૩૨

" હિંદુસ્તાન અશાંતિની આગ તરફ અષાઠાણેર ધસડાઈ રહ્યું છે તેના વિવિધ ભાગેમા હાલ જે બનાવો બની રહ્યા છે, તે એમ બતાવવાને પૂરતા છે કે સરકાર લીની નીતિ અખત્યાર કરી રહી છે જે આવી પરિસ્થિતિ હવે વધુ વખત

નશાવી લેવામા આવશે તો આપણે એ મહાન દેશની સુલેહ-શાંતિ માટે જે જવાબદારીઓ સ્વીકારેલી છે, તે જોખમમા આવી પડશે તેથી અમે ભારપૂર્વક જણાવીએ છીએ કે-સરકારી તંત્રે હિંમત અને મજ્જમતાથી કામ લેવું અને અનિષ્ટ તરવોને જિગતા જ હાળી દેવા હિંદની અશાંત પરિસ્થિતિમા મુબઈ ઇલાકા આગળ પડતો જણાય છે કે જે મી ગાંધીની પ્રવૃત્તિને મુખ્ય પ્રદેશ ■ ત્યાં અમલ મજૂરોને ઉશ્કેરવાનું કામ એક સરખું આવે છે તેના પરિણામે વારંવાર છમકલા થયા કરે છે આવું જ એક છમકલું ગઈ કાલે મુબઈના હાદર વિભાગમા થયું હતું જે એ વાતનો એક વધુ પુરાવો પૂરો પાડે છે જો કે સરકારી અમલદારોએ કુનેહ બતાવીને તેને જિગતા જ હાળી લીધું છે, તો પણ હવે પછી આ પ્રકારના છમકલા ન થાય તેની પૂરી તકેદારી રાખવી ઘટે છે ”

મૂળ તાર

આ લખાણો જેના પરથી તૈયાર થયા તે (ફટરનો) મૂળ તાર નીચે મુજબ હતો —

“ મુબઈના મજૂર લતામા એકાએક તોફાન ફાટી નીકળ્યું છે તેમા કેટલા ઘવાયા અને કેટલા મશયા તે સત્તાવાર સમાચારના અભાવે જાણી શકાયું નથી મામલો તગ છે લાગતા-વળગતા અધિકારીઓ તે માટે ઘટતા પગલા લઈ રહ્યા છે ”

ફટરને આ સમાચાર તેના પ્રતિનિધિએ કયા સંયોગમા પહોંચાડ્યા હતા, તે પણ જાણવા જેવું છે મુબઈના હાદર લતામા કેટલાક દિવસ અગાઉ બે મજૂરો વચ્ચે અસ્પર્શના

લેવડલેવડ અગે તકરાર થઈ હતી આ તખ્તરે ધીમે ધીમે
 ઝોટું રૂપ પકડ્યું હતું અને તેમા તે જ નેના મિત્રો પણ
 સામેલ થયા હતા તેમાથી જનાવવાળા દિવસે છૂટા હાથની
 મારામારી થઈ અને સામસામા પત્થરો ફેંક્યા તેથી આજી
 બાજીના લોકો ગભરાઈને નાસવા લાગ્યા હવે તે જ વખતે
 'ફૂર'નો પ્રતિનિધિ ત્યાં થઈને પસાર થતો હતો તેણે લોકોને
 આ રીતે નામમાગ કરતા જોઈને પૂછ્યું કે 'હમીકત શું છે ?'
 એટલે ગભરાએલા લોકોએ ઉતાવળમા જવાબ આપ્યો કે
 'મજૂરો લડી રહ્યા છે અને મામલો તગ છે'

સમાચારની નિરતર શોધમા રહેતા ખબરપત્રીને માટે
 આ મામલો મુદ્દર હતો, એટલે તેણે પોતાના વડામથકને
 ઉપર મુજબનો તાર ક્યો હતો

આ રીતે જ્યાં વસ્તુની રજૂઆત કોર મરડીને, મીઠું
 મરચું બજારવીને તથા પોતાની નીતિને અતુકૂળ બનાવીને
 કરવામા આવેલી હોય ત્યાં 'સાચુ શું અને ખોટું શું ?'
 તે કેવી રીતે સમજી શકાય ?

યુદ્ધના સમાચારો

યુદ્ધના મોરચા પરથી આવતી ખબરોમા પણ આ જ
 ઢગ જણાશે તેમા એક દિવસ એમ જણાવ્યું હશે કે 'શત્રુ-
 ઝોની કરવામા આવેલી ગળીર ખુવાગી તોડી પાડવામા આવેલા
 અઢાર વિમાનો' તો બીજા દિવસે એમ જણાવ્યું હશે કે 'શત્રુ
 મરજિયો થઈને લડનો હોવાથી આપણા હથોળા કેટલીક ખુવારી

થઈ છે પણ તેનું પ્રમાણ મોટું નથી ' વળી ત્રીજા દિવસે તેમા જણાવ્યું હતું કે ' આપણું લશ્કર ધીમે પણ મક્કમ પગલે લડી રહ્યું છે અને તેણે ૪૫૦૦ વાર જેટલી આગેદૂર કરી છે સૈનિક ખૂબ મિશનરમા છે અને હવામાન અનુકૂળ છે ' અને ચોથા દિવસે જણાવ્યું હતું કે ' ઋતુએ આજે એકાએક ખલેટો લીધો હોવાથી આગળ વધવાનું કામ અટકી પડ્યું છે અને કેટલાક મથકો બીનમહત્વના હોઈને બ્યૂરચનાની અનુકૂલતા ખાતર તેને છોડી દેવામા આવ્યા છે ' એમ સમાચારોની પરપરા આવ્યા જ કર્યો અને તેમા જે ભતતની ભાષા વાપરવામા આવી હતી તેના પરથી વાસ્તવિક સ્થિતિનો ખ્યાલ ભાગ્યે જ આવી શક્યો અને તેથી જ જે સમાચારોને વાચતા વિજયના ચિહ્નો જણાતા હોય છે, ત્યાં એકાએક પરાજયના સમાચારો આવી પડે છે, અને જેમનો પરાજય થઈ રહ્યો છે, એવી છાપ પડી હોય છે, તેમના વિજય-સમાચાર વાચવા મળે છે

ચૂટણીજગ

કોઈ ' ચૂટણીજગ ' જેવાતો હોય ત્યારે અખબારોની આ કલા (?) ધણો જ વિકાસ પામે છે એટલે કે તે ખૂણેખાચરે થી ચોધી લાવીને કેટલીક હકીકતો એવા સ્વરૂપે રજૂ કરે છે કે જેથી ખાઠકો ધડીભર તો દિગ્ગજ જ થઈ જાય અને ભૂલ્લાવામા પડે જો કે પીઠ વાચકો આ ભતતના લખાણમાથી નેવું ટકા બાદ કરીને જ બાકીનાનો સાર ગ્રહણ કરતા હોય છે, એટલે જ નહીં લશ્કરમાઈ જતા નથી, પણ બીજાની સ્થિતિ તેથી વિરુદ્ધ હોઈને એટલે કે ' છાપામા આવતું નેવું ટકા સાચું, દશ ટકા દેરદારવાળું ' એમ માનના હોઈને સહેલાઈથી આગ રસ્તે દોર

વાઈ જાય છે અને જે કામ કરવાની ઇચ્છા હોતી નથી, તે જ કામ 'પવિત્ર કર્તવ્ય' 'મહાન ક્ષેત્ર' કે એવા જ કોઈ ભળતા નામ નીચે ખુશીથી કરવા લાગી જાય છે !

એકપક્ષી રજૂઆત

અખબારોનો ધ ધો લોકરુચિ ઉપર નમનારો હોઈને તેના સપાટકો સમાચારની રજૂઆત કરવામાં મારફાડ, શુ ડાગીરી, ચોરી, લૂટફાટ, વ્યભિચાર, બળાત્કાર, ખૂન, પોલીસખટલા, નાચરગના જલસા, નાટક સિનેમા, ચળવળ ઉરકેરછીના સમાચારોને પહેરી પસંદગી આપે છે શાંતિ, સહનશીલતા, પ્રામાણિકતા, સ્વપરંણુ, ત્યાગ, સયમ, બ્રહ્મચર્ય, વ્રતારાધન, ધર્મ પાલન, ધર્મોત્તનવ આદિના સમાચારોને જૂઝઝાજ રથાન આપે છે અને ઘણી વખત તો આપત્ત જ નથી, આ હાવતમાં તે જે કાર્ય છાપે તે બધું જ સાચુ કેમ માની શકાય ? એમ માનવું એ સરાસર ભૂલ છે અખબારોદ્વારા સત્યની પ્રાપ્તિ થઈ શકે નહિ

તાત્પર્ય કે ' સાચુ અને ખોટું ' જરાબર સમજવું હોય તો પૂર્વશ્રદ્ધાને છોડીને દરેક વાતનો વિચાર મધ્યસ્થતાથી કરવાની જરૂર છે

અનેકાન્તવાદ અથવા સ્યાદ્વાદ

વિશ્વવ્યવસ્થા અચલ છે

વિશ્વનુ સમગ્ર તત્ત્વ કોઈ પણ ચોક્કસ નિયમને અનુસરે છે, તેથી તે વ્યવસ્થાવાળું જણાય છે તથા એ વ્યવસ્થામાં ક્યારે પણ કોઈ પણ પ્રકારની તૂટ પડતી નથી, કોઈ પણ પ્રકારનો ગોટાગો થતો નથી કે કાંઈ ફેરફાર જણાતો નથી, એટલે તે અદ્ય, અચલ કે ક્રુવ હોય તેમ જણાય છે જો વિશ્વનુ આ તત્ત્વ ધડીભર જ તૂટી પડે, ધડીભર જ થઈ જાય, ધડીભર જ ગોંગાગ્રામા પડે કે ધડીભર જ ફેરફારને પામે તો તેનું પરિણામ એ આગે કે વિશ્વની સઘળી વસ્તુઓનો એક પીંટા જ બની જાય તો તેના પરમાત્મએ પરમાત્મુ છૂટા પડીને એવી રીતે વિખરાઈ જાય કે જેથી કોઈ વસ્તુનુ નામ કે નિશાન મેં નહિ એક નાનકડો ધરતીકપ જે પરિસ્થિતિ પેદા કરે છે, તેના કરતાં લાખો અને કોટિગણી વિભિન્ન પરિસ્થિતિ વિશ્વના

‘સ્વભાવક પ’ કે ‘પ્રકૃતિક પ’ માથી જિલ્લી થઈ જાય પરંતુ વિશ્વ નિયમ મુજબ—વ્યવસ્થા મુજબ ચાલી રહ્યું છે, એટલે એ વાત સિદ્ધ છે કે તેની સમગ્ર વ્યવસ્થા અતૂટ છે, અચલ છે

વિશ્વ અનાદિ છે.

વિશ્વની સમગ્ર વ્યવસ્થા જો અતૂટ છે, અચલ છે તો તે કેટલા વખતથી અતૂટ અને અચલ છે તે પણ વિચારવા યોગ્ય છે. આ વિશ્વ જેમ અચલ છે, તેમ ઘડી પૂર્વે પણ હતું, અને જેમ ઘડી પૂર્વે હતું, તેમ ગઈ કાલે પણ હતું વળી તે જેમ ગઈ કાલે હતું, તેમ ગયા મહિને પણ હતું, અને જેમ ગયા મહિને હતું તેમજ ગયા વર્ષે પણ હતું એ જ રીતે નેકડો વર્ષ પહેલાં, હજારો વર્ષ પહેલાં, લાખો વર્ષ પહેલાં અને કરોડો વર્ષ પહેલાં પણ તે તેવા જ અતૂટ અને અચલ સ્વભાવ વાળું હતું જો એમ ન હોય તો ક્યારેક પણ તે એકાએક જિલ્લું થઈ જાય, તેની સમગ્ર વ્યવસ્થા એકાએક જિલ્લી થઈ ગઈ, એમજ માનવું પડે, જે કારણ અને કાર્યના નિયમથી વિરુદ્ધ છે. મતલબ કે આ વિશ્વમાં ‘કારણ વિના કોઈ કાર્ય’ બનતું નથી’ એવો જે મર્મમાન્ય સ્થાપિત સિદ્ધાંત છે તેનાથી એ ઉલટું છે જો કારણ વિના જ કાર્ય ઉત્પત્તિ થતું હોય તો ગમે ત્યારે ગમે તેવું જ બને અને તેથી કોઈ પણ પ્રકારનો ચોક્કસ ક્રમ કે ચોક્કસ નિયમ જળવાય નહિ, પરંતુ વિશ્વમાં તો ચોક્કસ ક્રમ અને ચોક્કસ નિયમ બરાબર જળવાય છે, તેથી કારણ વિના કાર્યની ઉત્પત્તિ માનવી એ અનુભવથી વિરુદ્ધ છે છતાં ઘડીબર માની લેવામાં આવે કે આ જગતમાં કારણ વિના કાર્ય થાય છે, તો કોઈ પણ પ્રકારની વ્યવસ્થા રહેશે નહિ—કે.

કોઈ પણ પ્રકારનો વ્યવહાર જળવાશે નહિ એથી તો માળાઓ જોડવા લાગશે, પહાડો મુસાફરી કરવા લાગશે, નદીઓ અને તળાવો ચર્ચા કરશે, દરિયો એક બિંદુ જેવો બની જશે, સૂર્ય અને ચંદ્રને એક ઈચિળ ખાઈ જશે અને મનુષ્ય માત્ર કીડા બની જશે, કારણ કે તેમા કોઈ કારણની અપેક્ષા રહેતી નથી. જો કારણ વિના જ કાર્ય સંભવતું હોય તો આ બધું બની શકે પરંતુ તેવું કાર્ય થતું નથી એટલે એ વાત સિદ્ધ છે કે કારણથી જ કાર્ય બને છે, તેથી આ વિશ્વ એકાએક ઊભું થઈ ગયું કે તેની વ્યવસ્થા એકાએક આણું થઈ ગઈ એ કદપના અ વ્યવહાર અને અસંગત છે આ સુયોગોમા એમ માનવું જ ઉચિત છે કે આ વિશ્વ તેની વ્યવસ્થા-સમેત પૂર્વે પણ હતું, તેની પૂર્વે પણ હતું અને તેની પૂર્વે-પૂર્વે-પૂર્વે પણ હતું, અને એ રીતે તેની મૂળ શરૂઆત સુધી જવું અશક્ય છે, તેથી તે અન્-આદિ એટલે કે આદિ વિનાનું-અનાદિ છે

વિશ્વનો સર્વનાશ સંભવતો નથી

‘ જો વિશ્વ અને તેની વ્યવસ્થા અનાદિ છે, તો કોઈ પણ વખતે તેનો નાશ થશે કે નહિ ? ’ તે પણ વિચારવા યોગ્ય છે. જો એમ માનવામા આવે કે તેનો નાશ સંભવે છે, તો પ્રશ્ન એ થાય છે કે ‘ અત્યાર સુધીમા તેનો નાશ કેમ ન થયો ? ’ એના સંબંધમા જો એમ કદપના કરવામા આવે કે ‘ તેનો થોડો થોડો નાશ થઈ રહ્યો છે, એટલે તે થોડા અંશે નાશ પામ્યું છે અને ભવિષ્યમા તેનો સંપૂર્ણ નાશ થઈ જશે, ’ તો તે કદપના પણ વ્યાજબી નથી, કારણ કે વ્યતીત થયેલો કાલ

એટલે એટલે છે-અમર્યાદિત છે કે તેમા થોડું થોડું નાશ પામ નાશ વિશ્વ ક્યારનું ચે પૂરું નાશ પામી ગયું હોત અને તેના સ્થાને આજે માત્ર શૂન્ય કે અભાવ જ હોત ત્યારે 'અમુક વસ્તુ નાશ પામી, અમુકનો નાશ થયો, એમ જે કહેવાય છે, તેનો વાસ્તવિક અર્થ શું થાય છે?' તે સમજવાની જરૂર રહે છે એ વાત આપણે એક નાનકડા દષ્ટાંતથી સમજીશું

એક માણસ પાસે સોનાના બે કુડલ હતા તે ભાગીને તેણે હાથની બગડીઓ બનાવી. હવે વખત જતા તે બગડી એને પણ ભાગી નાખી અને તેના વેદ તથા વીંટીઓ બનાવ્યા વળી પ્રસંગ આવતા તે પણ ભાગી નાખ્યા અને તેનો એક હાર બનાવ્યો. આમ તેણે એક વસ્તુનો નાશ કરીને બીજી વસ્તુઓ બનાવ્યા કરી હવે તેમા કુડલ, બગડીઓ અને વેદ વીંટીઓનો નાશ થયો, પરંતુ તેમા જે સોતું હતું 'મૂલ દ્રવ્ય' હતું તે તો કાયમ જ રહ્યું

આ હકીકત વિધિને જરાબર લાગુ પડે છે, એટલે તે નવા નવા રૂપાંતરોને પામે છે, નવા નવા સ્વરૂપોને ધારણ કરે છે, અથવા તો નવા નવા પર્યાયોમા પરિણમે છે પણ તેના મૂળ દ્રવ્યનો કિંચિત્ માત્ર નાશ થતો નથી એટલે આપણે જેનો નાશ કહીએ છીએ, તે તેના રૂપાંતરનો હોય છે, તે તેના વર્તમાન આકારનો હોય છે, અથવા તો તે તેના પર્યાયનો હોય છે પણ મૂળ દ્રવ્યનો હોતો નથી, એથી એમ કહી શકાય કે આ વિશ્વ હવે પછી પણ હશે, તેની પછી પણ હશે અને તેની પછી-પછી-પછી એમ અનંતકાલ સુધી પણ હશે મતલબ કે તેનો સર્વનાશ સંભવતો નથી તેથી તે અનંત છે

દ્રવ્યદૃષ્ટિ અને પર્યાયદૃષ્ટિ

વિશ્વનુ અચવપણુ અનાદિપણુ-અનંતપણુ દ્રવ્યને અનુલક્ષીને માનવામા આનુષ્ઠ છે, પણ જો પર્યાયને અનુલક્ષીને જોવામા આવે તો આ વિશ્વમા નિરંતર પરિવર્તન ચાલી રહ્યું છે, તેથી તેની કોઈ પણ વસ્તુ કાયમ નથી જે વસ્તુ ગાંધીજી હતી, તે આજે નથી, જે વસ્તુ ઘડી પહેલાં હતી, તે અત્યારે નથી અને જે અત્યારે છે, તે હવે પછી રહેવાની નથી અને પરિવર્તન એક પર્યાયના નાશ (વ્યય) અને બીજા પર્યાયની ઉત્પત્તિ (ઉત્પાદ) વિના સંભવતુ નથી, એટલે આ વિશ્વ ઉત્પન્ન પણ થાય છે અને નાશ પણ પામે છે, એમ અનુભવી શકાય છે મારાશ કે આ વિશ્વ દ્રવ્યની દૃષ્ટિએ અચલ, અનાદિ અને અનંત હોઈને શાશ્વત, સ્થિર અને નિત્ય જણાય છે, પરંતુ પર્યાયની દૃષ્ટિએ તે ઉત્પાદ અને વ્યયવાળું હોઈને અશાશ્વત, અસ્થિર અને અનિત્ય છે

જને દૃષ્ટિઓની વાસ્તવિકતા

વિશ્વને નિહાળવાની આ જને દૃષ્ટિઓ વાસ્તવિક છે, એમ છે, એટલે તેમાની એક સાચી છે ને બીજી ખોટી છે એમ કહી શકાય નહિ જે દૃષ્ટિઓમા એક દૃષ્ટિ સાચી હોય તો બીજી ખોટી જ રાખી જોઈએ, અથવા એક ખોટી છે માટે જ બીજી સાચી હોવી જોઈએ, એ જને માન્યતાએ બૂલભરેલી છે સંભવ છે કે-જને દૃષ્ટિઓ સાચી રાખ અને જને દૃષ્ટિઓ ખોટી પણ હોય આ વાત સમજવાને માટે નીચેના દૃષ્ટાંતો ઉપયોગી છે

ખાવલાની ઢાલ.

એક વખત એક ગામમા કેટલાક ધાડપાડુઓએ ધાડ પાડી. તે પ્રમગે એક વીર પુરુષે ચોનાના આણુને લોગ આપીને તે ગામને ધાડપાડુઓથી બચાવ્યું તેથી ગામલોકોએ તેની યાદગીરી મા ગામના ગોદરે તેનું એક બાવડું બેસાડ્યું અને તે ખાવલાના એક હાથમા તરવાર તથા બીજા હાથમા ઢાલ મૂક્યા આ ઢાલ એક બાણ સોનાથી રસેવી હતી અને બીજી બાણ રૂપાથી રસેવી હતી.

હવે એક વેળા બે પરદેશી મુમાફરા સામસામી વિશામાથી લા આવી પહોચ્યા અને પેલા બાવલાને જોઈ પોતપોતાનો મત પ્રગટ કરવા લાગ્યા.

એક કહ્યું સાબાચ છે આ વીર પુરુષને કે જોણે પરોપ કારને માટે પ્રાણ પાથર્યા.

બીજાએ કહ્યું ધન્ય છે આ ગામલોકોને કે જેમણે ચોખ્ખની ચોખ્ખ કદર કરીને બાવડું બેસાડ્યું.

પહેલાએ કહ્યું બાવલા તો ઘણી જગાએ બેસાડેલા છે, પણ આના જેવા સુદર નહિ !

બીજાએ કહ્યું આ બાવડું તો ઠીમડીક છે પણ તેના હાથમા રહેલા તરવાર અને ઢાલ બહુ સુદર છે તેમાય આ રૂપે રસેલી ઢાલ અતિ સુદર છે !

‘ શુ કહ્યું ! ’ પહેલો તાડુની બિલ્લો, ‘ આ ઢાલ રૂપાથી નહિ પણ સોનાથી રસેલી છે, છતી આજે અને છતા અજ વાળે તને એ કેમ દેખાતું નથી ? ’

‘ અરે મૂર્ખ ! ’ બીજો બરાડી બિચો ‘ ॥ તુ એમ સમજે છે કે હું કાઈ દેખતો નથી ? ખરેખર તારી આંખે જ અધાપો આંચો લાગે છે કે જેથી તને આ રૂપે રસેલી ઢાલ મોનાની જણાય છે ! ’

આ સામળી પહેલાનો પિત્તો ઉછળી આવ્યો તેણે કહ્યું ‘ ઓ નાદાન ! તુ ભાગબાગ ચક્ષુની જ આવ્યો લાગે છે કે જેથી તને સોના અને રૂપા વચ્ચેનો તફાવત જણાતો નથી ! ! શુ આ ઢાલ રૂપાથી રસેલી છે ? હું છાતી ઠોકીને કહું છું કે આ ઢાલ સોનાથી જ રસેલી છે ’

બીજો પણ મિજાજનો તિરમારખા હતો એટલે તેણે વળવી ગર્જના કરી ‘ તારા જેવા અછતવના ઇસ્કોતરા વાદીને સોલ કહેવા ભલે તૈયાર હોય પણ હું એ માટે હરગીઝ તૈયાર નથી. હું પણ છાતી ઠોકીને કહું છું કે આ ઢાલ રૂપાથી રસેલી છે, રૂપાથી રસેલી છે ને રૂપાથી રમેલી છે ’

બસ એમ કરતા વાત વધી પડી અને તેઓ મારામારી પર આવી ગયા પણ એવામા ગામલોકો ત્યાં આવી પહોંચ્યા ને તે બંનેની વચ્ચે પડ્યા પછી તેમણે પૂછ્યું ‘ ઓ બહા મુસા ફરો ! તમે શા માટે લડી રહ્યા છો ? જો એનું કારણ અમને જણાવવા જેવું હોય તો જણાવો

તે પરથી પહેલાંજે પ્રત્યુત્તર આવ્યો ‘ આ આધળો એમ કહે છે કે આ ઢાલ રૂપાથી રસેલી છે

અને બીજાંજે જવાબ વાળ્યો ‘ આ મૂર્ખ એમ કહે છે કે આ ઢાલ મોનાથી રસેલી છે

આ સાલળી ગામલોકોએ જણાવ્યું કે જો તમારે બંનેને લડવાનું કારણ આટલું જ હોય તો એક કામ કરો તમે એક બીજાની જગાએ આવી જાઓ અને દાલની બીજી બાજુ જોઈ શો એટલે સાચુ શું છે તે સમજાઈ જશે

હવે મુસાફરોએ તે મુજબ કર્યું ત્યાં સંજો અત્યંત અજાયબી વચ્ચે જોઈ શક્યા કે તે દાલ તો સોનાથી પણ રસેલી હતી અને રૂપાથી પણ રસેલી હતી એટલે તેઓ પોતપોતાની દૃષ્ટિએ સાચા હતા પણ એક બીજાને બહા કશવવા જતા બંને ભૂમ પડ્યા એથી તેમણે એક બીજાની માફી માગી અને પોતપોતાના રસ્તે પડ્યા

જ્યાં એક વસ્તુને બાબુઓ જ બે હોય ત્યાં એક બાબુ સાચી ને બીજી બાબુ ખોટી એમ કહી શકાય નહિ આ બનાવમા સાચા અને ખોટાનું તારણ કાઢવું હોય તો તે નીચે મુજબ કાઢી શકાય

૧ આ દાલ સોનેરી છે પણ રૂપેરી નથી એમ કહેવું ખોટું છે કારણ કે તે રૂપેરી પણ છે

૨ આ દાલ રૂપેરી છે પણ સોનેરી નથી એમ કહેવું ખોટું છે કારણ કે તે સોનેરી પણ છે

૩ આ દાલ સોનેરી છે એમ કહેવું તે અમુક અરે સાચુ છે, કારણ કે તેનો એક ભાગ જરૂર સોનેરી છે, પરંતુ તેટલું જ કહેવાથી દાલનું પૂરું જ્ઞાન થતું નથી તે માટે અન્ય બાબુના જ્ઞાનની અપેક્ષા રહે છે

૪ આ હાલ રૂપેરી છે એમ કહેવું તે પણ અમુક નથી
સાચું છે, કારણ કે તેનો એક ભાગ જરૂર રૂપેરી છે, પરંતુ
તેટલું જ કહેવાથી હાલનું પૂરું જ્ઞાન થતું નથી એટલે તેને
બીજી બાજુ જાણવાની અપેક્ષા રહે છે

૫ આ હાલ સોનેરી પણ છે અને રૂપેરી પણ છે એમ
કહેવું તે સત્ય છે અથવા પૂર્ણ સત્ય છે કારણ કે તે હાલ
સોનેરી પણ છે અને રૂપેરી પણ છે

એટલે જો બાજુભાષી એક બાજુને સાચી ને બીજી બાજુને
જોટી કહેનારા જોને જોટા છે ચોતપોતાનું દષ્ટિબિંદુ રાખી
કરનારા પણ બીજાના દષ્ટિબિંદુનો નિષેધ નહિ કરનારા જો
અમુક અશે સાચા છે ત્યારે જોને બાજુની સાપેક્ષ હકીકતને
સ્વીકાર કરનારા સંપૂર્ણ સાચા છે

હાથીનું નિરીક્ષણ

એક રામનો રસાલો એક ગામથી બીજો ગામ જાય છે
હતો. તેમા કેટલાક ઘોડા હતા, કેટલાક ઊંટ હતા અને એ
સુદર હાથી પણ હતા. આ રસાલો જાણવા ગામડાના
એક ધર્મશાળામા ઘોડાઓ

ગામ લોકોને જાણર પડી એટલે તેઓ એ રસાલો જોવા
આવી પહોંચ્યા તેમા છ આધનાઓ પણ સામેવ હતા. આ
આધનાઓએ હાથી વિષે ઘણું ઘણું સાક્ષ્ય હતું પણ કે
વાર તેને 'જોયો' ન હતો એટલે તેમણે મહાવતને વિનવ્યું
કરી કે-જલ્દા થઈને અમને હાથીને અડકવા દો કે જોધી તે
પર હાથ ફેરવીને તેનું નિરીક્ષણ કરી શકીએ

મહાવત ભલો હતો એટલે તેણે તેમ કરવાની રજા આપી
ને તે છ આધળાઓ હાથીને તપાસવા લાગ્યા તેમ કરતા તે
દરેક આધળાના હાથમા હાથીનું અકેકું અગ આબુ

એકના હાથમા તેનો નિરતર હાલતો કાન આવ્યો

બીજાના હાથમા તેની લાળી મળતી સૂઢ આવી

ત્રીજાના હાથમા તેના વાકડિયા દત્તશળ આગ્યા

ચોથાના હાથમા તેનો ભારખમ પગ આવ્યો

પાંચમાના હાથમા તેનું પહેાડું પેટ આગ્યું

અને છઠ્ઠાના હાથમા તેની પાતળી પૂછડી આવી

હવે તે આધળાઓ પોતાને પ્રાપ્ત થયેલા એકેક અગ
પર ભરાભર હાથ ફેરવીને હાથી વિરેનો પોતાનો અભિપ્રાય
અગટ કરવા લાગ્યા

એકે કહ્યું આ હાથી તો મુપકા જેવો લાગે છે

બીજાએ કહ્યું મને એ સળિવા જેવો લાગે છે

ત્રીજાએ કહ્યું મને એ ભૂગળ જેવો લાગે છે

ચોથાએ કહ્યું મને એ મોટા ધાલવા જેવો લાગે છે

પાંચમાએ કહ્યું મને એ પખાવ જેવો જણાય છે

છઠ્ઠાએ કહ્યું મને એ સાવરણી જેવો જણાય છે

તે દરેક આધળો એમ સમજતો હતો કે પોતાની વાત
સાચી છે અને બીજાની વાત ભૂઠી છે એટલે તેઓ અદર
અદર ચર્ચા કરવા લાગ્યા

પહેલાંએ કહ્યું મારા આગળામા અદ્ભુત સ્પર્શશક્તિ રહેલી છે તેનાવડે હું કોઈપણ વસ્તુ કેવા આકારની છે તે બરાબર જાણી શકું છું તેના આધારે હું જણાવું છું કે આ હાથી સામેલા જેવો નથી, ભૂગળ જેવો નથી, યાલલા જેવો નથી, પખાલ જેવો નથી અને સાવરણી જેવો પણ નથી, એ તો બરાબર સુપડા જેવો જ છે

ખીનએ કહ્યું માણસ માત્ર જૂલને પાત્ર છે આ જગતમા જાએ જ એવો કોઈ મનુષ્ય હશે કે જે જૂલ ન કરે એટલે સંભવિત છે કે તમારું માનવું જૂલભરેલું હોય હું પોતે દરેક વસ્તુનો વિચાર ખૂબ શાત ચિત્તે કરું છું એટલે તેનું સાચું સ્વરૂપ સમજી શકું છું એ આધારે હું કહું છું કે-આ હાથી કોઈ પણ રીતે સુપડા જેવો જણાતો નથી વળી તે ભૂગળ જેવો, યાલલા જેવો, પખાલ જેવો કે સાવરણી જેવો પણ જણાતો નથી એ તો નિશ્ચયપૂર્વક સામેલા જેવો જ જણાય છે, માટે ખીનઓએ પોતાના જૂલભરેલા ખ્યાલમા સુધારો કરો

ત્રીજાએ કહ્યું આ રીતે વાત કરવી એ એક પ્રકારની ચાલાકી જ છે એ તમે શાત ચિત્તે વિચાર કરો છો તો ખીન કાંઈ ગાંજે પીધને વાત કરતા નથી પરંતુ આ કામમા ખરી જરૂર અનુભવની છે અને અનુભવમા હું બધા કરતા ચડિ યાતો છું તેથી હું જણાવું છું કે-આ હાથી સુપડા જેવો, સામેલા જેવો નથી જ! વળી તે ખીનઓ જણાવે છે તેના યાલલા જેવો, પખાલ જેવો કે સાવરણી જેવો પણ નથી એ તો સ્પષ્ટ રીતે ભૂગળ જેવો જ છે માટે ખીનઓએ પોતાની મિથ્યા માન્યતા છોડી દેવી

ચોથાએ કહ્યું તમે બધાએ શુ ધાર્યું છે? એક પોતાની સ્પર્શશક્તિના વખાણ કરે છે, બીજો પોતાના શાત મગજના શુભ ગાય છે અને ત્રીજો વળી અનુભવની આરતિ ઉતારે છે! પણ એમ કરીને છેવટે તો પોતાનો કહો જ ખરો કરવાને મથે છે! પણ અક્ષત કાઈ અધારે વહેચાયેલી નથી દરેક માણસ મા તે યોગીવત્તી હોય છે જ અને આ વાત એવી નથી કે જે સામાન્ય અક્ષતથી સમજાય નહિ એટલે હું તો સારી ને સીધી વાત કહું હું કે-આ હાથી સુપડા, સામેલા, બૂગળ, પખાલ કે સાવરણી જેવો નથી પણ એક મોટા ચાલતા જેવો છે હવે તમારે જેમ માનવું હોય તેમ માનો!

પાંચમાએ કહ્યું ઝાઝી વાતના ગાડા બરાબ એક નાની શી બાબતમાં આટલી બધી ભાવગત શી? એ તો સહુ કોઈ જાણે છે કે-હાથી એક મોટું પ્રાણી છે એટલે તે સુપડા જેવું, સામેલા જેવું, બૂગળ જેવું, ચાલતા જેવું કે સાવરણી જેવું હોઈ શકે નહિ એનો આકાર તો લાખો પહોળો જ હોઈ શકે અને તેથી જ હું કહું છું કે આ હાથી એક મોટી પખાલ જેવો છે ને તમારા મનમાં દુરાશય ન વસ્યો હોય તો મારી વાત માની લ્યો.

છઠ્ઠાએ કહ્યું આ તો યોગી બનાવટની જ વાત છે આ કાઈ સાહેબ બોલને દુરાશયી કહે છે તો તે પોતે કદાચકને ક્યા વરતા નથી? જે વસ્તુ સ્પષ્ટ રીતે સાવરણી જેવી છે તેને પખાલ જેવી પુરવાર કરવાને તૈયાર થવું તે કદાચક જ છે મોટે ઝો મહેરબાનો! ખાની બેઝનુ દહી કરો મા! મારા જેવા ડીબની વાત માની લ્યો કે આ હાથી સુપડા, સામેલા,

ભૂગળ, થાણલા ને પખાલ જેવો નથી પણ માત્ર સાવરણી જેવો જ છે !

આધળાઓની આ ચર્ચા જોતજોતામા વધી પડી ને તે એક ઉચ્ચ તકરારનું રૂપ ધારણ કર્યું તે વખતે હાથીનો મહાવત જે આ બધી ચર્ચા ધ્યાનપૂર્વક સામળી રહ્યો હતો. આગળ આવ્યો ને જોયો એ બધા માણસો ! તમે આ શો શેનો મથાઓ છે ? તમારામાના કાંઈએ પણ હાથીનું નિરીક્ષણ પૂરેપૂરું કરેલું નથી તમે જે કાંઈ જોયું છે તે તો હાથી અંકેકું અંગ જ જોયું છે અને તે પરથી આખા હાથી અભિપ્રાય આપવા મંડી પડ્યા છો. પરંતુ આ હાથી માં રાજનો જોયેલો છે એટલે હું કહું છું કે તે સૂપડા જેવું છે, સામેલા જેવો પણ છે, ભૂગળ જેવો પણ છે, થાણ જેવો પણ છે, પખાલ જેવો પણ છે અને સાવરણી જેવો પણ છે, માટે તમે બધા તમારી દૃષ્ટિએ સાચા હોવા છતાં એક જૂઠા છો અને ખાની માથું ચકવી રહ્યા છો, માટે મહેરબાની કરો અને તમારા રસ્તે બીધાવો.

આધળાઓ તો મહાવતની આ વાત સામળીને સૂપડા થઈ ગયા અને જોડ્યાથાડ્યા વિના પોતાના રસ્તે પડ્યા.

* મગવાન મહાવીરની નિર્વાણશ્રૂતિ નામના લેખમા સાદિ વિદ્વાન કાકાશી મલેનકર જણાવે છે કે અમુક દૃષ્ટિએ જોતા એક એક રીતે દિસે છે બીજી દૃષ્ટિએ તે બીજી રીતે દેખાય છે જ ને જોમ હાથીને જુગી જુગી રીતે તપાસે તેવી આ દુનિયામા આસ્થિતિ ॥

એક વસ્તુને અનેક અંગો હોય ત્યાં કોઈ પણ અંગ વડે તેનું નિરીક્ષણ કરી શકાય છે પણ તેમ કરતા બાધેલો અભિપ્રાય એ પૂણું સત્ય નથી તે દરેક અભિપ્રાય પોતપોતાનું દષ્ટિ બિંદુ રજૂ કરે તેટલા અંગો સાચા છે પણ અસત્ય નથી કે મિથ્યા નથી તે અસત્ય કે મિથ્યા ત્યારે જ બને છે કે ત્યારે તે બીજા સત્ય અંગોનો નિષેધ કરે અહીં આધનાઓએ ત્યાર પોતાનો એવો અભિપ્રાય પ્રગટ કર્યો કે ‘આ હાથી સુપડા જેવો છે’ ‘મને તે સામેલા જેવો લાગે છે’ ‘મને તે બૂગડા જેવો લાગે છે’ ત્યારે તેઓ સત્યની એક બાજુ પ્રગટ કરતા હતા પણ ત્યારે તેમણે એમ કહેવા માંડ્યું કે આ હાથી સુપડા જેવો છે પણ સામેલા વગેરે જેવો નથી, સામેલા જેવો પણ સુપડા વગેરે જેવો નથી ત્યારે તેઓ અસત્ય ફીકત રજૂ કરી રહ્યા હતા, કારણ કે તે હાથી બીજી વસ્તુઓ જેવો પણ હોતો મહાવતનો અભિપ્રાય પૂરેપૂરો સાચો હતો કારણ કે તે હાથીની બધી બાજુઓને બરાબર રજૂ કરતો હતો

કુશલ વૈદ્ય

કુશલ વૈદ્ય જુદા જુદા અનેક રોગોનો ઉપચાર કરતો હતો, તેથી તેના દવાખાનામાં અનેક ભવના દરદીઓ આવતા હતા એક વખત એક દરદીએ પોતાની નાક જતાનીને પૂછ્યું કે વૈદ્યરાજ ! તમે દહીં વિશે શું ધારો છો ? હું દહીં ખાવાનું શરૂ તો કેમ ?

કુશલ વૈદ્ય કહ્યું દહીં તો બહુ ક્ષયકારક, માટે તમે જરૂર ખાવાનું શરૂ

પણી તરત જ બીજા દરદીએ નાક બતાવીને પૂછ્યું
વૈદ્ય મહાશય ! મને પણ દહીં ખાવાનું થયું મન છે,
હું પણ ખાઉં કે કેમ ?

બીજા દરદીનો આ પ્રશ્ન સાંભળીને કુશલ વૈદ્ય બોલી
આ દુનિયામાં ખાવાની વસ્તુઓ કયા ઓછી છે કે તમને
ખાવાનું મન થાય છે ? હું તમને સાફ સાફ જણાવું
જે તમારે ભારી દવા કરવી હોય તો એ નુકશાનકારક
અડચણ નહિ તેમ છતાં જો ખાશો તો તેનો જોખમકારક

‘ તમે પણ કમઘણ છે વૈદ્યશય ! ’ દહીં વિષેના બે
અભિપ્રાય સાંભળીને ત્યાં બેઠેલા એક ઓળખીતો
બોલી ઉઠ્યો ‘ હું તો આજ મુઘી એમ જ સમજતો
તમે સિદ્ધાતવાદી અને એકવચની છો, પરંતુ હવે
વાતમાં પણ બે રંગ જણાવા લાગ્યા છે એકને તમે
કે દહીં ક્ષાયદાકારક છે અને બીજાને તમે કહો છો
નુકશાનકારક છે, તો આમાં અમારે શું સમજવું ?
ક્ષાયદાકારક છે કે નુકશાનકારક ? ’

કુશલ વૈદ્યે કહ્યું તમારા જેવા સમજી અને શાણા
ને આ શબ્દો બોલવા ચોક્કસ નથી, કારણ કે હું જ
સિદ્ધાતવાદી રહ્યો છું, આજે પણ સિદ્ધાતવાદી જ
અવિધ્યમાં પણ તે પ્રમાણે જ વર્તવાની ઇચ્છા રાખું છું
અસત્ય વચન બોલવું કે કોઈની બનાવટ કરવી
સ્વસ્થાવમાં જ નથી હમણાં દહીં વિષે મેં જે કાંઈ
પૂરી પ્રામાણિકતાથી જ કહ્યું છે તે તે

આ વૈદ્ય ખરેખર સિદ્ધાંતવાદી હતો અને પરાંપકારી તથા પરગણુ તરીકે પ્રસિદ્ધ થયેલો હતો તથા કોઈ પણ કસ્ટમર જુદું બોલતો નહિ તેથી પેલા માણસને પોતાના સહના વચન માટે પસ્તાવો થયો તેણે નમ્રતાથી કહ્યું 'વૈરાજ' મને માફ કરો મારાથી આ શબ્દો જરા ઉતાવળમા બોલાઈ જવાયા છે, પણ હું હૃદયથી માનું છું કે આપ અસત્ય બોલો તેમ નથી કે કોઈની બનાવટ કરો તેમ નથી પરંતુ મારી સામાન્ય બુદ્ધિમા એ વાત નથી ઉતરતી કે એક જ વસ્તુ કાયદાકારક અને નુકશાનકારક બને કેમ હોઈ શકે? યા તો તે કાયદાકારક હોવી જોઈએ યા તો તે નુકશાનકારક હોવી જોઈએ, મોટું કૃપા કરીને આપે જે કાંઈ કહ્યું તેનો સ્પષ્ટ ખુલાસો કરો.

કુશલ વૈદ્યે કહ્યું હવે નમારી વાત બરામત છે ટોઈ પણ વાતનું રહસ્ય આપણાવી ન મમજાત તો તેના વિષે ગમે તેમ બોલી નાખવું, તેના કરતા તે વસ્તુને સમજવાનો પ્રયત્ન કરવો એ જ શોભાસ્પદ છે આપણે જે કાંઈ જાણીએ છીએ ને માનીએ છીએ, તે દરેક વસ્તુનું માપ કાઢવાને પૂરતું નથી હોયે માગ અભિપ્રાયનો ખુલાસો કરી પહેલા દરદીની નાડ બોના જ હું સમજી ગયો કે તે જૂના મરડાનો દરદી છે આ દરદીને માટે દહીંનો ઉપયોગ કાયદાકારક મનાય છે તેથી મેં કહ્યું કે 'દહીં તો જાહુ કાયદાકારક, માટે તમે જરૂર ખાવાનું રાખો' ત્યાર પછી બીજા દરદીએ મને નાડ ગત્તાવી તે કદનો આગરી હતો અને હું અનુમાનથી સમજી શક્યો કે તે દરદી ખાવા-પીવાની બાબતમા જરૂર બેકાબૂ હશે આ રોગવાગાને માટે દહીં નુકશાનકારક રાવાથી મેં જણાવ્યું કે 'આ દુનિયામા

ખાવાની વસ્તુઓ ક્યા ઓછી છે કે તમને દહીં ખાવાનું મન થાય છે ?' મતવળ કે તમે ખાઈ શકો તેવી પથ્થ ચીજે ઘણી છે અને તે જ તમારે ખાવી જોઈએ પરંતુ તેના સ્વભાવ જોતા માગી આ શિખામણ કારગત થશે કે કેમ એ બાબતમાં હું શકારૂપદ હતો, તેથી મેં વધારામાં જણાવ્યું કે 'જો તમારે' મારી દવા કરવી હોય તો એ નુકશાનકારક ચીજને અડશે નહિ, તેમ છતાં જો અડશે તો તેના જોખમદાર હું નથી' આ કહેવામાં મારો બીજો ઉદ્દેશ એ પણ હતો કે તેને હું જે દવા આપવાનો હતો તે રાસાયણિક હતી અને તેમાં દહીંની વપરાશ બિલકુલ થા-ની શકતો નથી હવે તમે જ કહો કે-આ વાતમાં મેં શું અસત્ય કહ્યું ? અને મહેરબાન ! તમારે તો દહીંને ફાયદાકારક ને નુકશાનકારક બને માનવાનું છે જો શરીરની સ્થિતિ જોઈને સત્તુ અનુસાર યોગ્ય પ્રમાણમાં લેશો તો તે ફાયદાકારક છે અને જો શરીરની સ્થિતિની દર કાર કયા વિના સત્તુ જોતો ગમે તેમ વાપરશો તો તે નુકશાનકારક છે

આ સાબળીને પેલા માણસે કાનની બૂદ પકડી પણ હજીય તેના મનનું જોઈએ તેવું સમાધાન થતું ન હતું એટલે તેણે કહ્યું 'વૈધરાજ ! એ વાત તો તદ્દન સાચી છે કે એ દહીં ઋતુ-એઋતુ અને ગમે તેમ ખાઈએ તો નુકશાન કરે, પણ હું તો એ જાણવા માગું છું કે દહીં પોતે લાભકારક કે નુકશાનકારક ?

કુશળ વૈદે કહ્યું 'દહીં પોતે તો લાભકારક પણ નથી ને નુકશાનકારક પણ નથી કારણ કે લાભ અને

તેના સ્વભાવિક ગુણો નથી એ તો વાપરનારનો તેના વિષેનો અભિપ્રાય છે એટલે કોઈને માટે તે લાભકારક હોય અને કોઈને માટે નુકશાનકારક હોય જેવો તેનો વાપરનાર !

‘ ત્યારે દુનિયામાં અમુક વસ્તુ સારી ને અમુક વસ્તુ ખોટી કહેવાય છે તેનું કેમ ? જો વસ્તુ પોને સારી કે ખોટી ન હોય તો લોકો એને સારી કે ખોટી શા માટે કહે ? ’ એવા માણસે જિજ્ઞાસાથી પ્રશ્ન કર્યો

કુશલ વૈદે જણાવ્યું ‘ અમુક વસ્તુ સારી ને અમુક વસ્તુ ખરાબ, એમ કહેવું એ અભિપ્રાય જ છે, પરંતુ એ અભિપ્રાય ત્યારે ધણા લોકોનો હોય છે ત્યારે સામાન્યપણે એમ કહેવાય છે કે અમુક વસ્તુ સારી છે અથવા અમુક વસ્તુ ખરાબ છે પણ તેનો અર્થ એ નથી થતો કે તે બધા સંયોગોમાં બધાને માટે સારી છે કે બધાને માટે ખરાબ છે હાથના તરીકે સાબર સડું સાગી કહેવાય છે, તે સામાન્ય ઉપયોગને લક્ષ્યમાં રાખીને જ કહેવાય છે, પરંતુ તે જ સાકર જો કંઈક વરવાલાને કે સન્નિપાતના ફરદીને આપી હોય તો ? તેને માટે એ ખરાબ જ કહેવાશે એટલે કોઈ પણ વસ્તુ અમુક ઉપયોગથી કે અમુક દૃષ્ટિથી જ સારી કહેવાય છે ને અમુક ઉપયોગ કે અમુક દૃષ્ટિથી જ ખરાબ કહેવાય છે તેવા કોઈ પણ ઉપયોગ વિના કે તેવી કોઈ પણ દૃષ્ટિ વિના માત્ર સારા કે ખોટાનો વ્યવહાર થઈ શકેના નથી હું માનું છું કે મારા આટલા ગુણસાથી તમને સંતોષ થશે હશે ને દહીં લાભકારક પણ કે ને નુકશાનકારક પણ છે એ કથનની વાસ્તવિકતા સમજાઈ હશે

પેલા માણસને હવે વિશેષ કાંઈ પૂછવાનું ન હતું તેથી તેણે વૈધનો આભાર માન્યો અને તેની કૃપાલતાની ભારોભાર પ્રશંસા કરી તેમનો આ વાર્તાલાપ શાંતિથી સાંભળી રહેવા બીજા દરદીઓએ પણ તેમા પોતાનો સૂર પૂરાવ્યો.

અસત્ય અને અત્યની વ્યાખ્યા

આ દૃષ્ટાન્તોથી એ હકીકત સિદ્ધ થાય છે કે પરસ્પર વિરોધી લાગતી એવી બે બાજતો એક જ વસ્તુમા સંભવી શકે છે અને તે બંને વાસ્તવિક હોય છે, એટલે તેમા એક સાચી અને બીજી ખોટી એમ હોતું નથી પરંતુ તે બંને બાજતો સાપેક્ષ હોઈને જ્યારે બંનેનો સ્વીકાર કરવામા આવે છે ત્યારે જ પૂર્ણ સત્ય પ્રગટ થાય છે એટલે

(૧) દ્રવ્યને અનુલક્ષીને થયેલું નિરીક્ષણ સાચું છે અને પર્યાયને અનુલક્ષીને થયેલું નિરીક્ષણ ખોટું છે, એમ કહેવું એ અસત્ય છે-મિથ્યા છે, તથા—

(૨) પર્યાયને અનુલક્ષીને થયેલું નિરીક્ષણ સાચું છે અને દ્રવ્યને અનુલક્ષીને થયેલું નિરીક્ષણ ખોટું છે, એમ કહેવું પણ અસત્ય છે-મિથ્યા છે, પરંતુ—

(૩) દ્રવ્યને અનુલક્ષીને થયેલું નિરીક્ષણ પણ વાસ્તવિક છે અને પર્યાયને અનુલક્ષીને થયેલું નિરીક્ષણ પણ વાસ્તવિક છે, એમ કહેવું સાચું છે અને તેથી

(૪) વિશ્વ વ્યવસ્થા અને તેનો વ્યવહાર બરાબર સમજવાને માટે દ્રવ્ય તથા પર્યાય ઉભયને અનુલક્ષીને નિરીક્ષણ કરવું એ જ વ્યાજબી ॥

અનેકાન્તદષ્ટિ

વસ્તુની એક જ બાજુ તરફ દર્શાવું—વસ્તુના એક જ છેદ પર નજર રાખવી અને તેના વિષે અભિપ્રાય બાધવો એને (એક-અંત) એકાન્તદષ્ટિ કહેવામાં આવે છે તેથી વસ્તુની બંને બાજુને જોનારી—વસ્તુના બંને છેદને લક્ષ્યમાં લેનારી અને તે રીતે અભિપ્રાય બાધનારી દષ્ટિ અનેમત કહેવાય છે આવી અનેકાન્તદષ્ટિ રાખ્યા સિવાય કોઈ પણ વસ્તુને વિશદ બોધ થઈ શકતો નથી, કોઈપણ ઘટનાનું જડું રહસ્ય સમજી શકાતું નથી કે કોઈ પણ દૃઢ પ્રશ્નનો યોગ્ય નિવડો લાવી શકાતો નથી તેથી વિચાર અને વ્યવહાર એ બંને ક્ષેત્રમાં અનેકાન્તદષ્ટિ એક સરખી ઉપયોગી છે જે તત્ત્વજ્ઞાન, ધર્મ, સાહિત્ય, કલા કે વિજ્ઞાનના વિધ-વિધ ક્ષેત્રોમાં થયેલી પ્રગતિનો આજ સુધીનો ઇતિહાસ તપાસવામાં આવે તો આ વાતની ચૂરી પ્રતીતિ થશે

મનુષ્ય અને તેના સુખ દુઃખનો વિચાર અનેક દષ્ટિએ કરતા જ તત્ત્વજ્ઞાનનો ઉદય થયો વ્યક્તિ અને સમાજનો સબધ અનેક દષ્ટિએ વિચારતા જ ધર્મનું તત્ત્વ મળી આવ્યું હૃદયગત બાવોને આકાર આપવાની અનેકવિધ દષ્ટિમાંથી જ સાહિત્ય અને કલા નિર્માણ થયા અને એક વસ્તુને અનેક દષ્ટિએ અનેક રીતે તપાસવાના પ્રયાસમાંથી જ વિજ્ઞાન અસ્તિત્વમાં આવ્યું જે તે પૂર્વકાલીન રૂઢ માન્યતાઓને પકડીને બેસી રહ્યું હોત તો તેની કોઈ પણ શોધગોળ અમલમાં આવત ખરી? દાખલા તરીકે ‘લોખંડ બહુ ભારે છે અને પાણીમાં તે ડૂબી જાય છે,’ આવી એકાન્ત રૂઢ માન્યતા લાખા વખતથી પ્રચલિત હતી પરંતુ વિજ્ઞાને તેને ખીણ દષ્ટિએ જોવાનો

પ્રયાસ પણ ચાલુ રાખ્યો અને તેમ કરતા તેને જણાઈ આવ્યું કે લોખંડ અમુક સયોગોમા હલકું પણ છે અને તેથી પાણીમા તરી શકે તેમ છે તેના આ અનેકાતદષ્ટાને લોખંડની સ્ટીમરો તરતી થઈ તથા ડુબક ક્રિસ્ટીઓ દરિયાના પાણીમા ડુબકીઓ ભારીને ચાલવા લાગી વળી શબ્દ સખ ધમા જૈનદર્શન સિવાય બીજા બધાની માન્યતા એવી હતી કે તે અફૂંપી છે અને તેથી કોઈ પણ રીતે પકડી ગમય તેવો નથી, પરંતુ વિજ્ઞાન આ એકાતદષ્ટિને વગળી રહ્યું નહિ તેણે તો અનેકાતદષ્ટિને ઉપયોગ જ ચાલુ રાખ્યો અને ત્યારે જ તે જાણી શક્યું કે શબ્દ ફૂંપી છે અને તેવી અમુક સયોગોમા તે પકડી શકાય તેવો છે તેના આ જાતના જ્ઞાનમાથી આમોદ્ધાન, ટેલિદ્ધાન અને રેડિયો જેવા સાધનો હસ્તીમા આવ્યા એ જ મુજબ હરેક શોધખોળનું સમજવાનું છે

અનેકાન્તદષ્ટિનું મહત્ત્વ

જ્ઞાનપ્રાપ્તિના મુખ્ય સાધનો અભ્યાસ, તુલના અને સમન્વય મનાય છે પરંતુ અનેકાતદષ્ટિ ન હોય તો તેમાનું કોઈ પણ સાધન સંભવી શકે ખરું ? વસ્તુઓને અનેક દષ્ટિએ જોવી અને તપાસવી એ અભ્યાસ છે વસ્તુઓમા રહેલા વિવિધ ગુણોને અનેક દષ્ટિએ સરખાવવા એ તુલના છે અને વસ્તુઓમા રહેલા વિરુદ્ધાવિરુદ્ધ અનેક ગુણોમા સમાનતા શોધવી એ સમન્વય છે એટલે અનેકાતદષ્ટિ ન હોય તો અભ્યાસ સંભવતો નથી, અનેકાતદષ્ટિ ન હોય તો તુલના થઈ શકતી નથી અને અનેકાતદષ્ટિ ન હોય તો સમન્વય સાધી શકાતો નથી તાત્પર્ય કે જો અનેકાતદષ્ટિને આગળ કરીને ચાલવામ

આવે તો જ સત્યપ્રાપ્તિ તરફ ઝડપી કૂચ કરી શકાય છે અને જ્ઞાનના બહોળા વિશ્વાસ લાયક ઉમેરા કરી શકાય છે

વ્યવહાર તરફ નજર કરો તો ત્યાં પણ અનેકાદર્શિની જ સફલતા જણાયે જે મનુષ્ય પોતાના ‘એક’નો વિચાર કરે છે તે સ્વાર્થ અને એકવર્ણિ ગણાય છે, જ્યારે ‘અનેક’નો વિચાર કરનાર વિવેકી અને પરમજ્ઞ ગણાય છે વળી જે મનુષ્ય પિતા, માતા, પત્ની, પુત્ર, પુત્રીઓ કે સ્વજન એ બધા પર સરખી નજર ન રાખતા તેમના કોઈ એક તરફ જ ઢળેલો રહે છે, તેનો વ્યવહાર શીઘ્ર બગડે છે અને તેથી તે અનેક પ્રકારની વિડબનાને પાત્ર બને છે, તે જ રીતે જે મનુષ્ય પોતાને પાનાચંદ તરીકે, આણંદ કર તરીકે, પૃથ્વીરાજ તરીકે કે પૂજા તરીકે માત્ર ‘એક’ ગણે છે, તે આ જગતમા પોતાનું કર્તવ્ય બરાબર બજાવી શકતો નથી જ્યારે પોતાને પાનાચંદ, આણંદ કર, પૃથ્વીરાજ કે પૂજા ઉપરાંત કોઈનો પુત્ર, કોઈના પિતા, કોઈનો પતિ, કોઈનો બાઈ, કોઈનો કાકો, કોઈનો મામો, કોઈનો પુત્રો કે કોઈ ગામ, નગર અથવા દેશનો વતની તથા કોઈ પણ જ્ઞાતિ, સમાજ કે ધર્મનો સભ્ય એમ અનેક પ્રકારનો ગણે છે, તે જ પોતાની ફરજ યથાર્થ રીતે બજાવી શકે છે અને તેને જ ખરી સફલતા પ્રાપ્ત થાય છે

જે મનુષ્યો એમ માને છે કે ‘વિવિધ દૃષ્ટિબિંદુઓ ધરાવતા બે પક્ષમા એક સાચો અને બીજો ખોટો હોવો જોઈએ, પરંતુ બે બે ખોટા કે બે બે સાચા હોઈ શકે નહિ’ તેમણે પોતાની આ માન્યતા વ્યવહારના મેદાનમા કસી જોવા જેવી છે ધારો કે સાસુ અને વહુ વચ્ચે ઝઘડો બાગ્યો ૬ અને તે કોઈ

પણ રીતે પતતો નથી આવા પ્રસંગે તે કુટુંબનો અગ્રણી શું કરશે ? જો એકને સારી કે સાચી કહેશે ને બીજાને ખરાબ કે ખોટી કહેશે તો એ અઘડો ક'ની પતશે ખરો ? એવા પ્રસંગે ધાવકાઈથી એમ જ કહેવું પડશે કે 'તમારી પણ ભૂત છે અને તમારી પણ ભૂત છે, માટે શાલ્વા થઈને મમલ જાઓ' અથવા 'તમે બને ડાહ્યા થઈને આ શું કરો છો ? માટે હવે શાત થાઓ' અનેક-નદિની આથી વિશેષ સપૂળતા બીજી કઈ દાખ શકે ?

અનેકાતદષ્ટિનો સ્વીકાર

અનેકાતદષ્ટિનો સ્વીકાર એક યા બીજા સ્વરૂપે જગતના તમામ પ્રમિદ્ધ દર્શનોએ અને તત્ત્વવેત્તાઓએ કરેલો છે. જગ વેદમા જણાવ્યું છે કે 'નાસદાસીન્ન સદાસીચ્છદામીમ્' (૧૦-૧૨૬-૧) અર્થાત્ એ વખતે સત્ પણ ન હતું અને અમત્ પણ ન હતું ઇંશાવારથોપનિષદમા જણાવ્યું છે કે 'તદેજતિ તદ્વેજતિ તદ્દદુરે તદ્વતિકે' (૫) અર્થાત્ તે હાલે છે અને નથી હાલતો તથા તે દૂર પણ છે અને નજીક પણ છે કઠોપનિષદમા પ્રહ્લાદુ વર્ણન કરતા કહ્યું છે કે 'જજોરણિ યાન્ મદતો મહીયાન્' (૨-૧૦) અર્થાત્ તે અણુથી પણ નાનો છે અને મહાનથી પણ મહાન છે વગી ધીમહી ભગવદ્ગીતામા કહ્યું છે કે 'સન્યાસ કર્મયોગઃ નિ ધ્યેયસકરાતુમૌ' (૫-૬) અર્થાત્ સન્યાસ અને કર્મયોગ બંને ઉત્તમ છે

વેદાન્તના અનિર્વચનીય વાદમા, કુમારિલના સાપેક્ષવાદમા અને બૌદ્ધોના મધ્યમ માર્ગમા એક પ્રકારની અનેકાતદષ્ટિ નહિ તો બીજી શું છે ?

શ્રીક દર્શનમાં એમ્પીરિકીસ, એપીસ્ટેમ્ અને અનૈ-
ક્સાગોરસ દાર્શનિકોએ ઇલિયટિક્સના નિત્યવાદ અને હેગેલિ
ટસના દાલ્લિકવાદનો સમન્વય કરીને નિત્યદર્શનમાં રહેલા પાર્થોમા
આપેક્ષિક પરાવર્તનનો સિદ્ધાંત સ્વીકારેલા છે પશ્ચિમના
આધુનિક વિચારકોમાં પણ આ જાતના વિચારોની કમી નથી
દાખલા તરીકે જર્મનીનો પ્રખ્યાત તત્ત્વવેત્તા હેગલ કહે છે કે-
વિરુદ્ધધર્માત્મકતા એ જ આ સંસારનું મૂલ્ય છે કોઈ વસ્તુનું
યથાર્થ વર્ણન કરવા માટે એ વસ્તુ સંબંધી સંપૂર્ણ સત્ય
કહેવાની સાથે એ વસ્તુના વિરુદ્ધ ધર્મોનો સમન્વય કેમ થઈ
શકે એ બતાવવું જ જોઈએ નૂતન વિજ્ઞાનવાદનો પ્રચારક
ફ્રાઈડે જણાવે છે કે-ખીજી વસ્તુઓ સાથે જીવના કરવાથી
પ્રત્યેક વસ્તુ આવશ્યક અને અનાવશ્યક એમ બે રીતે મિલ્લ
થાય છે માનસશાસ્ત્રના વિદ્વાન પ્રો. વિલિયમ જેમ્સ કહે છે
કે-આપણી દુનિયા અનેક છે સાધારણ મનુષ્ય એ દુનિયાનું
જ્ઞાન એક ખીજથી અસંબદ્ધ અને અનપેક્ષિત કરે છે પરંતુ
પૂર્ણ તત્ત્વવેત્તા તે જ છે કે જે બધી દુનિયાઓને એક ખીજથી
સંબદ્ધ તથા અપેક્ષિત રૂપમાં જાણે છે આવા જ વિચારો
નૈયાયિક જેસેફ, પેટ્રી અને એડમન્ડ હ્યુમ્સ આદિ વિદ્વાનોએ
પ્રગટ કરેલા છે

અનેકાતવાદ એ જ સ્થાદવાદ

અનેકાતદર્ષિ એક મા ખીજ રૂપે સર્વત્ર સ્વીકારાયેલી રોવા
છતા તેનું સ્પષ્ટ અને વ્યવસ્થિત નિરૂપણ કરીને તેની એક
વાદ (સિદ્ધાંત) તરીકે સ્થાપના કરનાર તો જૈનધર્મ જ છે

અને કદાચ એકનો જ છે આ વાદને આધારે થતી વાક્યરચનામા 'સ્યાત્' પદની પ્રધાનતા હોય છે, જેમ કે —

(૧) સ્યાદ્ અસ્તિ આ વસ્તુ અમુક અપેક્ષાએ છે

(૨) સ્યાદ્ નાસ્તિ આ વસ્તુ અમુક અપેક્ષાએ નથી

(૩) સ્યાદ્ અસ્તિનાસ્તિ આ વસ્તુ અમુક અપેક્ષાએ છે અને અમુક અપેક્ષાએ નથી

(૪) સ્યાદ્ અવકલ્પ આ વસ્તુ બે વિરુદ્ધ અપેક્ષાથી કહી શકાય તેવી નથી એટલે અવકલ્પ ય છે

(૫) સ્યાદ્ અસ્તિ અવકલ્પ આ વસ્તુ અવકલ્પ હોવા છતાં અમુક અપેક્ષાએ છે

(૬) સ્યાદ્ નાસ્તિ અવકલ્પ આ વસ્તુ અવકલ્પ હોવા છતાં અમુક અપેક્ષાએ નથી

(૭) સ્યાદ્ અસ્તિનાસ્તિ અવકલ્પ આ વસ્તુ અવકલ્પ હોવા છતાં અમુક અપેક્ષાએ છે અને અમુક અપેક્ષાએ નથી, તેથી તેને સ્યાદ્વાદ પણ કહેવામા આવે છે

કલિકાલસર્વેશ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય તેમના પ્રસિદ્ધ વ્યાકરણમા 'સિદ્ધિ સ્યાદ્વાદાત્' એ સૂત્ર પરની સ્વોપસૃષ્ટિમા જણાવે છે કે 'સ્યાદિત્યવ્યયમનેકા તદ્યોતકમ્ । તત્ સ્યાદ્વાદોડનેકાતવાદ 'સ્યાત્' અવ્યય અનેકાન્તતુ યોતક છે, તેથી સ્યાદ્વાદ એ અનેકાન્તવાદ છે એ 'સ્યાત્' નો અર્થ 'કથયિત્' કે 'કેાઈ અપેક્ષાથી' એ પ્રમાણે કરીએ તો એક જ વસ્તુમા અનેક ધર્મોનો સ્વીકાર કરવાનો પ્રસંગ ઉભો થાય

ઉ, જે અનેક-તવાહ અને સ્યાદ્વાદની અભિજ્ઞતાને જ પ્રકટ કરે છે આ વાદ અપેક્ષાપ્રધાન હોવાથી દેટવાનું તેને અપેક્ષા વાદ તરીકે પણ ઓળખે છે

અ્યાદ્વાદનું સાહિત્ય.

અનેક તવાહ, અપેક્ષાવાદ કે સ્યાદ્વાદનું મહત્ત્વ અને સ્વરૂપ સમજવા માટે નીચેનું સાહિત્ય જોવાની જરૂર છે

(૧) જૈનાગમો-આચારાગ સૂત્ર, સૂત્રકૃત્તાગ સૂત્ર, ભગવતી સૂત્ર, શાતાધર્મકથા વગેરે

(૨) જૈનાગમોનું ટીકા સાહિત્ય-ઉપગ્રન્થ સૂત્રે પર સ્વયંદેવી નિયુક્તિઓ, ચૂર્ણિઓ તથા ટીકાઓ

(૩) શ્રી ઉમાસ્વાતિકૃત તત્ત્વાર્થબોધ

(૪) શ્રી કુલકુદ્યાચાર્યકૃત પચાસ્તિકાય અને સમ્પદસૂત્ર

(૫) શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકરકૃત સન્મતિવર્ક અને ચંદ્ર-સૂત્ર

(૬) શ્રી મમન્તભદ્રકૃત આત્મમીમાસા

(૭) શ્રી મદ્વવાદીકૃત દ્વાદશારનયચક્ર

(૮) શ્રી જિનભદ્રગણિ સુભાગ્યમણિકૃત વિશ્વેશ્વરસ્વક સૂત્ર

(૯) શ્રી અકલકૃત તત્ત્વાર્થ ચંદ્રકર્ણિક

(૧૦) શ્રી હરિભદ્રસૂરિકૃત અનેકતત્ત્વાર્થસમુચ્ચય, રામ-વાર્તાસમુચ્ચય તથા પદ્મશૈવસમુચ્ચય

(૧૧) શ્રી વિદ્યાનંદકૃત તત્ત્વાર્થ શ્લોકવાર્તિક, અષ્ટસહસ્રી અને આત્મપરીક્ષા

(૧૨) શ્રી અભયદેવસૂરિકૃત સન્મતિતર્ક ટીકા (વાદમહા ભૂવ) તથા પ્રમેયક્રમનમાર્ત ૬

(૧૩) શ્રી વાઢિદેવસૂરિકૃત પ્રમાણનયતત્ત્વજોડાલ કાગ અને તે પરની સ્યાદ્વાદરત્નાકર નામની ટીકા

(૧૪) શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યકૃત અન્યયોગવ્યવરૂદ્ધિકા, અયોગવ્યવરૂદ્ધિકા તથા પ્રમાણભીમાસા

(૧૫) શ્રી મહિપેશ્વસૂરિકૃત સ્યાદ્વાદમ જરી ટીકા

(૧૬) શ્રીમદ્ વયોવિજયજીકૃત નયોપદેશ, નયરહસ્ય, નય પ્રતીપ, ન્યાયખંડનખાદ્ય, ન્યાયાજોક, શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચય પરની ટીકા, સ્યાદ્વાદકટપવતા તથા અષ્ટસહસ્રી ટીકા

આ ઉપરાંત નોધપાત્ર સાહિત્યનો જ છે તે સિવાય બીજી પણ નાની મોટી અનેક કૃતિઓ ઉપલબ્ધ છે

સ્યાદ્વાદ વિષે ગેરસમજ અને અનુભવ પ્રચાર

સ્યાદ્વાદ પર સ્વાયેભા સાહિત્યદ્વારા તેનો યોગ્ય પરિચય કરવાને બલે તેનું ઉપરટપકે નિરીક્ષણ કરીને કેટલાક વિદ્વાનોએ તેને સશયવાદ કે અનિશ્ચિતવાદ તરીકે જાહેર કર્યો છે. આ પ્રવૃત્તિ શ્રીમદ્ધકરાચાર્યથી માંડીને આજના સુપ્રસિદ્ધ વિચારક પ્રો. રાધા કૃષ્ણન સુધી જોઈએ કે વત્તા અશે ચાલુ રહેલી છે અને કેટલાકેએ તેનું ખંડન કરવાનો પ્રયાસ પણ

કર્યો છે પરંતુ આ પ્રવૃત્તિ કેટલી સમુચિત ગણી શકાય તેનો ખ્યાલ નીચેના સત્યપ્રિય તટસ્થ વિચારકોના અભિપ્રાય પરથી આવી શકશે.

અભ્યાસીઓના અભિપ્રાય

શ્રીમાન્ પડિત ગંગાનાથ જી એમ એ, ડી લીટ્ એક સ્થાવે જણાવે છે કે-જ્યારથી મેં શકરાચાર્ય દ્વારા થયેલું જૈન સિદ્ધાંતનું (અનેકાંતવાદનું) અંત વાચ્યું ત્યારથી મને ખાતરી થઈ કે આ સિદ્ધાંતમાં ઘણું મહત્ત્વ રહેલું છે, જેને વેદાન્તના એ આચાર્ય સમજ્યા નથી જો તેમણે જૈન ધર્મના મૂળ ગ્રંથો જોવાનું કદ ઉઠાવ્યું હોત તો તેમને એનો વિરોધ કરવા જેવી કોઈ વાત દેખાત નહિ.

ગુજરાતના પ્રસિદ્ધ સાક્ષર શ્રી આનંદરાજ કર બાપુભાઈ ધ્રુવ જે વર્ષો સુધી કાશી હિંદુ વિદ્યાપીઠના આચાર્ય હતા, તેમણે એક માનનીય વ્યાખ્યાનમાં જણાવ્યું છે કે-સ્યાદાદને સિદ્ધાંત એનીકરણના દૃષ્ટિબિંદુને આપણી સમક્ષ રજૂ કરે છે. શકરાચાર્યે સ્યાદાદ ઉપર જે આક્ષેપો કર્યા છે તે એના મૂળ રહસ્યની સાથે ખિલકુલ સંબંધ ધરાવતા નથી એ તો એક વાત સિદ્ધ છે કે વિવિધ દૃષ્ટિબિંદુથી નિરીક્ષણ કર્યા વિના આપણે કોઈ પણ વસ્તુ પૂર્ણરીતે જાણી શકતા નથી, અને તેથી જ સ્યાદાદ ઉપયોગી અને સાર્થક છે. મહાવીરના બતાવેલા સ્યાદાદને લોકો સંશયવાદ કહે છે પણ હું એ વાતનો સ્વીકાર કરતો નથી. સ્યાદાદ એ સંશયવાદ નથી પણ આપણને એક દૃષ્ટિબિંદુ પૂરું પાડે છે અને વિશ્વનિરીક્ષણ માટે નવો પાઠ આપે છે.

હિંદના વિદ્વાન માહિત્યકાર કાકા શ્રી કાલેવકર જણાવે છે કે-એક જ સત્ય અનેક રૂપમાં પ્રગટ થાય છે એક એક જાતિ, એક એક જમાનો અને એક એક દેશ સત્યના એક એક અંશનું પ્રકાશ કરી શકે છે અને તેથી પરસ્પર વિરોધી દેખાતી છતાં બધી દૃષ્ટિઓ સાચી હોય છે, એ જૈનોના સ્યાદાદંતુ તત્ત્વ હિંદુસ્તાનના આખા ઇતિહાસમાં ઘડાયેલું આપણું જોડે છે. બીજી તરફ તેઓ 'ભગવાન મહાવીરની નિર્વાણભૂમિ' નામના લેખમાં જણાવે છે કે-અમુક દૃષ્ટિએ જોતાં એક વસ્તુ એક રીતે દિસે છે, બીજી દૃષ્ટિએ તે બીજી રીતે દેખાય છે જન્મમાર્ગો જેમ હાથીને જુગી જુગી રીતે તપાસે તેવી આ દુનિયામાં આપણી સ્થિતિ છે.

મહાગત મૈત્રેયુર નરેશે એક માનનીય વ્યાખ્યાનમાં જણાવ્યું હતું કે-જૈન ધર્મના અનેકાતવાદે તમામ ધર્મો, ક્રિદ્ધસુદીઓ અને સુક્તિવાદનું એકજ શોધેલું છે.

પડિત હસરાજજી શર્માએ 'દર્શન અને અનેકાતવાદ' એ નામના પુસ્તકમાં જણાવ્યું છે કે-અનેકાતવાદ એ અનુભવ સિદ્ધ, સ્વાભાવિક અને પરિપૂર્ણ સિદ્ધાન્ત છે.

આ જ રીતે બીજા અનેક તટસ્થ વિદ્વાનોએ આ સિદ્ધાન્તના મહત્ત્વને સ્વીકાર્યું છે, જેમાં યુગપુરુષ મહાત્મા ગાંધીજીનો પણ સમાવેશ થાય છે તેઓએ જણાવ્યું છે કે-અનેકાતવાદ મને બહુ પ્રિય છે તેમાંથી હું મુસલમાનોની દૃષ્ટિએ તેમનો, ખ્રિસ્તીની દૃષ્ટિએ તેમનો વિચાર કરતા શીખ્યો. મારા વિચારોને કોઈ ખોટા ગણે ત્યાં મને તેના અજ્ઞાન વિષે પૂર્વે રાષ

ચક્રો હવે હું તેઓનું દષ્ટિબિંદુ તેઓની આંખે ભેળું શકું
હું કેમ કે હું જગતના પ્રેમનો ભૂખ્યો છું અનેકાતવાંતું
મૂળ અહિંસા અને સત્યનું યુગલ છે

સ્વાદ્વાદનો મદેશ

સ્વાદ્વાદનો સંદેશ એ છે કે-મિથ્યા માન્યતા અને તેના
આગ્રહમાથી દુરાગ્રહ પેદા થાય છે, દુરાગ્રહમાથી ક્રોધ અને
ક્રમસના બીજ વધાય છે અને ક્રોધ કે ક્રમસના બીજમાથી
મોટા ઝઘડા કે લડાઈઓ ફાટી નીકળે છે, જે પોતાને તથા
આસપાસના સઘળાને ખુત્તાર કરે છે, તેથી સાનુ એ છે કે-
દુરાગ્રહને છોડી દેવો અને માધ્યસ્થતાને ધારણ કરવી, જેવી
દરેક વસ્તુનો વિચાર નિષ્પક્ષપાતપણે કરી શકાય અને તેમા
સાચુ શું છે અને ખોટું શું છે? તે ચર્ચા રીતે બહુ શકાય

ઉપમહાર

જુદા જુદા કથનો અને મતનમાથી યોગ્ય સાર ગ્રહણ
કરવો અને 'મારું તે સાચું નહિ' પણ 'સાનું તે મારું'
એ સિદ્ધાંતને અનુસરી જ્યાં સત્ય જણાય ત્યાંથી તેને ગ્રહણ
કરવું અને તે બધાનો ઉપયોગ રમદેશ રહિત થવામા કરવો
કે જેના પરિણામે સુખિતનું મંગલ સુખ અવશ્ય મળેલી શકાય

સર્વે મનુષ્યો 'સાચુ અને ખોટું' સમજતા થાય અને
તેના વિવેક વડે પોતાના આત્માનું તથા વિશ્વનું કલ્યાણ
કરે એ જ મંગલકામના

મુખ જોઈતું હોય તો શું કરવું ?

સુપાર્થ સર્વમૂલના, મતાઃ સર્વા પ્રવૃત્તય ।
સુખ નાસ્તિ વિના ધર્મે, તસ્માત્ ધર્મપરો ભવત્ ॥

અર્થઃ—સર્વ પ્રાણીઓની સર્વ પ્રવૃત્તિઓ મુખને મા-
નતા હોય છે, પરંતુ ધર્મ વિના મુખ મળતું નથી તેથી ધર્મ કર-
વે તરફથી જ નોંધવું.

તાત્ત્વિક પ્રકાશ મેળવવો હોય તો શું કરવું ?

નિ સક્લો નિર્મમાઃ શાન્તો, નિરીદ્ધઃ સયમે રત ।
યદા યોગી મયેદત્ત, તત્ત્વમુદ્ગ્રાસતે તદા ॥

અર્થઃ—જ્યારે યોગી ધન સમૃદ્ધિ, મમતા રહિત શાન્ત
રહિત અને સવ્યભને વિષે સગી થાય છે ત્યારે તેના અંતઃક
તત્ત્વનો પ્રકાશ થાય છે.

